NIEUWSBRIEF UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

LETTRE D'INFORMATION SUR L'HISTOIRE DES UNIVERSITÉS

Werkgroep Universiteitsgeschiedenis

Studium generale
Contactgroep Universiteitsgeschiedenis
Groupe de contact pour l'histoire des universités

Halfjaarlijks bulletin
10de jaargang

2004 | 2

Deux fois par an
10e année

Redactie: Ad Tervoort en Pieter Dhondt
Kopij richten aan de redactieadressen in Nederland of België.

Werkgroep Universiteitsgeschiedenis

Redactieadres: Ad Tervoort, Vrije Universiteit, Dienst Communicatie, Historische Commissie, De Boelelaan 1091 (gebouw BelleVue; kamer 1H-67), 1081 HV Amsterdam, tel: +31 (0) 20 444 56 43, fax: +31 (0) 20 444 56 55, e-mail: al.tervoort@dienst.vu.nl / al.tervoort@let.vu.nl; *Secretariaat Werkgroep*: Jan Brabers, Faculteit der Letteren KUN, Erasmusplein 1 (k 10.24), Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel +31 (0) 24 361 10 67, e-mail: j.braber@let.kun.nl

Het lidmaatschap geeft recht op de *Nieuwsbrief*, korting op publicaties van de Werkgroep en voorrechten bij de overige activiteiten van de Werkgroep. Contributie binnenland: € 18,15; studenten € 9,07. Betalingen van Nederlandse leden dienen te geschieden op gironummer 6845444 ten name van de Stichting Batavia Academica. Betalingen vanuit het buitenland mogen geen kosten voor de Werkgroep met zich meebrengen. Bij buitenlandse betalingen moet het volgende nummer worden vermeld: IBAN: NL20PSTB0006845444. Nederlandse leden die ook wensen te worden uitgenodigd voor de vergaderingen van het Belgische Studium generale, dienen dit kenbaar te maken aan het Belgische secretariaat.

Studium generale
Contactgroep Universiteitsgeschiedenis
Groupe de contact pour l'histoire des universités

Redactieadres / Rédaction: Pieter Dhondt, Departement Geschiedenis KULeuven, Blijde Inkomststraat 21/5, B-3000 Leuven, tel: +32 (0) 16 32 49 69, fax: +32 (0) 16 32 49 93, e-mail: pieter.dhondt@arts.kuleuven.ac.be; *Secretariaat Contactgroep / Secrétariat du Groupe de contact:* Anuschka De Coster, Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, Universiteit Gent, Blandijnberg 2, B-9000 Gent, tel. +32 (0) 9 264 39 98, fax +32 (0) 9 264 41 75, e-mail: Anuschka.DeCoster@UGent.be

Het lidmaatschap geeft recht op de *Nieuwsbrief* en uitnodigingen voor de vergaderingen. Contributie: 11 €. Betalingen op rekeningnummer 001-2569819-74 van de Fortis Bank Belgium, ten name van Studium generale. Contactgroep Universiteitsgeschiedenis. Voor betalingen vanuit het buitenland (met SWIFT code GEBABEBB) bedraagt het lidmaatschap 22 € (wegens bankkosten).
Les membres recevront la *Lettre d'information* et seront invités aux réunions. Cotisation 11 €, à virer au compte Fortis Bank Belgium 001-2569819-74 de Studium generale. Groupe de contact pour l'histoire des universités. Pour les payements de l'extérieur (avec code SWIFT GEBABEBB) la cotisation s'élève à 22 € (à cause de frais bancaires).

ISSN 1383-794X

De *Nieuwsbrief* kan ook in elektronische vorm geraadpleegd worden via: http://www.studiumgenerale.be/uni_nb/index.htm

Illustratie kaft: Het private onderwijs van Gerard Blasius, hoogleraar medicijnen aan het Athenaeum van Amsterdam. (Titelblad van Blasius' *Medicina generalis*, UBA: 651 F 26).

Inhoud / Table des matières 3

Woord vooraf / Avant-propos
Verlenen de universiteiten nog zelf de academische graden? 5

Verenigingsnieuws / Communications des associations
Vijftiende vergadering van Studium Generale 6

Bijdragen / Contributions
Illuster onderwijs: het karakter van een Athenaeum in de Gouden Eeuw 7
Cartografen aan de universiteit 13
Liefhebbers van natuuronderzoek 16
Architectuurgeschiedenis aan de Belgische universiteiten 1830-1914 19
Universiteitsgeschiedenis in beeld 28
Lavoisier et la chimie: reflets d'une science en "révolution" 33
Universitaire vormingsidealen sedert 1876 36

Mededelingen / Communications
In memoriam Agostino Sottili 41
Graduiertenkolleg Archiv, Macht, Wissen - Organisieren, Kontrollieren, Zerstören von Wissensbeständen von der Antike bis zur Gegenwart 41
Juniorprofessur für Kulturtechnik und Wissensgeschichte Humboldt-Universitt zu Berlin 42
Lorenz-Krüger-Postdoc-Stipendium für 2005/2007 42

Musea en tentoonstellingen / Musées et expositions
Sciences et Lumières à Mons, 1792-1802 44
75 jaar zorg om u 47
Geloof alleen je eigen ogen. Frederik Ruysch, held van de nieuwe wetenschap 49
Féminin – masculin 50

Lezingen en congressen / Conférences et congrès
Eléments d'histoire de la chimie 52
De wereld van Frederik Ruysch 55
Abdijbibliotheken. Heden, verleden en toekomst 57
Chimistes et pharmaciens en tant qu'experts dans la société civile du XIXème siècle 59
The Future of the American Public Research University 61
Migrations étudiantes, formation des élites et modernisation des Etats nations (deuxième moitié du XIXe siècle - 1939) 62
Englishmen adrift. The English Presence in the Southern Netherlands, 1603-1660 65

Nieuwe publicaties / Publications récentes
400 Schampers in woord en beeld 67
Humboldt auf Reisen? 68
De receptie van de copernicaanse astronomie in de Nederlandse Republiek, 1570-1750 71
Pulitzer's School: Columbia University's School of Journalism, 1903-2003 73
Frankfurter Schule und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995 78
Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts 81
De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch 85

Bibliografie / Bibliographie
Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden 2004 met aanvullingen – Bibliographie de l'histoire des universités aux Pays-Bas et en Belgique 2004 avec additions 88

Verlenen de universiteiten nog zelf de academische graden?

Pieter Dhondt – KULeuven

Waarschijnlijk net als velen onder u was ik op zijn minst gezegd erg verbaasd over de uitspraak van de Raad van State op 1 december 2004. Een Antwerpse studente in de rechten had klacht ingediend omdat ze volgens de strikte interpretatie van het examenreglement was geslaagd, maar de jury haar desondsanks niet had gedelibereerd. De Raad van State gaf haar gelijk. Prompt werd de vraag geopperd of hiermee de universiteiten niet het recht verloren zelf de academische graden te verlenen? Deliberaties zouden op die manier in de toekomst immers volstrekt overbodig worden.

Al sinds de onafhankelijkheid worstelen de Belgische universiteiten met de vraag wie het recht heeft de academische graden toe te kennen, de overheid en/of de universiteiten zelf. Alle mogelijke systemen werden gesuggereerd en een heel aantal ervan werden in de praktijk ook uitgeprobeerd. Pas in 1890 herwinnen de universiteiten "definitief" hun privilege op het afnemen van de examens en het uitreiken van de diploma's. Of met de bovenstaande uitspraak nu een stap terug wordt gezet, laat ik in het midden, maar het stemt in elk geval toch tot nadenken. Het positieve ervan is wel dat het me nog meer motiveert om de resultaten van mijn doctoraal onderzoek over de universitaire onderwijsdebatten in het negentiende-eeuwse België uit te schrijven.

Met dit nummer sluit de *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis* haar tiende jaargang af. We mogen met tevredenheid terugblikken en ik maak dan ook graag van de gelegenheid gebruik om iedereen te bedanken die hier in meerdere of in mindere mate heeft aan meegewerkt. Een dergelijk lustrum bewijst voldoende de zin van dit tijdschrift en de ermee verbonden wetenschappelijke verenigingen. De juffrouw van de lagere school zou dit nummer dan ook terecht bekronen met één van haar typische stempeltjes "doe zo voort!".

Vijftiende vergadering van Studium Generale

Bergen, Universiteitsbibliotheek van de Université du Mons-Hainaut, 23 oktober 2004

Pieter Dhondt – KULeuven

Huishoudelijke vergadering:

Deze (korte) vergadering was uitsluitend gewijd aan de aankondiging van komende congressen en studiedagen, zoals het congres van de Fédération des Universités Catholiques van 11 tot 14 mei in Leuven en de lezingenreeks georganiseerd door Mémosciences vanaf 10 november (zie pp. 52-55). De najaarsvergadering van 2005 met als thema de "financiering van onderzoek en universiteiten" zal doorgaan op zaterdag 23 april in het kader van een tweedaags congres naar aanleiding van de 75ste verjaardag van FNRS/FWO.

Daarnaast kregen de aanwezigen de kans om de publicaties met betrekking tot de tentoonstelling "Sciences et Lumières à Mons, 1792-1802" door te bladeren.

Lezingen:

- Ellen Van Impe (KULeuven), "Architectuurhistorisch onderzoek en onderwijs aan de Belgische universiteiten in de periode 1830-1914" (zie pp. 19-27);
- Mieke Casteleyn (UGent), "De historische relevantie van Leuvense professorenportretten in de prentkunst van de 16de en 17de eeuw" (zie pp. 28-33);
- Michel Bougard (UMH), "La révolution chimique à la fin du XVIIIe siècle" (zie pp. 33-36).

Gevolgd door een geleid bezoek aan de tentoonstelling "Sciences et Lumières à Mons, 1792-1802" (zie pp. 44-47)

Illuster onderwijs: het karakter van een Athenaeum in de Gouden Eeuw

Dirk K.W. van Miert - University of London

Toen de Universiteit van Amsterdam in 1877 in het leven werd geroepen had de kersverse instelling meteen al een voorgeschiedenis van 245 jaar. Zij kwam immers voort uit het in 1632 gestichte Athenaeum Illustre. Athenaea of Illustre Scholen (ook aanduidingen als lyceum, gymnasium of zelfs academia komen voor, al dan niet vergezeld van het adjectief "illuster") worden doorgaans omschreven als instellingen voor hoger onderwijs zonder promotierecht. Dit is een formele omschrijving die weinig rekening houdt met de praktijk van het onderwijs. Achter formele regelingen en uniforme nomenclatuur in het hoger onderwijs ging in de vroegmoderne tijd een pluriforme onderwijspraktijk schuil, zodat een athenaeum op bepaalde punten vergelijkbaar is met een universiteit.

Het is daarom de vraag wat Amsterdam eigenlijk verwachtte van het Athenaeum. Zelf gaven de vroede vaderen van Amsterdam daar expliciete, maar weinig concrete redenen voor. Ze hadden op de laatste dag van 1629 geopperd dat het goed zou zijn voor de stad als een professor werd aangesteld om openbare colleges te gaan verzorgen in enkele artes-vakken. De plannen kregen pas een jaar later meer concrete vormen. Er werd nu gesproken van twee professoren, en wel voor geschiedenis en filosofie, de artes-vakken bij uitstek. Voor deze plannen werd een standaardreden aangevoerd. De abituriënten van de Latijnse School waren zowel in intellectueel als in moreel opzicht nog te jong om zelfstandig aan de universiteit te kunnen studeren. Om daar een mouw aan te passen zou Amsterdam zijn zonen voortaan zelf een aantal jaren hoger onderwijs aanbieden, opdat zij daarna met meer gemak en rust hun studie aan een universiteit zouden kunnen voltooien.

Leiden spande tegen Amsterdam een proces aan om de oprichting van het Athenaeum te voorkomen. De Leidse universiteit was bang voor concurrentie in de artes, een faculteit waarin ze zelf kon bogen op een indrukwekkende traditie. Maar Leiden zag ook een zwaardere bui hangen: het zou in Amsterdam niet bij filosofie en geschiedenis blijven. De Leidse academie was bijzonder gebrand op haar privilegium exclusivum. Al eerder hadden de curatoren Zeeuwse initiatieven om te komen tot een soort van universitaire instelling effectief weten te torpederen. De status van het Athenaeum werd de inzet van een proces dat Leiden aanspande tegen de Amsterdamse initiatieven. Willem Frijhoff heeft, via een contextuele benadering, geopperd dat de Amsterdamse regenten geen traditionele onderwijsinstelling beoogden, maar een instituut dat in dienst zou staan van de lokale, burgerlijke cultuur. Juist in de jaren dertig van de zeventiende eeuw schoten de athenaea als paddestoelen uit de lucht: Deventer in 1630, Amsterdam in 1632, Utrecht in 1634, Dordrecht en Den Bosch in 1636, en, wat later, Breda in 1646. In dezelfde tijd lijkt in openingsredes als die van Voetius in Utrecht bij de verheffing van het Athenaeum tot Universiteit (1636) de nadruk te liggen op het nut van het onderwijs, niet alleen van het traditionele onderwijs, maar ook van allerlei meer gespecialiseerde vakken en

praktische wetenschappen zoals die reeds sinds 1600 aan de Duytsche Mathematique in Leiden werden gedoceerd. Niet alleen van de kant van de professoren zijn er hier en daar nieuwe geluiden te horen. In Middelburg werden op het einde van de zestiende eeuw openbare colleges gegeven voor een publiek dat bestond uit geleerden en kooplieden, niet de traditionele studenten dus. De weerklank die Barlaeus' beroemde openingsrede over *De wijze koopman* (1632) genoot, maakt het verleidelijk om het Amsterdamse Athenaeum in deze trend te plaatsen. Ook de colleges van de professoren van het Athenaeum Illustre werden immers bezocht door lieden die bezwaarlijk als studenten kunnen worden aangemerkt: kooplieden, ervaren geleerden, bestuurders; kortom, de ouders van de studenten zelf.

Om erachter te komen of de illustre scholen vooruit wijzen naar een onderwijssysteem dat meer gericht was op de praktische behoeftes van een nieuwe, niet-traditionele klasse van burgerlijke bestuurders, moet men kijken naar wat er feitelijk aan bod kwam in het onderwijs. Voor het Amsterdamse Athenaeum is dat lastiger dan voor andere instellingen. Er is geen archief bekend in de eerste eeuw van zijn bestaan. Met zelden meer dan zes professoren zal een orde van hoogleraren wel overbodig zijn geweest. Een reglement ontbreekt, evenals een *album studiosorum*, een vakantierooster en een lesrooster. In de besluitenlijsten van de vroedschap, maar vooral die van het college van burgemeesters en oud-burgemeesters (wat de indruk wekt dat er nauwelijks onderscheid was tussen het curatorium van het Athenaeum dat uit dit college werd benoemd en het college zelf) staat niet veel meer aangetekend dan de namen van de professoren, hun aanstellingsdata en hun salarissen, die te controleren zijn in het archief van Thesauriers. Motivaties om deze of gene aan te stellen komen vaak niet verder dan de formule dat het "goed zou zijn voor de jeugd van de stad" of voor de "jeugd en de stad". Er rest de onderzoeker dus weinig anders dan te kijken naar de inhoud van het onderwijs en gelukkig zijn daarvoor wel bronnen voorhanden.

In het in september 2004 verdedigde proefschrift *Illuster onderwijs* staat de inhoud van deze bronnen centraal. Ze worden gevormd door correspondenties van hoogleraren, oraties, en vooral disputaties. De verzamelingen van stellingen die hun studenten bij wijze van oefening in het openbaar moesten verdedigen. Na een inleiding over de specifieke problematiek van het Athenaeum en een hoofdstuk over hoger onderwijs in de Lage Landen in het algemeen (en dan vooral de wisselende mate waarin men hier voordelen inzag voor kerk en staat), geeft deze dissertatie in het eerste deel een overzicht van het Amsterdamse professorencorps. Van Vossius tot en met Francius worden de professoren geportretteerd, waarbij met name over de minder bekende geleerden veel nieuwe gegevens boven water zijn gekomen. De geschiedenis van het Amsterdamse professorencorps blijkt in drie fases op te delen. In een eerste periode waren Vossius en Barlaeus, ondanks hun vele absentie, de stabiele factoren en werd er wat de overige vakken betreft een wat onzekere koers gevaren, culminerend in een reeks korte aanstellingen in de tweede helft van de jaren veertig. Na de dood van Barlaeus (1648) en Vossius (1649) vangt een tweede periode aan,

waarin de nadruk vooral op het filosofisch onderwijs lag. Ook de bronnen zijn voor deze periode anders. Vanaf 1650 komt een stroom disputaties op gang die eind jaren zestig begint op te drogen. Het zijn grotendeels filosofische disputaties, voorgezeten door Senguerdius, Klenck en De Bie. Ook wordt in deze periode het rechtenonderwijs geconsolideerd en het geneeskundig onderwijs geïntroduceerd. Na de dood van Senguerdius in 1667 en het vertrek van Klenck een jaar later komt er een einde aan deze tweede periode en breekt er met de cartesianen De Raei (1669) en Wolzogen (1670) een tijdperk aan dat afrekent met het aristotelische karakter van hun voorgangers. Later zal men zelfs beweren dat met de aanstelling van de hoogleraar geschiedenis en welsprekendheid Francius (1674) een "tweeden gouden tijdperk" aanbrak voor het Athenaeum, dat met zijn dood in 1704 ten einde kwam. Toen in 1686 ook de theologie op het curriculum werd opgevoerd, bood het Athenaeum het hele scala aan vakken aan dat ook op universiteiten onderwezen werd: kerkelijke en profane geschiedenis, kerkelijke en profane welsprekendheid, oosterse talen, Latijn, Grieks, filosofie, theologie, rechten en geneeskunde.

Het tweede deel van *Illuster onderwijs* is gewijd aan de organisatie van het onderwijs. De methodologieën van private lessen en openbare colleges komen uitgebreid aan bod. Het blijkt dat de regenten bijzondere nadruk legden op het thuisonderwijs. Keer op keer stellen ze juist deze vorm van onderwijs zeker, met name ten behoeve van de kinderen van de burgemeesters en vroedschap. In dit opzicht kan men het Athenaeum beschouwen als een instrument in de handen van de lokale elite. Gaandeweg nam het aantal openbare colleges toe. In 1632 vonden er twee colleges per dag plaats, in 1663 is dat aantal verdriedubbeld tot zes (zij het dat er op woensdag en zaterdag geen colleges plaatsvonden; deze dagen waren immers gereserveerd voor de disputaties). In 1690 zijn het er zeven en vonden er bovendien nog colleges plaats op de woensdag- en zaterdagochtend. De openbare colleges hadden vooral een representatieve functie, waarvan het belang echter niet overdreven moet worden. De meeste toeristen lieten het Athenaeum links liggen en in de tweede en derde periode is het openbare onderwijs meer en meer gericht op de eigen, Amsterdamse studenten-populatie. Dat blijkt ook uit een derde vorm van onderwijs: het semi-openbare onderwijs van de disputaties en, later, de oefen-oraties (en tot op zekere hoogte ook het anatomische onderwijs). Van de studenten die in de jaren vijftig en zestig disputaties verdedigden, is circa tachtig procent uit Amsterdam zelf afkomstig. Ook de oefen-oraties werden vrijwel uitsluitend door Amsterdamse studenten verzorgd.

Het zwaartepunt van het proefschrift ligt in deel drie, waarin een analyse gegeven wordt van de onderwezen vakken, te onderscheiden in een cluster van de "retorische" artesvakken geschiedenis & welsprekendheid enerzijds, en de "filosofische" artesvakken van logica, fysica en ethica anderzijds; vervolgens komen de rechten, de medicijnen en de theologie aan bod. De nadruk ligt op de artes want het Athenaeum had als officieel doel de abituriënten beter voorbereid naar de universiteit te sturen. Het belang dat de stad hechtte aan artes-onderwijs is onder meer af te lezen aan de hoge salarissen die Vossius, Barlaeus en hun opvolgers uitgekeerd kregen. Dit

lag doorgaans hoger dan dat van hun collega's in de rechten of geneeskunde. In Leiden was het gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw juist omgekeerd. De eerste drie hoogleraren aan het Athenaeum waren aangesteld voor geschiedenis, filosofie en wiskunde; artes-vakken bij uitstek. Vakken als rechten, medicijnen en theologie, die in het universitaire systeem elk met een eigen faculteit vertegenwoordigd waren, werden pas later geïntroduceerd.

Wat het onderwijs in de retorische artesvakken betreft, kan geconstateerd worden dat er sprake is van een toenemende specialisatie, mogelijk gemaakt door het relatief grote aantal professoren dat op het einde van de zeventiende eeuw hiervoor was aangesteld. Tekenend voor de toenemende specialisering is het jaar 1686. Toen vond er een ware stoelendans plaats in het corps. Francius stond de profane geschiedenis af aan Wolzogen en kreeg er Grieks bij; met Stephanus Morinus werden de Oosterse talen geïntroduceerd (na een valse start van dit vak in 1646). Dit met het oog op de aanstelling van Gerbrandus van Leeuwen als hoogleraar theologie, een studie waarvoor kennis van Grieks en Hebreeuws wenselijk was. Even gemakkelijk werd deze specialisatie in de achttiende eeuw weer ongedaan gemaakt wegens financiële krapte. Net als op andere instellingen werden er tijdens de openbare colleges voornamelijk klassieke auteurs gelezen, waarop de professor punt voor punt toelichting gaf. Meer in de private sfeer organiseerde iemand als Vossius werkcolleges in de retorica, iets waarin hij later werd nagevolgd door Francius. Maar Francius ging nog verder. Hij liet zijn studenten in het openbaar Latijnse (en soms ook Griekse en zelfs Franse) redevoeringen uit het hoofd voordragen. Met dit retorische theater gaf hij een nieuwe impuls aan de uitstraling van de instelling, omdat hij hiermee familie en bekenden van de studenten naar het auditorium wist te lokken. Het onderwijs in de geschiedenis concentreerde zich onder Vossius op de kerkelijke geschiedenis, een trend die in het decennium na zijn dood door zijn opvolgers David Blondel en Alexander Morus werd doorgezet, terwijl in de jaren zestig vooral weer de Romeinse geschiedenis aan bod kwam. Pas in de derde periode werden beide vormen geschiedenis duidelijk naast elkaar op het programma gezet met Wolzogen en Francius.

Over het onderwijs in de filosofie valt meer te zeggen. Opvallend genoeg vond de "nieuwe wetenschap" op het Athenaeum geen ingang, ondanks de gunstige voorwaarden hiervoor. Er was geen hoogleraar godgeleerdheid om tegen eventuele onorthodoxe geluiden te protesteren en de Amsterdamse regenten (en dus ook de curatoren van het Athenaeum) voerden een relatief onafhankelijke koers van de kerk. Maar deze ruimte werd aanvankelijk alleen benut door Martinus Hortensius, de in 1634 aangestelde hoogleraar wiskunde. Terwijl zijn collega Barlaeus toelichting gaf op de *Physica* en *Metaphysica* van Aristoteles (niet bepaald op de concrete behoeftes van kooplieden toegespitst), verdedigde Hortensius openlijk het heliocentrische stelsel. Het belang dat hij hechtte aan de nog jonge wetenschap van de optica vertaalde zich echter niet in voldoende publiek. Het Amsterdamse stadsbestuur maakte weliswaar werk van het vooral door Hortensius aangejaagde initiatief om Galileï naar Amsterdam te halen, maar dat was vooral omdat men hoopte voordeel te trekken uit

Galilei's theorie voor de lengtebepaling op zee. Toen die theorie onbruikbaar bleek, verloor Amsterdam zijn belangstelling. Van een bredere interesse in de nieuwe wetenschap of "zuivere" wetenschap is bij de curatoren geen sprake. De belangstelling voor "praktische" wetenschap reikte nooit verder dan navigatiekunde. Nog minder was dat het geval in de tweede periode. Arnoldus Senguerdius was toen de grote man in het filosofie-onderwijs, maar het door hemzelf beleden open aristotelisme was toch vooral erg aristotelisch. Deels hangt dit samen met het propedeutische karakter van zijn onderwijs. Hij had zelf immers beweerd dat alleen gevorderde studenten kritiek op Aristoteles mochten uiten. Maar ook de ervaren studenten bleven zich in de logische, fysische en ethische disputaties aan het aristotelische paradigma houden, vaak bemiddeld door Iberische scholastiek en de leerboeken van de Leidse neo-aristotelicus Franco Burgersdijk. Hetzelfde geldt voor zijn collega proximus Johannes Klencius, die overigens wel colleges gaf over Grotius' *De iure belli ac pacis.* Onderwijs in de politica bleef geworteld in de monarchistische traditie, wat voor een bij uitstek republikeinse stad als Amsterdam verrassend mag heten. De traditie van de humanistische wetenschap was bepaald sterker dan de heersende ideologie. Toch is er in de tweede periode een afwijkende ondertoon waarneembaar. In de fysica (op het Athenaeum het meest populaire onderdeel van de filosofie) werd er in de behandeling van zaken als weersverschijnselen en kometen, en in het thuisonderwijs, sporadisch aandacht geschonken aan observatie en experiment, vooral door de wiskundige Alexander de Bie. Deze liet Aristoteles echter pas echt los vanaf de derde periode, toen de cartesianen Wolzogen en De Raei de gelederen van het Athenaeum kwamen versterken. De Raeis anti-empirische, zuiver rationalistische benadering van de filosofie verwierp zowel de Aristotelische logica als de humanistische dialectiek. Daardoor miste hij de aansluiting met het opkomende Newtonianisme. De Bie intussen nam steeds meer een eclectisch standpunt in, geïnspireerd door de Stoa in de moraalfilosofie en Ramus in de logica. Terwijl ethica en fysica, de voorbereidende filosofische vakken voor respectievelijk rechten en geneeskunde de hele eeuw door werden gedoceerd, ontbrak de metafysica na Barlaeus vrijwel geheel, terwijl het vak juist toen, vanaf de jaren veertig, op de overige hoger onderwijsinstellingen werd ingevoerd. Metafysica gold bij uitstek als de filosofische propedeuse voor de theologie, een vak dat eveneens ontbrak. Dat Barlaeus wel metafysica gaf heeft wellicht te maken met de sterke banden tussen het Athenaeum en het Remonstrantse Seminarium gedurende de eerste periode, toen seminaristen dikwijls aanschoven bij de lessen van Vossius en Barlaeus. In de tweede periode kwam aan die samenwerking een einde.

Reeds voordat in 1640 een hoogleraar in de rechten werd aangesteld, verzorgden enkele privé-docenten elementaire lessen in dit vak aan Athenaeum-studenten. De weinig succesvolle professor Johannes Cabeliau verdedigde in 1641 in zijn oratie de illustre school als het ideale schooltype voor een voorbereiding in de artes, een onmisbare opleiding voor de aankomende rechtenstudent. Hij trok echter geen studenten en werd opgevolgd door Albertus Rusius, die in 1659 door Leiden werd weggekocht. Na hem besteedde Johannes Christenius aandacht aan het Romeinse

recht voor het implementeren van het recht van inheemse oorsprong. Vergeleken met andere onderwijsinstellingen zijn er maar weinig juridische disputaties over, wat erop wijst dat het rechtenonderwijs vooral elementair was, ook onder Christenius' opvolgers Faber en Van den Broeck.

Meer differentiatie is waarneembaar in het geneeskundig onderwijs, in 1660 ingevoerd met professor Gerardus Blasius. Al eerder had Senguerdius in de late jaren vijftig anatomische disputatie voorgezeten, uitgaande van de Hippocratische traditie, maar ook steunend op meer recente anatomen die door Vesalius waren geïnspireerd. De iatrochemisch geïnspireerde Blasius introduceerde in 1669 de klinische geneeskunde en liet vele studenten disputeren. Deze studenten promoveerden, na inschrijving in de Leidse matrikels, beduidend sneller dan andere Amsterdamse studenten. Blasius' opvolger, de iatrofysische Pieter Bernagie, zette de klinische traditie voort en nam een meer empirische positie in. Hij ontpopte zich op het einde van de zeventiende eeuw als de meest "moderne" hoogleraar.

De late introductie van theologie in 1686 laat zich verklaren uit de overwegend remonstrantse sympathieën van het stadsbestuur. Men zat, zeker in de eerste periode, niet te wachten op een versterking van de positie van de gereformeerde kerk. In de tweede periode was de sfeer aan het Athenaeum weliswaar orthodoxer, maar in de derde periode zwaaide de slinger weer terug. De hoogleraren filosofie betraden in hun disputaties welbewust niet het terrein van de theologie. De eerste hoogleraar theologie, de coccejaanse Van Leeuwen, liet zijn studenten, op last van de curatoren, geen disputaties verdedigen. Kennelijk waren de regenten bang voor gekrakeel over religie in "hun" Athenaeum.

Het Athenaeum was gedurende de gehele zeventiende eeuw vooral een artes-school, precies zoals de *founding fathers* zich dat hadden voorgesteld. Weliswaar groeide de instelling tegen het einde van de eeuw uit tot een soort stedelijk universiteitje (zij het natuurlijk zonder promotierecht), maar de artes bleven de ruggengraat vormen. In het academische landschap concurreerde het Athenaeum met de universiteiten vooral in het artes-onderwijs, en op meer gevorderd niveau ook wel in het geneeskundig onderwijs. Het rechtenonderwijs, hoe elementair ook, genoot een geprivilegieerde positie ten opzichte van geneeskunde en theologie, aangezien juist de rechtskunde het meest strookte met de persoonlijke belangen van de regenten. De langdurige afwezigheid van theologie, overal elders één van de twee belangrijkste argumenten om een onderwijsinstelling op te richten (weerspiegeld in de formule "seminarium Reipublicae et Ecclesiae"), is uniek en veelzeggend. Het Athenaeum stond in de Gouden Eeuw in dienst van de staat en niet van idealistische geleerden of de kerk.

De handelseditie van *Illuster onderwijs. Het Amsterdamse Athenaeum in de Gouden Eeuw, 1632-1704* is vanaf mei 2005 verkrijgbaar (Amsterdam: Bert Bakker).

Cartografen aan de universiteit

Steve Philips – UGent

Volgens Van Dale betekent "cartografie": (v): de kunst van het vervaardigen van land-, zee- en luchtkaarten, atlassen, plattegronden enz.

Maar eerst iets over het graveren van kaarten. Voor de kaarttekenaars uit de zestiende eeuw volstond het volstrekt niet fijne kopergraveerders te zijn. Enorm veel andere kennis en kunde kwam er eveneens bij te pas: sierkunst om titelbladen van uitgaven naar zeer klassieke smaak van die tijd te verluchten, om dieren en gewassen, allegorische en mythologische wezens, zeil- en roeibootjes op kaarten voor te stellen, omlijstingen van het opschrift of opdracht in de hoek van de kaart te maken. Ook wetenschappelijke kennis was belangrijk en een grondige kennis van de wiskunde was zelfs onmisbaar. Kaarttekenaars dienden meerdere talen te kennen om bij grote uitgeverijen boeken te kunnen bezorgen, dikwijls in het Latijn, soms in het Grieks of in het Engels, Duits, Frans of Nederlands. Zo komt het dat dit beroep slechts voor zeer veelzijdig begaafde en uiterst actieve mannen openstond en een schitterende toekomst bood.

Werd deze kunst van het vervaardigen van kaarten nu onderwezen aan de universiteiten in de vroegmoderne tijd? Daarvoor kunnen we ons verhalen op één van de meest gedocumenteerde cartografen uit die tijd: Gerard Mercator.

In 1530 doet een zekere Gerard Kremer (hij was toen 18 jaar) zijn intrede in de universiteit van Leuven en schrijft zich in bij de klas der onbemiddelen (*pauperes*) van de pedagogie "De Burcht". De artesfaculteit van de Leuvense universiteit speelde een belangrijke rol in de verspreiding van het humanisme. Er werd onderwijs gegeven in de filosofie, de letteren, de natuurwetenschappen en de fysica, disciplines die ook de basis vormden voor andere faculteiten. Naar alle waarschijnlijkheid volgde Gerard Mercator er de gewone cursus, wat hem tegen het einde van oktober 1532 de graad van *magister artium* opleverde. Daarna, nog altijd in Leuven, zou hij zich als vrije leerling, toeleggen op de filosofie.

Wat betreft de wetenschappelijke disciplines geneeskunde, mathematica, en kosmografie werd het belang van Leuven verpersoonlijkt in één man, namelijk Gemma Frisius (Dokkum Friesland, 8/12/1508 – Leuven, 25/05/1555). Tijdens de eerste jaren van zijn studie vond Mercator veel steun bij deze docent met internationale faam, die van 1537 tot 1539 aan de universiteit was benoemd.

De Leuvense universiteit stond hoog aangeschreven op het vlak van de wetenschappelijke cartografie. In de eerste helft van de zestiende eeuw en meer bepaald vóór 1530 werkten er in Leuven vijf wereldberoemde specialisten (naast Gemma Frisius), zijnde Gaspard vander Heyden, Hendrik Baers, Franciscus Monachus, Livinus Algoet en Jacob van Deventer zowel aan de constructie van wetenschappelijke instrumenten als aan de cartografie op grote schaal. Leuven was beslist een ideaal werkterrein voor dergelijke realisaties. Er was een atelier voor de

constructie van wetenschappelijke instrumenten en er waren modelinstrumenten voor handen. In dit milieu, dat heel bevorderlijk was voor de ontwikkeling van de toegepaste geografie, maakte Mercator zich vertrouwd met de vervaardiging van wetenschappelijke instrumenten, een activiteit die hij heel zijn leven zou blijven uitoefenen.

Na zijn studie wijdde Mercator zich aan de wiskunde en aan de technische en commerciële toepassing van de theoretische kennis die hij had vergaard. In Leuven vervaardigde Mercator zijn beroemde globes, één van de aarde en één van de hemel. De eerste, waaraan hij twee jaar werkte, werd uitgegeven in 1541, de tweede tien jaar later. Op zijn aardglobe hanteerde hij zijn eigen cursiefschrift, een handschrift dat hij ook gebruikte op zijn eerste kaart (van Palestina 1537) en op zijn Vlaanderenkaart van 1540.

Vanaf 1544, in dat jaar had Mercator enkele maanden in de cel verbleven op verdenking van ketterij, tot zijn vertrek naar Duisburg in 1552 werd Mercator in beslag genomen door bestellingen van Karel V (waarvan verschillende instrumenten helaas verloren zijn gegaan). In 1552 vertrok hij omwille van religieuze redenen naar Duisburg, om er te gaan werken aan het hof van de hertog van Kleef, hertog Willem. Hij kreeg er de kans om een leerstoel te bemachtigen aan de universiteit van Kleef die nog moest opgericht worden. De universiteit is er nooit gekomen. Mercator werd wel onderwijzer in het gymnasium van Duisburg.

Zijn belangrijkste werken werden in Duisburg uitgevoerd, in een omgeving die blijkbaar gunstig was voor de ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek. Het is in het land van Gullik dat Gerard Mercator, steunend op de vaardigheden die hij in Leuven had aangeleerd, zijn meest opmerkelijke wetenschappelijke werken op het gebied van de cartografie zou realiseren: de grote kaart van Europa in 1554, de kaart van de Britse eilanden in 1564, de wereldkaart in 1569, met een nieuwe projectiemethode.

In Duisburg had Mercator een familiebedrijfje uit de grond gestampt, met als één van de belangrijkste uitgaven een Latijnse editie van de Ptolemaeus atlas in 1585. In deze atlas werden 27 kaarten van Ptolemaeus gereproduceerd. De bedoeling van Mercator hiermee was eerder historisch dan cartografisch. Het werk kende verschillende nadrukken. In hetzelfde jaar verscheen ook een moderne atlas.

Ten laatste met de dood van Gerard Mercator in 1594 was het einde van het bedrijfje in zicht. De neergang van de familiezaak is onder meer te verklaren doordat Duisburg in die tijd niet de ideale plek was voor zo'n gespecialiseerd en alleenstaand bedrijf.

Gerard Mercator had gedurende zijn Duisburgse periode wel wetenschappelijke en vooral commerciële banden met Antwerpen onderhouden. Voor zijn opvolgers was de voortzetting van dergelijke contacten over de grenzen heen van levensbelang. Antwerpens bloei als cartografisch centrum begon rond 1600 te tanen. De contacten met het nieuwe opkomende centrum van cartografie, zijnde Amsterdam, waren

belangrijker geworden. Het Duisburgse Mercatorbedrijf moest aan de concurrentie het hoofd bieden. Het had weliswaar een goede reputatie en een waardevolle voorraad, maar miste alle vooruitzichten op een personele continuïteit. In dit opzicht heeft Gerard Mercator Junior in 1604, met de radicale beslissing om alles te verkopen, voor de familie waarschijnlijk de beste keuze gemaakt. De verkoop vond plaats op 18 maart. De koperplaten van de Ptolemaeusatlas van Mercator werden aangekocht door Jodocus Hondius, een West-Vlaming die zich in Amsterdam had gevestigd.

Jodocus Hondius of Joost de Hondt is op 17 oktober 1563 te Wakken geboren. Na enkele jaren in Gent gewoond te hebben, week hij om religieuze redenen uit naar Londen samen met zijn vrouw. Daar was er voor Hondius een belangrijke markt ter beschikking. Zijn hoge bekwaamheid en faam als graveur wees hem zonder dralen de weg naar nieuwe uitgeverijen die een grote vraag hadden naar kaarten en voortdurend nieuw vakkundig personeel moesten aanwerven. Hondius nam dienst bij Richard Hackluyt en vooral bij de kaartuitgever Edward Wright, waar hij een grote kennis van aardrijkskunde kon opdoen.

In 1593 verhuisde Hondius naar de Noordelijke Nederlanden en vestigde hij zich in Amsterdam. Onmiddellijk na zijn verhuis knoopte hij relaties aan met het Leidens bijhuis van de beroemde Plantijn-drukkerij, waar hij verschillende werken en globes verkocht. Zoals vermeld moest een kaarttekenaar op de hoogte zijn van de nieuwste wetenschappelijke technieken en zeer verdiept zijn in de mathematische kennis. Hondius aarzelde daarom niet om terug op de schoolbanken te gaan zitten. In 1602 verhuisde hij met het hele gezin naar Leiden en liet hij zich inschrijven als student aan de universiteit.

De universiteitsbibliothecaris Paulus Merula noemde Hondius een "insignis mathematicus" een uitmuntend wiskundige. Hondius was zeer goed bevriend met Petrus Bertius, de latere bibliothecaris van de universiteit. Petrus Bertius hielp Hondius een belangrijke beslissing te nemen in zijn leven. Hij overhaalde Hondius immers om de koperplaten van de familie Mercator aan te schaffen en om aan de kaarten van de Ptolemaeusatlas niet alleen een Latijnse versie toe te voegen maar ook de oorspronkelijke Griekse editie. In 1605 verscheen deze versie en het werd een gigantisch succes. In 1606 kwam zijn belangrijkste uitgave, namelijk een verbetering van de Mercatoratlas die met 36 nieuwe landkaarten werd vermeerderd. Deze atlas staat bekend als de Mercato-Hondius atlas.

Hondius besefte ook dat kleine atlassen een gat in de markt waren. Deze waren immers goedkoper en praktischer in gebruik. De uitgaven volgden elkaar zeer snel op, grote en kleine atlassen, in meerdere talen en zouden tot 1666 onder zijn opvolgers (zijn zoon Henricus Hondius) meermaals herdrukt worden. In 1612 liet Jodocus Hondius het leven.

Wat kunnen we nu zeggen over deze twee cartografen? Er is een zekere gelijkenis in de loopbaan van Gerard Mercator en die van Jodocus Hondius of tussen Gerard Cremer en Joost De Hondt. Het zijn beiden Zuid-Nederlanders die omwille van religieuze redenen hun uitvlucht zochten in andere regio's. De een in Duitsland, de andere in Engeland en de Noordelijke Nederlanden. Ze hebben beiden universitaire studies genoten, de een weliswaar op een jongere leeftijd dan de andere. Het zijn beide trendsetters in de Renaissancistische cartografie. Ze hebben allebei bijgedragen tot de vulgarisatie van de geografie, alleen heeft Hondius dit gedaan steunend op de reputatie van Mercator.

Liefhebbers van natuuronderzoek

Geertje Dekkers – UvA

"De methoden om Natuurkundige Wetenschappen, die met de Wiskonst verknogt zyn, door Experimenta of Proeven te demonstreeren, is onwederspreeklyk de beste, en behoeft niet veel aangepresen te worden, vermits de Nuttigheid daar van zig niet alleen in den eersten Opslag van zelfs ontdekt, maar ook van veele geleerde Mannen in haare Schriften aangepresen word, behalve dat de Uytwerkselen dezelve genoegsaam bekragtigen op plaatsen, daar men zig van deze Methode bedient."[1]

Met deze woorden probeerde instrumentmaker Daniel Gabriel Farenheit, wiens naam tegenwoordig vooral bekend is vanwege de Fahrenheit-temperatuurschaal, zijn potentiële publiek enthousiast te maken voor de nieuwe wetenschap die in zijn tijd, de vroege achttiende eeuw, volop in opkomst was. Fahrenheit hield in Amsterdam

---

[1] Daniel Gabriel Fahrenheit, *Berigt, zo wel van de materie der zaaken, als 't geen op elken byzondere byeenkomst zal verhandelt worden: nevens eenige voorwaarden die op dezelve in agt genomen zouden worden* (Amsterdam 1721), aangehaald in: Ernst Cohen en W.A.T. Cohen-De Meester, *Daniel Gabriel Fahrenheit: geb. zu Danzig 24 Mai 1686, gest. im Haag 16 Sept. 1736* (Amsterdam: Noord-Holland 1936) (Verhandelingen der Koninklijke akademie van wetenschappen te Amsterdam. Afdeeling natuurkunde. 1ste sectie 16, 2), p. 19.

lezingen over die nieuwe wetenschap en er moet veel animo geweest zijn om die te bezoeken. In de late zeventiende en vroege achttiende eeuw – de periode die ik onderzoek – moeten velen geïnteresseerd zijn geweest in al deze nieuwigheden. Volgens sommigen was er zelfs sprake van een rage onder "liefhebbers".[1]

Die liefhebbers legden verzamelingen aan van natuurlijke objecten, lazen de populair-wetenschappelijke tijdschriften die sinds de jaren 1780 verschenen, discussieerden onderling over de wetenschap (direct, of via brieven) en bezochten voordrachten van mannen als Fahrenheit die hen – veelal welgestelde mannen – op de hoogte brachten van ontwikkelingen in de mechanica, hydrostatica of optica. Fahrenheits lessen tussen 1718 en 1729 zijn de oudst bekende, maar ook onder meer J. Th Desaguliers (onder andere in Middelburg), Martinus Martens (in Amsterdam), Jan van Dam (in Amsterdam) gaven vóór 1750 al dergelijke voordrachten.

Mijn onderzoek gaat over de manier waarop liefhebbers in aanraking kwamen met natuurfilosofieën in de periode 1650-1750. In die periode bestonden in de Republiek nog geen geïnstitutionaliseerde genootschappen waar ze bij elkaar konden komen. Die ontstonden pas rond 1750. Wel waren er "vriendenkringen", informele voorlopers van de genootschappen, en die zullen in mijn onderzoek een belangrijke rol spelen. De bezoekers van Fahrenheits lessen vormden waarschijnlijk ook zo'n vriendenkring.

Het verhaal van de popularisering lijkt op het eerste gezicht eenvoudig. Neem bijvoorbeeld het bovenstaande citaat van Fahrenheit. Daarin wordt de wetenschap voorgesteld als een onproblematisch verbond tussen "Wiskonst en "Experimenta" dat als vanzelf de juiste resultaten oplevert. De werkelijkheid was uiteraard weerbarstiger en de ontwikkeling van de nieuwe wetenschap was een tijdrovend proces, waarvan de uitkomst van te voren zeker niet vastlag.

Fahrenheit gaf les in een periode dat de wetenschap verre van af was en de wetenschappelijke methode nog niet was uitgekristalliseerd, ook al hadden grootheden als Boyle en Newton hun werk al gedaan. In dit enerverende, maar ook verwarrende wetenschappelijke klimaat zochten liefhebbers hun weg. Hoe ze dat deden en welke mogelijkheden ze daarbij hadden, is onderwerp van mijn onderzoek.

Gelukkig hebben de colleges van Fahrenheit hun sporen nagelaten. De doopsgezinde koopman Jacob Ploos van Amstel maakte in 1718 aantekeningen van de lessen van Farhrenheit, die bewaard zijn gebleven. Andere belangrijke bronnen voor mijn onderzoek zijn de tijdschriften die hun lezers op de hoogte hielden van nieuws uit de Republiek der Letteren en dus ook van ontwikkelingen in de natuurfilosofie. In de Nederlanden waren er onder meer de *Nouvelles de la Republique des lettres* van Pierre Bayle en de *Histoires des ouvrages des savans* van zijn opvolger Henri Basnage de Beauval, de *Bibliotheque Universelle et Historique* van Jean le Clerc en de

[1] Onder andere T. Dekkers, "Popularisering der natuurwetenschappen in Nederland in de achttiende eeuw", in: *Geloof en Wetenschap*, 53 (1955), pp. 173-188.

Boekzaal van Europe van Pieter Rabus. Daarnaast bestond een groot aantal andere tijdschriften, dat vaak voor een korte periode verscheen.

De redacteuren van deze tijdschriften besteedden een groot deel van hun tijd aan het bijhouden van nieuwtjes uit de Republiek der Letteren en het bestuderen van de nieuwste publicaties. Liefhebbers die zelf te veel andere bezigheden hadden om alles te lezen, konden dankzij de boekbesprekingen toch op de hoogte blijven van wat er speelde.

Opvallend is dat deze tijdschriften – hoewel meestal samengesteld door één redacteur, niet één opvatting over de wetenschap uitdragen. De redacteuren hielden hun mening opvallend vaak voor zich en gaven alleen samenvattingen van de besproken werken. Of, zoals Pieter Rabus schreef in het voorwoord van zijn eerste *Boekzaal van Europe*: "Vermits ik [...]voornemens ben als een bloote beschouwer in dezen mijne eigene gedachten t'huis te houden, en (zoo veel als ik mij kan speenen van te oordeelen) enkel de schrijvers in hun zog na te volgen, en te zeggen wat zy zeggen."[1]

Rabus wil vooral niet vooringenomen zijn: hij presenteert zijn publiek de feiten en daaruit moeten de lezers zelf hun conclusie trekken. Die nadruk op openheid is volgens mij typisch voor deze periode. Het is een van de manieren om betrouwbaar over te komen. Naar dit soort codes ben ik op zoek: wat maakt een auteur betrouwbaar, interessant en relevant in de wereld van de liefhebbers?

Deze "sociale" benadering van het populair-wetenschappelijke debat mag een inhoudelijke benadering echter niet uitsluiten. De woorden van Rabus zijn namelijk geen holle retoriek. Hij – en andere redacteurs – deden werkelijk hun best hun lezers neutraal te informeren en zelf op de achtergrond te blijven. Ik wil daarom ook inhoudelijk bestuderen wat de liefhebbers interessant vonden – of althans wat ze aangeboden kregen. Voor informatie over de opvattingen van de liefhebbers zelf zal ik te raden gaan bij hun onderlinge correspondenties en bij de teksten die de eerder genoemde vriendenkringen hebben achtergelaten. Leonardus Stocke bijvoorbeeld, arts en een van de leidende figuren van een gezelschap dat zich bezighield met *Natuur en Bespiegelende Ontleedkunde* in Middelburg in de jaren 1730 en 1740, liet een *Afscheidsredevoering over de voornaamste voorwerpen der natuur en bespiegelende ontleedkunde: uitgesproken te Middelburg, den 5de maart 1746, toen hij van woonplaats naar Utrecht veranderde* na, met daarin onder meer een ledenlijst van het gezelschap. Dergelijke informatie betreft echter veelal vriendenkringen die al bekend zijn uit de literatuur. Wat betreft het zoeken naar andere vriendenkringen sta ik nog aan het begin van mijn onderzoek.

---

[1] Pieter Rabus, *De Boekzaal van Europe*, 1 (juli en augustus 1692), 3dln.

Architectuurgeschiedenis aan de Belgische universiteiten 1830-1914

Ellen Van Impe – KULeuven

Het onderzoek naar architectuurgeschiedenis aan de Belgische universiteiten 1830-1914 maakt deel uit van het onderzoeksproject "Architectuurhistorisch onderzoek en onderwijs in België in de negentiende eeuw (1830-1914)". Het project vertrekt van de vaststelling dat architectuurhistorische kennis in de negentiende-eeuwse architectuurtheorie en -praktijk een steeds belangrijkere rol gaat spelen. Om tot een betere kennis te komen van de negentiende-eeuwse architectuur is het daarom onontbeerlijk om ook de negentiende-eeuwse architecturale geschiedschrijving aan een grondig onderzoek te onderwerpen. In het verleden kwamen al een aantal publicaties met betrekking tot de negentiende-eeuwse architectuurgeschiedschrijving tot stand, maar deze hadden doorgaans geen betrekking op België.[1]

Binnen het huidige project is het, kort samengevat, de bedoeling om 1. tot een inventaris te komen van publicaties, personen en instellingen die op een of andere manier en onder welke vorm dan ook met architectuurgeschiedenis bezig zijn in de betreffende periode; 2. een beter zicht te krijgen op de verschillende institutionele contexten en netwerken waarbinnen architectuurhistorische kennis wordt opgebouwd en doorgegeven; 3. diepgaander inhoudelijk onderzoek te voeren op een aantal belangrijke architectuurhistorische teksten en deze case-study's te analyseren met betrekking tot hun structuur, argumentatie, gebruikte bronnen en manier van verwerken, receptie, eventuele invloed.

Het onderdeel "architectuurgeschiedenis aan de Belgische universiteiten" hoort thuis binnen het tweede luik, aangezien de universiteit een van de mogelijke institutionele contexten is waarbinnen architectuurhistorisch onderzoek en onderwijs vorm krijgt. Wat de bronnen voor dit onderzoek betreft, is er allereerst het doctoraat van Luc Verpoest, die de verschillende architectuuropleidingen, waaronder deze aan de universiteiten, in kaart bracht en er het institutionele en wettelijke kader van onderzocht voor de periode 1830-1890.[2] Daarnaast zijn er de programmabrochures van de verschillende universiteiten, die, in zoverre ze bewaard zijn, alvast de precieze benamingen, de docenten en de indeling van de vakken weergeven. Verder zijn er een aantal eigentijdse brochures voorhanden, die een richting of een aantal vakken presenteren, naast de *liber memorialis*, gepubliceerd door de universiteiten naar aanleiding van een jubileum of herdenking. Ten slotte kan voor de Rijksuniversiteiten

---

[1] David Watkin behandelt naast Groot-Brittannië ook Duitsland, Frankrijk, Italië en de Verenigde Staten, zie David Watkin, *The Rise of Architectural History* (Londen 1980). Voor Frankrijk, zie recenter Simona Talenti, *L'histoire de l'architecture en France. Émergence d'une discipline (1863-1914)* (Parijs: Librairie de l'Architecture et de la Ville 2000).

[2] Luc Verpoest, *Het architectuuronderwijs in België 1830-1890: aspecten van de institutionele geschiedenis* (Leuven 1984).

teruggegaan worden naar de wetteksten en biedt het neogotiek-onderzoek van de voorbije decennia interessante aanknopingspunten voor de Leuvense universiteit.[1]

1. De opleiding ingenieur-architect

Concreet betreft mijn onderzoek de Rijksuniversiteiten van Gent en Luik, die beide in 1817 werden opgericht, de Katholieke Universiteit van Leuven (1834) en de vrijzinnige Université libre de Bruxelles (1834). De Leuvense Rijksuniversiteit, die slechts een kort bestaan kende (1817-1835), wordt hierbij buiten beschouwing gelaten. Binnen de overige vier universiteiten zijn allereerst de eventuele opleidingen ingenieur-architect van belang, de meest voor de hand liggende plaats voor architectuurhistorische vakken en belangstelling. Zowel Gent als Luik bieden een ingenieursopleiding aan vanaf 1835 in zogenaamde *écoles spéciales* verbonden aan deze universiteiten, maar enkel Gent heeft naast een afdeling *arts et manufactures* en *ponts et chaussées* ook een richting *architecture civile*. Luik verschaft vanaf 1835 ingenieursopleidingen in de *arts et manufactures* en *mines*.

In Gent werden de architectuurvakken (met inbegrip van architectuurgeschiedenis) achtereenvolgens gedoceerd door Louis Roelandt (1786-1864), Adolphe Pauli (1820-1895) en Louis Cloquet (1849-1920).[2] Hoewel Luik geen architectuurafdeling heeft, is de naam Jean Pierre Schmit (1817-1903) het vermelden waard. Deze architect doceert vanaf 1840 *Architecture industrielle* aan de Luikse ingenieurs, maar richt daarnaast ook een publieke lessenreeks architectuurgeschiedenis en/of kunstgeschiedenis in aan de universiteit. Veel meer dan enkele vermeldingen hiervan in biografische notities over Schmit zijn er voorlopig niet bekend. De ingenieursopleiding aan de Leuvense universiteit ontstaat pas een kwarteeuw later dan in Gent en Luik, met name in 1865, met vanaf 1866 een aantal architectuurvakken, maar pas vanaf 1878 bestaat er een volwaardige opleiding ingenieur-architect, vooral onder impuls van Joris Helleputte (1852-1925). Helleputte laat zich, volgens een aantal bronnen, voor architectuurhistorische vakken bijstaan door Vincent Lenertz (1864-1914) en wordt in 1907 opgevolgd door Raymond Lemaire (1878-1954).

Om de structuur van de ingenieur-architectenopleiding te verduidelijken, maak ik gebruik van het Gentse voorbeeld, omdat de Gentse opleiding de oudste is en omdat er relatief veel materiaal over voorhanden is. De opleidingen aan de *Ecole du Génie civil*, de betreffende speciale school waarbinnen de ingenieur-architectenopleiding een plaats krijgt, bestaan uit twee voorbereidende jaren aan een *école préparatoire*, waarna de specialisatie volgt aan de *écoles spéciales* van twee à drie jaar. De precieze benamingen en indelingen varieerden in de eerste jaren, maar geleidelijk tekenen zich toch drie hoofdrichtingen af, met name *ingénieur des ponts et chaussées*,

---

[1] Uiteraard kan ook archiefmateriaal nuttige informatie opleveren, maar de prospectie hiervan is nog niet voltooid.

[2] Over Gent, zie o.a. *Rijksuniversiteit Gent 1817-1967* (Gent 1967); *150 jaar ingenieursopleiding aan de Rijksuniversiteit Gent (1835-1985)* (Gent 1986).

ingénieur civil en *ingénieur-architecte.* Deze laatste richting bestaat uit twee jaar voorbereiding en twee jaar specialisatie, waarbij de architectuurgeschiedenis als vak een plaats krijgt in het vierde en laatste jaar van de opleiding.

De precieze inhoud van dit vak, dat doorgaans *histoire de l'architecture* als benaming krijgt, is evenwel minder eenvoudig te achterhalen. Roelandt noch Pauli publiceren erg uitgebreid en zeker niet met betrekking tot hun architectuurhistorisch onderwijs. Er zijn van Pauli, voor zover bekend, ook geen collegenotities van studenten bewaard of door hem geredigeerde cursussen. Met betrekking tot de lessen van Roelandt wordt in de Gentse universiteitsbibliotheek een schrift met collegenotities bewaard van E. Boudin, waarin we de chronologie van de lessen kunnen volgen. Na een algemene inleiding gaat Roelandt achtereenvolgens in op *Architecture aux Indous*, *Architecture en Perse*, *Architecture Égyptienne*, *Architecture Grecque*, *Architecture Romaine*, *Architecture Bysantine*, *Architecture Lombarde*, *Architecture Ogivale*, *Architecture Gothique*, *Architecture Arabe*, *Architecture de la Renaissance*, *Style Louis XV, XVI*, om ten slotte te eindigen bij *Retour à l'art ancien / Époque actuelle.*[1] Op de inhoud van de lessen van Pauli krijgen we enkel enig zicht via een wettekst uit 1862 die kort toelicht waaruit het vak *histoire de l'architecture*, gesitueerd in het vierde studiejaar, moet bestaan:

> "origine de l'architecture chez les différents peuples; les types primordiaux considérés d'après le climat, les productions du sol, les mœurs des habitants ou l'esprit d'imitation; examen, analyse ou description des principales productions architectoniques des peuples célèbres de l'antiquité jusqu'à l'ère vulgaire; apogée de l'architecture romaine, sa décadence au VIe siècle; naissance de l'architecture byzantine; introduction de l'architecture chrétienne en Europe; système ogival, dit gothique; retour à l'art ancien; temps modernes; époque actuelle".[2]

Pauli's opvolger in 1890, Louis Cloquet, publiceert daarentegen vrij uitgebreid, onder andere over zijn onderwijs binnen de Gentse architectenopleiding. In 1913 verschijnt een volledige brochure met als titel *L'enseignement de l'architecture à l'École du Génie civil annexée à l'université de Gand.* De opleiding ingenieur-architect bestaat op dat moment al uit vijf studiejaren, waarbij architectuurgeschiedenis – onder de titel *Histoire de l'architecture et des arts connexes* – nog steeds een plaats krijgt in het vierde jaar. Een vrij uitgebreide inhoudstafel bij dit vak toont een soort geografisch-chronologisch overzicht, te beginnen bij Egypte, Assyrië, Perzië, Indië, Khmer-architectuur enz. Als laatste onderdeel is er overigens ook een titel *Architecture en Belgique*, de historische evolutie specifiek met betrekking tot België samengebracht. Per architectuurtype/periode geeft Cloquet nog een verdere indeling.[3]

---

[1] Gent: Universiteitsbibliotheek, Handschriftenzaal: Ms. Hs. 4139: E. Boudin, *Cours d'architecture professé à l'École de Génie civil par L. Roelandt, 1e année, Notes de cours* (Gent 1839-1841). Het onderdeel *Histoire de l'architecture* vangt aan op p. 109.

[2] in: *Moniteur belge*, 03-10-1862, pp. 4492-4517.

[3] Louis Cloquet, *L'enseignement de l'architecture à l'École du Génie civil annexée à l'université de Gand* (Gent 1913), pp. 40-44.

De brochure uit 1913 leert verder dat niet enkel het vak architectuurgeschiedenis historisch is opgevat. Ook andere vakken getuigen van een historisch denken doordat ze eveneens geografisch-chronologische lijsten opnemen en gebruik maken van historisch geordende voorbeelden. Een vak als *Composition décorative*, het leren ontwerpen van decoratie-elementen, bevat voor het onderdeel *Décor de la corniche et du chéneau* (versiering van kroonlijsten en dakgoten) bijvoorbeeld het volgende lijstje:

"Corniche égyptienne à gorge, à décor de roseaux [...]
Corniche assyrienne, à créneaux de briques [...]
Corniche grecque et romaine à entablement [...]
Corniche romane, à corbeaux, à arcatures [...]
Corniche gothique, à moulure saillante continue
Corniche flamande crénelée [...]
Corniche de Viart, à la Renaissance [...]"[1]

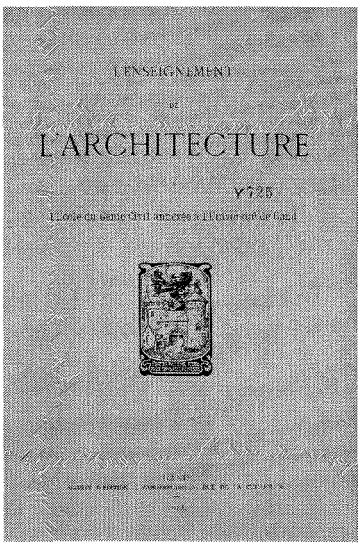

Een andere belangrijke publicatie van Louis Cloquet is zijn vijfdelige *Traité d'architecture* uit 1898-1901, een tractaat dat expliciet geschreven is als hulpmiddel bij het architectuuronderwijs. De hoofdrubrieken – *Éléments de l'architecture, types d'édifices, esthétique, composition, pratique de l'architecture* – en verschillende hoofdstukken komen letterlijk overeen met de vakken zoals Cloquet ze presenteert in zijn brochure van 1913. Opvallend afwezig is evenwel een hoofdstuk *Histoire de l'architecture*. Daartegenover staat dan weer dat zowat alle andere rubrieken gebruik maken van hetzelfde soort historische lijsten en illustraties. Diepgaand onderzoek naar de precieze structuur en het bronnengebruik van dit vijfdelige werk ontbreekt vooralsnog.[2]

De architectuuropleiding aan de Leuvense universiteit komt, zoals gezegd, later op gang dan in Gent en Luik. Deze rijksuniversiteiten hadden enerzijds lange tijd een monopolie op het aanleveren van ingenieurs voor de overheidsdienst, en anderzijds waren het Belgische episcopaat en de katholieke universiteitsgemeenschap van Leuven niet overtuigd van de wenselijkheid van een ingenieursopleiding in Leuven. Binnen de uiteindelijke afdeling architectuur vanaf 1878 doceert Helleputte een vak *Histoire raisonnée de l'architecture* en ook *Les principes d'architecture*, waarbinnen we een soortgelijke chronologie vinden als in de publicaties van Cloquet. Van de door Helleputte gegeven

[1] Cloquet, *L'enseignement de l'architecture* (1913), p. 59.
[2] Louis Cloquet, *Traité d'architecture: éléments de l'architecture, types d'édifices, esthétique, composition et pratique de l'architecture*, 5 dln (Parijs 1898-1901).

vakken is er enkel een handgeschreven inhoudstafel bewaard, die een nadere toelichting biedt bij de inhoud van de vakken en waaruit we hieronder het schema van de hogergenoemde architectuurhistorische vakken weergeven.[1]

"Les principes d'architecture
1. Définition de l'architecture: considérations générales sur le beau;
2. Les trois conditions essentielles auxquelles tout œuvre d'architecture doit satisfaire:
   a. la convenance;
   b. la solidité;
   c. la beauté;
3. De la forme: des proportions, de la symétrie;
4. De la décoration des édifices: peinture, mosaïques, vitraux, sculptures;
5. Méthode à suivre pour l'étude de l'architecture;
6. Architecture gréco-romaine: les ordres;
7. Architecture latine;
8. Architecture byzantine;
9. Architecture romane;
10. Architecture ogivale;
11. Architecture de la Renaissance;
12. Architecture contemporaine

Histoire raisonnée de l'architecture
1. Architecture Hébraïque;
2. Architecture de l'Inde;
3. Architecture Assyrienne et Babylonienne;
[3 bis. Architecture des Mèdes et des Perses;]
4. Architecture Égyptienne;
5. Architecture Grecque;
6. Architecture Etrusque;
7. Architecture Romaine;
8. Débuts de l'architecture chrétienne;
9. Architecture latine;
10. Architecture Byzantine;
11. Architecture romane;
12. Architecture ogivale;
13. Architecture de la Renaissance;
14. Architecture contemporaine."

De ingenieursopleiding aan de Brusselse Université libre ontstaat ten slotte in 1873, met Ernest Hendrickx (1844-1892) als verantwoordelijke voor de

[1] Over het architectuuronderwijs van Helleputte in Leuven, zie de catalogus Jan De Maeyer en Leen Van Molle, *Joris Helleputte. Architect en politicus 1852/1925*, 2 dln (Leuven: Universitaire Pers 1998) (KADOC Artes 1), pp. 44-61. De handgeschreven inhoudstafel uit de periode 1884-1889 wordt bewaard in Brussel: Algemeen Rijksarchief, Fonds Schollaert-Helleputte: Dossier nr. 288 (5 bladzijden in-folio). Zie ook Verpoest, *Het architectuuronderwijs in België 1830-1890* (1984), pp. 324-327.

architectuurvakken. De ingenieurs worden opgeleid in een *Ecole polytechnique*, die in 1890 omgevormd wordt tot de *Faculté des sciences appliquées* met als afstudeerrichtingen *ingénieur civil des mines* en *ingénieur des constructions civiles*. Na de dood van Hendrickx in 1892 wordt Victor Horta (1861-1947) zijn opvolger voor de architectuurvakken.[1]

2. De Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Naast de ingenieursafdeling leek ook de Letterenfaculteit een universiteitsonderdeel waarbinnen architectuurgeschiedenis een plaats zou kunnen vinden. Binnen deze faculteit ontwikkelt de historische wetenschap zich als een universitaire discipline en komen de specialisaties kunstgeschiedenis en archeologie tot stand, in het begin van de twintigste eeuw. Al vroeg in de onderzochte periode 1830-1914 bevatten de programmabrochures van de verschillende universiteiten bovendien vakken als *archéologie* en *antiquités grecques et romaines*. Vooral vanuit literatuur in niet-universitaire context waren de termen *archéologie* en *antiquités* al naar voor gekomen, soms met betrekking tot architectuurgeschiedenis.

Deze niet-universitaire publicaties brengen verschillende nuances en betekenissen van beide termen aan het licht. *Archéologie* en *antiquités* verwijzen naar dezelfde oudere traditie van de antiquitates of oudheidkunde, die zich, eenvoudig gezegd, bezighield met voorwerpen uit het verleden, veeleer dan teksten. Teksten zouden hierbij het terrein van de historicus zijn, terwijl de archeoloog of antiquair voorwerpen bestudeert – waarbij de term "monument" zowel op voorwerpen als op gebouwen kan slaan. In een aantal gevallen worden *archéologie* en *antiquités* dan weer in contrast geplaatst tot elkaar. Vooral in de periode 1840-1860 wordt de *archéologie* gepresenteerd als een nieuwe wetenschap, waar allerlei figuren vanuit uiteenlopende beroepsachtergronden en interesses enthousiast aan bijdragen. In deze context geldt de *antiquités*-traditie als de oude, niet-wetenschappelijke voorloper van de *archéologie* – eenvoudig samengevat: de *antiquaire* verzamelt erop los, terwijl de *archéologue* systematisch wetenschappelijk onderzoek verricht naar het verzamelde.

Een ander contrast tussen beide termen is verder het feit dat *antiquités* vaak geassocieerd wordt met antieke voorwerpen, in het geval van België vooral met vondsten van Romeinse munten, of het retraceren van Romeinse heirbanen, terwijl *archéologie* ook middeleeuwse voorwerpen, en, belangrijker, middeleeuwse architectuur kon bestuderen. In sommige teksten wordt *archéologie* ten slotte zelfs exclusief beschouwd als de studie van oude architectuur.[2]

---

[1] Over de *Ecole polytechnique* van de Université libre de Bruxelles, zie bijvoorbeeld Goblet d'Alviella, *1884-1909. L'Université de Bruxelles pendant son troisième quart de siècle* (Brussel 1909), pp. 113-120.

[2] Zie bijvoorbeeld E.M., "Progrès de l'archéologie en France et en Belgique", in: *La Renaissance*, 7 (1845-1846), p. 38, of Edmond Reusens, *Éléments d'archéologie chrétienne*, 2e éd. (Leuven: Peeters 1885-1886), pp. 1-2. Zie ook Herman Stynen, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940* (Brussel: Stichting Vlaams Erfgoed 1998), pp. 76-85; en Jo Tollebeek, "Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De Messager

Vanuit die achtergrond leek het interessant om de vakken *archéologie* en *antiquités grecques* of *romaines* zoals vermeld in de universitaire programmaboeken, nader te bestuderen. Hoogleraren die met deze vakken geassocieerd worden, zijn onder andere Joseph Roulez (1806-1878) in Gent, die zich ook binnen de Koninklijke Academie met (Romeinse) archeologie bezighield, Alphonse Le Roy (1822-1896) in Luik, Guillaume Arendt (1808-1903) in Leuven en Pierre Bergeron (1787-1855) of Jean Jacques Altmeyer (1804-1877) in Brussel. Verschillende van deze hoogleraren stelden zelf handboeken samen, waarvan er een aantal bewaard zijn in de Leuvense universiteitsbibliotheek.[1]

De inleiding van de *Manuel d'antiquités romaines* van de Leuvense hoogleraar Guillaume Arendt leert evenwel dat *antiquités* in dit geval weinig met architectuurgeschiedenis te maken heeft. Volgens Arendts inleiding is zijn vak vooral gericht op het bestuderen van het publieke leven en de instellingen van het Romeinse rijk. Hij haalt de architectuur aan als een mogelijke bron binnen deze studie, maar de Romeinse architectuur geldt op die manier dus duidelijk niet als studieobject, hooguit als een mogelijke documentaire informatiebron. Bovendien is zijn cursus vooral gericht op studenten die zich later in de rechten willen specialiseren, een vrij gebruikelijke praktijk waarbij de kandidatuursjaren van de letterenfaculteit algemeen als een opstapje naar een rechtenspecialisatie golden. Op deze manier zijn de vakken *antiquités grecques / romaines* zoals ze gegeven werden aan de letterenfaculteit niet echt relevant met betrekking tot de architectuurgeschiedschrijving.[2]

Dit is enigszins anders in het geval van Edmond Reusens (1831-1903), die vanaf 1864 de leerstoel *Archéologie chrétienne* bekleedt. Onder impuls van de Mechelse katholiekencongressen wordt deze leerstoel ingesteld met het oog op de betere kennis van de "christelijke" kunst en architectuur, door Reusens afgebakend tussen de vroegchristelijke catacomben en het einde van de gotische periode. Binnen dit vak en in de gepubliceerde versie van de cursustekst (in verschillende uitgaven vanaf 1871) staan de kunst en vooral ook de architectuur wel erg centraal. Hoewel Reusens aan de theologiefaculteit verbonden was, wordt zijn vak *Archéologie chrétienne* ook facultatief aangeboden aan letterenstudenten en aan ingenieur-architecten in opleiding, voor wie de cursus naderhand verplicht gemaakt wordt.

Voor het overige is het pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw dat kunst en architectuur stilaan als autonoom studieobject verschijnen in de universitaire programmaboeken, met vakken als *Histoire de l'art grec* (1877), gedoceerd door Adolf

---

des Sciences historiques 1823-1896", in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998) pp. 23-55.

[1] Met name Ph. Lebas, *Antiquités romaines* (Mechelen 1839); Guillaume-Amedée Arendt, *Manuel d'antiquités romaines [publ. à l'usage de ses élèves]* (Leuven 1837); Pierre Bergeron, *Précis des antiquités romaines [à l'usage des universités et des collèges]* (Brussel 1835).

[2] Guillaume-Amedée Arendt verwijst expliciet naar de functie van zijn vak als voorbereiding voor "élèves de philosophie qui se destinent au droit"; *Manuel d'antiquités romaines* (1837), p. VII.

De Ceuleneer (1849-1924) in Luik, of *Histoire des beaux-arts*, door dezelfde De Ceuleneer in Gent (1887) en door Eugène Van Bemmel (1869-1958) in 1876 aan de Université libre de Bruxelles. Vanaf circa 1903 beginnen zich dan afzonderlijke onderzoeksgroepen te vormen onder de titel *histoire de l'art et archéologie*, zoals Hippolyte Fierens-Gevaert (1870-1926) bijvoorbeeld beschrijft in zijn artikel "L'enseignement de l'histoire de l'art en Belgique" uit 1914. Fierens-Gevaert specifieert de taakverdeling aan de Luikse universiteit: hijzelf doceert *la Renaissance*, *l'art moderne*, *l'esthétique* en *la philosophie de l'art* in de kandidaturen. De vakken *l'histoire de l'art: les origines*, *l'art égyptien* en *l'art oriental* worden gegeven door Jean Capart (1877-1947) en de vakken *art antique* en *art médiéval* door Marcel Laurent (1872-1946). Na het afleggen van examens in deze vakken, is de student kandidaat in de kunst en archeologie en wordt hij toegelaten tot de licentievakken, waarvan Fierens-Gevaert een selectie weergeeft. Het gaat hier om specialisaties van de respectieve docenten, van wie geen enkele zich overigens expliciet met architectuurgeschiedenis bezighoudt.[1]

In de kandidatuursvakken is het doorgaans zo dat de hoogleraren telkens afwisselend de schilderkunst, de beeldhouwkunst en de bouwkunst bespreken, zoals blijkt uit de kleine publicaties in de reeks *Cours d'art et d'archéologie*, waarin onder andere *L'histoire de l'art grec et l'art romain* (Laurent), *Le moyen âge* (Paul Graindor, 1877-1938), *La Renaissance* (Fierens-Gevaert), *Les origines de l'art et l'art oriental (1: Les origines de l'art et l'art égyptien: résumé du cours)*, 1903-1904 en *Les origines de l'art et l'art oriental (IIe partie)*, 1905 (Capart) verschenen. In Leuven zijn het vooral René Maere (1869-1958), Fernand Mayence (1879-1959) en Raymond Lemaire die een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de kunstgeschiedenis en archeologie als afzonderlijke discipline. Maere volgt Edmond Reusens op in 1903.[2]

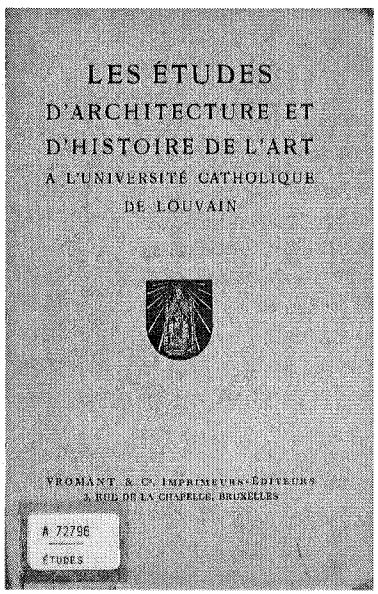

De aanwezigheid van Lemaire, die hoofdzakelijk verbonden was aan de ingenieursfaculteit en daar architectuurgeschiedenis doceerde, wijst op de plaats van architectuurgeschiedenis binnen de nieuwe "afdeling" kunstgeschiedenis en

[1] Hippolyte Fierens-Gevaert, "L'enseignement de l'histoire de l'art en Belgique", in: *Revue de synthèse historique*, 82 (1914), pp. 82-90.

[2] Over de ontwikkeling van het Leuvense Kunsthistorisch Instituut, zie *Van Vicus Artium tot nieuwbouw. 550 jaar faculteitsgeschiedenis* (Tentoonstellingscatalogus) (Leuven: Acco 1975), pp. 370-388.

archeologie in Leuven. Lemaire is bovendien de auteur van een brochure uit 1921, die de architectuuropleiding en de kunsthistorische opleiding samen behandelt. De brochure heet *Les études d'architecture et d'histoire de l'art à l'Université catholique de Louvain.* Lemaire beschouwt beide richtingen als opleidingen die vertrekken van een artistieke interesse en die dus openstaan voor studenten geïnteresseerd in "de kunsten".

Samengevat kunnen we stellen dat het vak architectuurgeschiedenis allereerst een plaats krijgt in de opleiding ingenieur-architect, vanaf haar oprichting in 1835. Meer gedetailleerde inhoudelijke informatie over dit vak is evenwel enkel beschikbaar vanaf het laatste decennium van de negentiende eeuw. Binnen de letterenfaculteit is de toestand minder overzichtelijk. Al vanaf 1835 is er ruimte voor de vakken *archéologie* en *antiquités*, maar het is niet altijd even duidelijk wat deze vakken überhaupt met architectuurgeschiedenis te maken hebben en evenmin wat hun precieze verband is met de latere ontwikkelingen, in het laatste kwart van de negentiende eeuw van "geschiedenis van de schone kunsten", en "kunstgeschiedenis en archeologie".

Meer gedetailleerd onderzoek naar de verschillende hoogleraren, hun achtergronden, netwerken, publicaties, medewerking aan tijdschriften en zo meer kan vermoedelijk meer inzicht geven in de precieze inhoud van hun vakken. Daarnaast is het ook onontbeerlijk om na te gaan hoe architectuurgeschiedenis en kunstgeschiedenis zich aan buitenlandse universiteiten ontwikkelden, alleen al omdat de Belgische universiteiten op vrij grote schaal buitenlandse hoogleraren aantrokken. Tot slot dient de universitaire aanpak vergeleken te worden met andere kunst- en architectuuropleidingen, zoals deze binnen de Academies voor schone kunsten of de katholieke Sint-Lucasscholen, waar mogelijkerwijs op een andere manier met de geschiedenis van de architectuur wordt omgegaan.

Universiteitsgeschiedenis in beeld

Over de historische relevantie van Leuvense professorenportretten in de prentkunst van de 16de en 17de eeuw

Mieke Casteleyn - UGent

Samenvatting van de licentiaatsverhandeling; promotoren Prof. Dr. H. Symoens en Prof. Dr. M. Martens, Universiteit Gent; tekstgedeelte, bijlagen en elektronische inventaris van de verzamelde portretten.

In haar bijdrage in het Liber Amicorum voor Dr. P. Van Dael[1] stelt prof. Dr. H. Symoens dat wat universiteitsgeschiedenis betreft, het beeldmateriaal hieromtrent tot op heden te weinig bij het historisch onderzoek werd betrokken. Hoewel heel wat universiteiten de laatste decennia rijk geïllustreerde jubileumuitgaven publiceerden, werden de opgenomen afbeeldingen zeer zelden als historische bron gebruikt. Bovendien werd er, volgens de professor, nog nooit een wetenschappelijk onderzoek verricht naar de historische relevantie van dergelijke afbeeldingen. Dit neemt echter niet weg dat de geschiedkundige waarde van universiteitshistorisch beeldmateriaal van groot belang kan zijn.

Wellicht lieten universiteitshistorici zich ontmoedigen door het type bron dat bij een dergelijke studie moet worden onderzocht. Niet iedereen voelt zich immers inhoudelijk aangetrokken tot de talrijke afbeeldingen over universiteiten. Soortgelijk onderzoek vereist bovendien een multidisciplinaire benadering, waarbij niet alleen de vaardigheid essentieel is om oud beeldmateriaal te duiden, maar ook universiteitshistorische achtergrondkennis onmisbaar is. Historici hebben van huis uit niet geleerd hoe ze beeldmateriaal moeten interpreteren en analyseren. Het overschrijden van het eigen studiegebied brengt voor hen dan ook de nodige gevaren met zich mee. Zo kan men geschiedkundige afbeeldingen verkeerd duiden of kunsthistorische termen onjuist gebruiken.

Er bestaan echter ook praktische redenen waardoor het onderzoek naar de historische waarde van universitaire iconografie zo lang op zich liet wachten. Zoals de zaken er nu voor staan is het immers niet eenvoudig om beeldmateriaal bijeen te brengen. Aan de hoeveelheid materiaal ligt het niet. Er bestaan immers talrijke afbeeldingen omtrent universiteiten en het academische leven. Het zit echter zeer verspreid en is relatief weinig geïnventariseerd of gecatalogiseerd. Wie interessant beeldmateriaal wil bijeenbrengen rond een universiteitshistorische onderwerp dient, naast persoonlijke creativiteit en associatief denkvermogen, te beschikken over een enorme zin voor uitdaging, iets wat helaas niet voor elke historicus is weggelegd.

---

[1] H. de Ridder – Symoens, "Universitaire iconografie: braakland", in: *Kunstlicht*, 28 (2002), pp. 41-45.

Zelf raakte ik tijdens mijn tweede kandidatuur geschiedenis in de collegereeks "Beeld en verhaal. Het gebruik van iconografische bronnen uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd" van Dr. P. Stabel, geboeid door het iconografisch en iconologisch onderzoek. Hoewel dit college toen slechts gedurende vier weken werd gedoceerd, is mijn interesse voor dit onderwerp nooit verflauwd. Toen, uit gesprekken met mijn promotor, prof. Dr. H. Symoens bleek dat een onderzoek naar de historische relevantie van universitair beeldmateriaal zeer wenselijk was, heb ik besloten mijn thesisonderzoek hieraan te wijden.

Op deze manier werd het mijn opdracht na te gaan in hoeverre het als jong historicus mogelijk is om beeldmateriaal als volwaardige, historische bron in het geschiedkundig onderzoek te integreren. Dit hield in dat ik mij als historicus in de eerste plaats zou gaan inwerken in de problematiek van de iconografie en de iconologie. In tweede instantie moest ik kijken in welke mate het mogelijk was om voor een onderwerp waar beeldmateriaal voor beschikbaar is, deze bronnen te integreren in het onderzoek. Als testcase heb ik gekozen voor de representatie en de zelfrepresentatie van Leuvense professoren in de zestiende eeuw. Uit universiteitshistorische literatuur is immers gebleken dat hoogleraren in dit tijdperk hun sociale status trachtten te vergroten. Hoewel in de Zuidelijke Nederlanden de meeste professoren uit de lagere middenklasse stamden, meenden velen onder hen dat zij op basis van hun intellectuele capaciteiten en verdiensten tot de adelstand mochten verheven worden. Deze sociale aspiraties vloeiden voort uit de klassieke opvatting van *scientia nobilitat* en kwam in verschillende elementen tot uiting. Zo eisten professoren titels en privileges op die voor edellieden waren voorbehouden. Bovendien ruilden velen de sobere, zwarte toga *(cappa clausa)* uit de middeleeuwen in tegen kostbaarder kledij. Ook in het voeren van getimbreerde wapenschilden was dit streven naar een verhoogde sociale status duidelijk te merken. In mijn studie heb ik concreet onderzocht of dit aristocratisch zelfbeeld ook in de portretprenten van de Leuvense professoren tot uiting kwam.

Iconografie en iconologie

Iconografische bronnen kunnen ons, net als andere geschiedkundige documenten een zeker inzicht geven in een historische situatie. Net als bij traditionele bronnen worden door auteurs van beeldmateriaal getuigenissen uit het verleden overgebracht. De manier waarop deze historische verklaring wordt meegedeeld is echter niet zo van zelfsprekend. In tegenstelling tot mondelinge en geschreven documenten vertellen afbeeldingen niet woordelijk wat is voorgesteld. Voor iconografische bronnen past alleen maar zwijgen. Om de in het beeld vervatte informatie te "vertalen" en te interpreteren, heb ik dan ook een specifieke verklaringsprocedure moeten ontwikkelen. Deze methode was voornamelijk gebaseerd op het iconografische verklaringsmodel dat door Erwin Panofsky bij het

begin van de twintigste eeuw werd ontwikkeld, maar werd, volgens recentere inzichten aangepast.

Elke kritische doorlichting van het iconografisch materiaal, startte met een externe kritiek van de bron. Hierbij werd telkens de aard en de ontstaansgeschiedenis van de prent onderzocht. Dit betekent concreet dat voor elke afbeelding afzonderlijk een poging werd ondernomen om de materiële kenmerken te beschrijven, de kunstenaar, de opdrachtgever, de uitgever en het doelpubliek te identificeren en de afbeelding te dateren.

De professorenportretten

Aan de hand van de hierboven vermelde verklaringsprocedure heb ik enkele portretten van Leuvense professoren uit de zestiende eeuw inhoudelijk geanalyseerd en geïnterpreteerd. Op die manier heb ik gepoogd een antwoord te bieden op de vragen: welk beeld hadden de Leuvense professoren over zichzelf en hoe probeerden ze dit naar de buitenwereld toe te uiten?

Mijn eigenlijke onderzoek is verre van vlot verlopen. Reeds vanaf het begin drongen de problemen zich op. Zo heb ik aan den lijve ervaren dat beeldheuristiek[1] een bijzonder arbeidsintensieve en tijdrovende bezigheid is. Zo bestaat er nog steeds geen overkoepelend zoekinstrument dat mensen toelaat op een snelle en eenvoudige wijze beeltenissen op te sporen.

Omwille van deze beperking was ik voor de zoektocht naar prenten aangewezen op de traditionele overzichten per bibliotheek, fototheek, museum... "Overal" zoeken was in feite de boodschap, al was dit, wegens tijdsgebrek, een onhaalbare kaart. Te meer omdat dat vele fototheken nog steeds niet over een elektronische databank beschikken en het doorzoeken van de catalogus bijgevolg manueel moet gebeuren. Bovendien werd de zoektocht naar beeldmateriaal extra bemoeilijkt doordat de structuur van prentencatalogi en inventarissen zeer divers is en zelfs binnen eenzelfde systeem vaak een gebrek aan consequentie en standaardisering heerst.

Omwille van de hierboven verwoorde problemen, heb ik de beeldheuristiek beperkt tot een select aantal fototheken, namelijk het prentenkabinet te Brussel, het prentenarchief van de Katholieke Universiteit Leuven, de collectie portretten in de kaartenleeszaal van de Universiteit Gent en de verzameling boekdrukken in de centrale bibliotheek en de handschriftenleeszaal van de Gentse universiteit. Om mijn corpus aan beeldmateriaal enigszins te vullen, heb ik eveneens portretten opgenomen

---

[1] Als basis voor de beeldheuristiek heb ik gebruik gemaakt van een lijst waarin alle zestiende-eeuwse Leuvense professoren zijn opgenomen. Deze lijst heb ik samengesteld op basis van het manuscript van J.L. Bax, *Historia Universitatis Lovaniensiss*, 11 dln. + index (Brussel: Koninklijke Bibliotheek: ms. 22. 172) en de studie van E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'université de Louvain. 1425 – 1797*, 5 dln. (Leuven 1893 – 1902).

die in het kader van de reeks, de *New Hollstein*[1] werden gepubliceerd. Op die manier ben ik er in geslaagd om 127 portretprenten van zestiende-eeuwse hoogleraren te verzamelen. Omdat het onmogelijk was om deze beeltenissen allemaal gedetailleerd te bespreken, heb ik in overleg met mijn promotor, enkele selecties doorgevoerd. Op die manier heb ik mijn strikte corpus tot een twintigtal portretten herleid.

Net zoals voor de beeldheuristiek, heb ik ook voor de eigenlijke interpretatie van de afbeeldingen een parcours vol hindernissen moeten afleggen. Zo bleek het bijzonder moeilijk om de ontstaansgeschiedenis van portretprenten te reconstrueren. Hierdoor was het niet altijd mogelijk om het prototype van de afbeelding en de eigenlijke kunstenaar te traceren. Het identificeren van de motivaties van kunstenaars, opdrachtgevers en uitgevers bleek sowieso een haast onmogelijke opdracht. Te meer omdat ik wegens tijdsgebrek de kans niet had specifiekere documenten en authentieke bronnen hieromtrent raad te plegen.

De resultaten

Op het eerste zicht leken de portretten van de Leuvense professoren weinig blijk te geven van aristocratische aspiraties. Zo kon ik op geen enkel portret een wapenschild terugvinden. Nochtans wordt in de universiteitshistorische literatuur vermeld dat het voeren van getimbreerde blazoenen voor academici veelal het middel was om een persoonlijk adeldom te vestigen.

Een nadere analyse leerde echter dat de Leuvense hoogleraren zich wel degelijk lieten inspireren door gebruiken die bij de adel in zwang waren. Zo zijn de toga's van diverse professoren naar het voorbeeld van de adellijke klederdracht met bont gevoerd of met kleurrijke garneringen versierd.

Hoewel in de afbeeldingen zelf weinig effectieve sporen van adellijke aspiraties terug te vinden zijn, accentueren de portretten zelf nog het sterkst dat de Leuvense hoogleraren soortgelijke aspiraties koesterden. Lange tijd genoten immers uitsluitend aristocraten het recht om zich te portretteren. Hierdoor werden beeltenissen lange tijd als emblemen van macht en prestige beschouwd.

De meeste Leuvense professoren werden in hun academische klederdracht afgebeeld. Bovendien worden sommigen onder hen met een boek in de handen – embleem van geleerdheid en schrijverschap – geportretteerd. Dit doet er sterk aan denken dat de Leuvense professoren inderdaad de idee van *scientia nobilitat* onderschreven.

---

[1] Het gaat hier in het bijzonder om de volgende publicaties: M. Sellink (ed.), *The New Hollstein. Dutch and Flemish Etchings, Engravings and woodcuts. 1450 – 1700. Philips Galle*, 4 dln. (Rotterdam 2001) en S. Turner (ed.), *The New Hollstein. Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts. 1450 – 1700. Anthony Van Dyck*, 9 dln. (Rotterdam 2002).

Portret van Cornelius Gemma
(Leuven 1535 – Leuven 1577)

Het gegeven dat de meeste hoogleraren in hun tabbaard zijn voorgesteld, wijst echter nog op iets anders. Het illustreert namelijk dat er onder de Leuvense professoren een zeker gevoel van samenhorigheid heerste. Zo diende academische klederdracht volgens de historica Andrea van Hülschen-Esch niet alleen om iemands geleerdenstatus te tonen, maar moest het ook de band tussen de hoogleraren onderling bestendigen.[1]

In het laatste hoofdstuk van mijn scriptie heb ik getracht na te gaan in hoeverre mijn bevindingen overeenstemden met gegevens in universiteitshistorische literatuur. Uit deze vergelijking is gebleken dat géén van de portretten écht nieuwe informatie aandraagt. Vele aspecten die ik uit de beeltenissen heb weten af te leiden, worden immers reeds in universiteitshistorische studies aangehaald. In het beste geval leken de portretprenten bepaalde opvattingen en theorieën omtrent het Leuvense professorencorps te nuanceren. Zo nuanceert mijn onderzoek de stelling dat vele hoogleraren door het voeren van getimbreerde wapenschilden een persoonlijk adeldom probeerden te vestigen en het gegeven dat vooral professoren aan de faculteiten van het burgerlijk recht en de geneeskunde adellijke aspiraties koesterden.

Tot slot...

Bij het einde van deze uiteenzetting wil ik beklemtonen, dat de zonet aangehaalde conclusies met de nodige reserves moeten worden bezien. Tijdens dit onderzoek ben ik namelijk heel vaak geconfronteerd geworden met het

[1] A. von Hülschen – Esch, "Kleider machen Leute: zur Gruppenrepräsentation von Gelehrten im Spätmittelalter", in: O.G. Oexle en A. Hülschen – Esch (eds.), *Die Repräsentation der Gruppen: Text – Bilder – Objekte* (Göttingen 1998), p. 240.

fragmentarisch karakter van het overgeleverde materiaal. Hierdoor was het niet altijd evident om de inhoudelijke interpretatie van de afbeeldingen naar behoren uit te voeren.

De vraag naar de representativiteit van mijn corpus is eveneens aan de orde. Door praktische omstandigheden was ik immers genoodzaakt van een beperkt pakket aan iconografisch materiaal te vertrekken. Bovendien waren de gebruikte afbeeldingen in zekere zin onvoldoende divers.

Omwille van deze moeilijkheden is het goed mogelijk dat ik op basis van de portretten een beeld van de Leuvense professoren heb geschetst dat de universiteitshistorische literatuur inderdaad erg lijkt te benaderen, maar dat bij nadere analyse toch door de mand valt. In dit opzicht kan mijn verhandeling dan ook enkel als een verkennende methodologische studie worden beschouwd. Moge het voor andere onderzoekers – historici én kunsthistorici- een mooi begin vormen...

Lavoisier et la chimie: reflets d'une science en "révolution"

Michel Bougard – UMH

La chimie est incontestablement la science dont l'évolution spectaculaire coïncide le mieux avec la révolution politique que connaissent plusieurs pays dans le dernier quart du XVIIIe siècle. Il est par ailleurs remarquable de constater que les acteurs de la révision radicale du savoir chimique sont aussi ceux qui sont au cœur de la révolution politique: Lavoisier, Fourcroy, Berthollet, Chaptal.

La révolution en chimie s'est imposée par la prise en compte des gaz, ce qui a permis à Lavoisier de comprendre la combustion (et de liquider ainsi la fameuse théorie du "phlogistique") et l'oxydation des métaux. La nouvelle chimie a aussi imposé une réforme complète de la nomenclature. À partir de la dernière décennie du XVIIIe siècle un nom ne doit plus se référer qu'à une substance et cette dénomination doit refléter les propriétés du corps.

La figure de Lavoisier, vainqueur de la révolution chimique mais "martyr" de la révolution politique, est bien sûr la plus importante. Lavoisier est cependant aussi le membre d'une équipe au sein de laquelle Fourcroy va jouer un rôle crucial. Ce dernier se trouve au centre du développement des nouvelles idées en chimie tout en étant un révolutionnaire actif. Ses réflexions sur la pédagogie sont même à la base de la création des écoles centrales.

L'accumulation de nouveaux matériaux produits au laboratoire et la découverte de métaux jusqu'alors inconnus avaient amené peu à peu les chimistes à revoir leurs idées sur les transformations de la matière. Une théorie s'imposa aux autres: celle du "*phlogistique*" développée par un médecin prussien, Georg-Ernst Stahl. Pour Stahl, toute matière est formée de particules indivisibles (et inaccessibles) dont les

combinaisons différentes créent les diverses substances connues. Stahl imagine un "principe du feu" (le *phlogiston* ou *phlogistique*) libéré lors des combustions. La métallurgie a confronté depuis longtemps les chimistes à des transformations qu'ils ont beaucoup de mal à interpréter. Pour les partisans de Stahl, la combustion d'un corps et la "calcination" d'un métal doivent être comprises de la même manière: c'est à chaque fois une libération de phlogistique contenu dans les combustibles et les métaux. Passer du minerai au métal, c'est lui ajouter du phlogistique; brûler une substance ou transformer un métal en "chaux", c'est enlever du phlogistique. La théorie stahlienne est séduisante et recueille d'ailleurs l'assentiment des chimistes. Elle soulève néanmoins un problème majeur: comment expliquer qu'en perdant du phlogistique, un métal donne naissance à une "chaux" plus pesante ?

En août 1769, alors qu'il n'a que vingt-six ans, Lavoisier entre à l'Académie royale des sciences au titre de chimiste adjoint. Trois ans plus tard, en avril 1772, il publie un rapport sur la combustion de diamants et le Dijonnais Louis-Bernard Guyton de Morveau annonce ses propres résultats sur la calcination des métaux, en interprétant l'accroissement de masse du plomb calciné par le "poids négatif" du phlogistique. En octobre 1772, Lavoisier étudie la combustion du soufre et du phosphore et conclut que ces phénomènes s'accompagnent, comme pour les métaux, d'une augmentation de poids et de l'absorption d'une partie de l'air, ce qui l'amène à penser que l'air intervient intimement dans la combustion des corps.

Dans les mois qui suivent, l'Anglais Priestley (en 1772) et le Suédois Scheele (en 1774) mettent en évidence un composant gazeux de l'atmosphère nécessaire aux combustions. Loin d'entrevoir la véritable nature de l'*air déphlogistiqué* (selon Priestley) et de l'*air du feu* (selon Scheele) en une sorte de géniale intuition, Lavoisier va ressasser longtemps la question, refaire inlassablement les expériences, les réinterpréter différemment. Au printemps de 1777, après plusieurs essais sur la respiration de petits animaux, il parvient à démontrer que l'air atmosphérique est composé, pour un cinquième, d'un air respirable (*air vital*), le reste étant impropre à la respiration. Cet *air vital* confère des propriétés acides aux corps obtenus par sa réaction avec le soufre et le phosphore; cela entraîne Lavoisier à parler de *principe oxigine* (littéralement, "qui engendre l'acidité"). Il propose ainsi une théorie dualiste particulièrement simple: un acide, c'est toujours l'association du *principe oxigine* avec un radical.

En 1781, l'Anglais Cavendish constate qu'en faisant brûler son *air inflammable* (qu'il avait découvert en 1766) dans l'*air déphlogistiqué* de Priestley, il se forme une buée humide. Au printemps de 1783, Cavendish confirme que la combustion du *gaz inflammable* (futur "hydrogène") produit de l'eau. Il reste à prouver que l'eau peut se décomposer en ces deux gaz. Le 27 février 1785, en présence du duc de Chaulnes, du ministre Malesherbes, de l'intendant Villedeuil, et de plusieurs collègues de l'Académie, Lavoisier commence la première expérience de décomposition de l'eau. Les gaz oxygène et hydrogène recueillis sont ensuite combinés à nouveau. Durant trois jours Lavoisier et ses collaborateurs vont recommencer ces démonstrations, les produits obtenus étant aussitôt placés dans des fioles scellées.

Cette véritable mise en scène expérimentale est perçue par tous comme décisive. Plusieurs académiciens (comme Berthollet en avril 1785) se rallient aux thèses de Lavoisier. En juin-juillet 1785, ce dernier présente ses fameuses *Réflexions sur le phlogistique* devant l'Académie royale des sciences (dont il est alors le directeur annuel); elles déclenchent de vives réactions chez les derniers tenants de la chimie stahlienne. Pour Lavoisier, il est temps d'amener la chimie à une manière de raisonner enfin rigoureuse, *"de dépouiller les faits dont cette science s'enrichit tous les jours de ce que le raisonnement et les préjugés y ajoutent; de distinguer ce qui est de fait et d'observation d'avec ce qui est systématique et hypothétique"*. Lavoisier est également conscient que la crise ouverte entre les partisans de sa théorie nouvelle et ceux qui défendent encore le *phlogistique* ne peut se terminer que par la victoire de la nouveauté.

Tous ces bouleversements réclament une réforme de plus en plus évidente de la nomenclature chimique. En février 1787, Guyton de Morveau monte à Paris. Dix ans plus tôt ce chimiste dijonnais avait souligné l'urgence d'une réforme de la nomenclature dans ses *Éléments de Chymie théorique et pratique*. En mai 1782, il rédigea un *Mémoire sur les dénominations chymiques, la nécessité d'en perfectionner le système et les règles pour y parvenir, suivi d'un tableau d'une nomenclature chimique*. Le projet repose sur quelques principes généraux: ainsi, *"Une phrase n'est point un nom"* (il doit y avoir une volonté d'économie dans les dénominations proposées, il faut éviter l'inflation du vocabulaire et recourir à un minimum de termes); *"Les dénominations doivent être conformes à la nature des choses"* (il faut rejeter tout terme associé au pittoresque des lieux, des inventeurs ou de la mythologie; le nom d'une substance doit donner une information sur sa composition chimique).

Guyton de Morveau rencontre Lavoisier et ses collaborateurs (Antoine-François de Fourcroy, dit Fourcroy, et Claude-Louis Berthollet); ceux-ci élaborent une stratégie pour se rallier la communauté des chimistes. Lavoisier est convaincu que sa théorie de la formation des acides (qui anéantit la théorie de Stahl) doit être associée à la réforme de la nomenclature. Le groupe de Lavoisier fonctionne comme une véritable école de pensée (certains de ses adversaires n'hésitent pas à parler de "secte") et leur but est bien le renversement de la théorie du phlogistique, et le moyen d'y arriver est l'imposition d'une nouvelle nomenclature.

Durant le printemps de 1787, c'est ainsi un collectif de quatre chimistes qui entreprend la révision complète de la nomenclature. En août 1787, les quatre réformateurs de la nomenclature font immédiatement éditer leur *Méthode de nomenclature chimique*. L'ouvrage associe trois axes:

1. celui de l'analyse: inspirée par le concept de la composition-combinaison, la chimie nouvelle se lit en termes de bilans;

2. celui de la pédagogie: la classification est présentée dans des tableaux, avec des colonnes et des rangées bien marquées afin de montrer les filiations entre les diverses substances simples et composées;

3. celui de la linguistique: les vocables utilisent des préfixes, des radicaux et des désinences dans une combinatoire qui doit articuler propriétés chimiques et grammaire.

La "révolution chimique" est désormais sur les rails. Lavoisier lui donnera une assise encore plus forte en publiant son *Traité élémentaire de chimie* au début de 1789, quelques semaines avant la prise de la Bastille. La *Terreur* fut fatale à Lavoisier: arrêté en novembre 1793, il est décapité en mai 1794 après une parodie de procès. Lavoisier fut ainsi le seul acteur de la "révolution chimique" à disparaître pendant la révolution politique. Précisons que ce ne fut pas le savant qui fut exécuté, mais bien le fermier général, figure symbolique du rejet d'un système politique et financier obsolète. Les compagnons de route du chimiste parisien ont tous passé le cap de ces moments difficiles et plusieurs d'entre eux (Fourcroy, Berthollet, Chaptal) menèrent de front la poursuite de leurs activités scientifiques avec des carrières politiques nationales.

Universitaire vormingsidealen sedert 1876

Verslag van een symposium gehouden te Utrecht, 11 november 2004

Ruben Mantels – KULeuven

Traditioneel worden de universiteiten drie taken toegedicht: onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening. Over de rangorde binnen deze drieledige opdracht is er echter veel minder eensgezindheid en het valt op dat de verschillende betrokken actoren – studenten, hoogleraren, maatschappij en overheid – hun eigen, specifieke posities innemen in het debat. De overheid verwacht als belangrijkste financierder van de universiteiten een *return* in de vorm van kwalitatief hoger onderwijs en het uitvoeren van maatschappelijk relevant en toegepast onderzoek. Ook de industrie poogt via contractonderzoek en samenwerking met universitaire onderzoeksgroepen zoveel mogelijk wetenschappelijke toepassingen te genereren. Studenten vinden dan weer dat de universiteit onderwijs tot haar eerste opdracht moet rekenen en aarzelen niet om hun hoogleraren, die soms liever in hun laboratorium of bibliotheek verwijlen, hierop te wijzen. Academische vrijheid is echter heilig voor deze hoogleraren, en zij menen in naam daarvan op een vrije en onafhankelijke manier hun onderwijs en onderzoek te kunnen invullen.

In verschillende gedaanten en wisselende contexten werden deze actoren en hun divergerende visies op de taken van de universiteit samengebracht in een symposium dat gewijd was aan het universitaire vormingsideaal zoals dat in Nederland evolueerde

na 1876.[1] Eén van de organisatoren en voorzitter van de namidagsessie, Peter-Jan Knegtmans van de Universiteit van Amsterdam, leidde het dagthema in. Voor een publiek van een dertigtal Nederlandse en drie Belgische universiteitshistorici betoogde hij dat de wet van 1876 op het hoger onderwijs de universiteiten uitdrukkelijk de taak had gegeven om de haar toegewezen studenten een gedegen wetenschappelijke opleiding te verschaffen, die uitsteeg boven het klassieke vormingsideaal zoals de universiteiten tot dan toe huldigden. Dat leidde tot een proces van professionalisering en specialisering van het onderzoek en onderwijs aan de universiteiten, maar ook tot een kloof met een deel van de studenten – die meer brood zagen in een beroepsopleiding – en met de maatschappij, die weinig baat had te verwachten van een "ivoren-toren-universiteit". Dit elitaire ideaal van een betrekkelijk kleine universiteit gericht op fundamenteel onderzoek en wetenschappelijke vorming dat de conservatieve rectoren en hoogleraren uit het interbellum ook wensten, zoals Herman de Liagre Böhl later op de dag in zijn bijdrage vaststelde, werd definitief doorbroken met de aanzwellende stroom studenten die na de Tweede Wereldoorlog de universiteiten overrompelde. De tegenstand van sommige hoogleraren tegen deze maatschappelijke wende en hun pleidooi voor het behoud van een "ivoren-toren-universiteit" werd daarbij al snel een achterhoedegevecht.

Als eerste spreker van de ochtendsessie greep Peter Baggen, als senior stafmedewerker verbonden aan de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid, dit concept van de "ivoren-toren-universiteit" aan om zijn verhaal over het overheidsbeleid ten aanzien van de universiteiten in de periode na 1960 van start te laten gaan. Onder de intrigerende titel *Afscheid van wat nooit geweest is* bestempelde hij dit concept als een idee dat vooral in de hoofden heeft bestaan en inzet is geweest van een beeldvormingsproces over de universiteiten waartegen de overheid haar beleid dan weer afzette, de ivoren toren als retorisch steekspel dus. Baggen toonde aan, geadstrueerd met grafieken, tabellen en een overtuigend betoog, hoe de overheid met een reeks van wetten en nota's de zogenaamde "ivoren-toren-universiteiten" dwong om zich open te stellen voor de stijgende studentenaantallen en haar onderzoeksveld te verruimen in interactie met nieuwe partners. Het onderwijs werd op die manier steeds studentgerichter. Het bood de studenten geleidelijk aan de mogelijkheid hun programma zelf samen te stellen en te oriënteren in de richting van beroepsvoorbereiding of wetenschappelijke vorming. Het onderzoek van de geïsoleerde hoogleraar verdween in eenzelfde beweging grotendeels naar de achtergrond en maakte plaats voor interdisciplinair samengestelde onderzoeksgroepen, voor een belangrijk deel gevormd uit tijdelijke wetenschappelijke medewerkers, gericht op maatschappelijke problemen en betaald door externe, vaak industriële fondsen.

---

[1] Het symposium vond plaats aan de Universiteit van Utrecht op 11 november 2004. Het werd georganiseerd door de Werkgroep Universiteitsgeschiedenis en het Huizinga Instituut. De organisatoren plannen voor de volgende jaren nog vier andere symposia die handelen over de brede thematiek van universiteit en maatschappij.

Baggen besluit: "Zo de Ivoren Toren ooit al heeft bestaan, is deze anno 2004 helemaal afgebroken". Deze stelling zorgde even later voor een geanimeerde discussie. Waren de universiteiten in het interbellum een ivoren toren of was dit slechts een geprojecteerd beeld afkomstig uit de periode na 1960? Hoewel de meningen verdeeld bleven, groeide er een consensus dat er althans nooit sprake is geweest van een ivoren toren in strikte zin: absolute schotten tussen universiteit en maatschappij waren er nooit geweest in het Nederlandse universitaire landschap. Later op de dag hernam de jonge promovendus David Baneke het thema van de relatie tussen maatschappij en universiteit in een uitstekende lezing over de discussie rond het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek zoals dat gevoerd werd in het interbellum. Hij bracht ook een nieuwe factor in het debat: de hogescholen. Nauwkeurig liet Baneke zien hoe de universiteiten onder druk van de hogescholen, die bij de studenten en de bedrijven succes hadden met hun beroepsgerichte opleidingen, zich langzaam openstelden voor de maatschappij en erkenden dat universiteiten ook "toepasbare" wetenschap konden en mochten aanleveren. Hiermee bevestigde hij de stelling van Baggen.

Ondertussen waren er een drietal referaten gehouden waarbij het algemene perspectief wat op de achtergrond verdween en meer specifieke verschijningen van "universitaire vormingsidealen" voor het voetlicht werden gehaald. Zo sprak de mede-organisator van het symposium, Leen Dorsman van de Utrechtse universiteit, over het Studium Generale in de naoorlogse periode, hield Henri A. Krop als universitair docent geschiedenis van de filosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam een uiteenzetting over de Centrale Interfaculteit en bracht Minister van Staat en hoogleraar onderwijskunde en sociale wetenschappen, J.A. van Kemenade, een beredeneerd verhaal over de Open Universiteit.

Van Kemenade nam een aparte positie in: als Minister van Onderwijs en Wetenschappen was hij in de jaren zestig en zeventig zelf actief betrokken geweest bij het universitaire beleid, met onder andere de oprichting van de Open Universiteit, terwijl hij later ook doceerde aan deze instelling en er vanuit zijn specialisatie – onderwijssociologie – wetenschappelijk over reflecteerde. De Open Universiteit werd in de tweede helft van de jaren zeventig door de Nederlandse overheid ingericht als een vorm van tweedekansonderwijs, stelde Van Kemenade, uitdrukkelijk bedoeld om de toegenomen maatschappelijke vraag naar universitaire vorming te stillen. Nieuwe geïnteresseerde groepen zoals vrouwen, jonggepensioneerden en allochtonen konden de Open Universiteit gebruiken als hefboom tot maatschappelijke integratie en vooruitgang, terwijl anderzijds de kennisintensieve maatschappij voortdurend om bijscholing en recyclage vroeg. De Open Universiteit kon hier op een flexibele manier aan tegemoet komen en aldus een vruchtbare wisselwerking tussen maatschappij, universiteit en vorming realiseren.

De enige filosoof in het gezelschap, Henri Krop, besteeg na de namiddagpauze het spreekgestoelte om op een heldere manier het in België onbekende fenomeen van

de Centrale Interfaculteit voor te stellen. Ook dit was, net als de Open Universiteit, geboren uit een ideaal maar het had minder directe maatschappelijke bedoelingen: eerder werd de universitaire gemeenschap als doelgroep beschouwd. De Centrale Interfaculteiten werden immers in alle Nederlandse universiteiten rond 1960 ingericht als een antwoord op het verregaande proces van specialisering en differentiatie binnen de universiteiten. Deze brachten niet alleen de eenheid van de wetenschap in gevaar, maar ook de eenheid van de academische gemeenschap, zo vreesde men. Beleidsmakers zagen de organisatie van de filosofie – tot dan toe onderdeel van de faculteiten Letteren – in een Centrale Interfaculteit als een middel om deze middelpuntvliedende krachten van specialisering en differentiatie tegen te gaan. Maar niet enkel de academische gemeenschapsvorming kon worden gered door de overkoepelende rol van de filosofie, ook de studenten zouden meer en beter filosofisch onderricht ontvangen dat hun algemene vorming ten goede zou komen. Was de universiteit immers niet meer dan een vakschool? Pas in 1987 raakte het ideaal uitgedoofd en werden de Centrale Interfaculteiten omgevormd tot gewone Faculteiten Wijsbegeerte.

Leen Dorsman hield de slotlezing van het symposium. Hij behandelde er het Studium Generale dat na de Tweede Wereldoorlog aan de verschillende Nederlandse universiteiten werd ingericht. Zijn verhaal bevatte veel raakpunten met dat van Krop, aangezien een zelfde bezorgdheid aan de basis lag: overspecialisering van onderwijs en onderzoek, een gebrek aan algemene vorming van de studenten en een gevoel van versplintering van de universitaire gemeenschap. Het waren echter niet zozeer de beleidsmakers, maar eerder de studenten en hoogleraren die soms spontaan overgingen tot de organisatie van alternatieve lezingenreeksen en andere Studium Generale-activiteiten om zo de universitaire taak tot vorming "vorm" te geven. Hoewel er in overheidsmiddens wel over werd gedebatteerd, is het Studium Generale nooit tot een verplicht onderdeel van het universitaire onderwijs gemaakt en daar ligt ook de oorzaak van het relatieve succes ervan. In verhouding met de aandacht die eraan werd besteed, was de wervingskracht naar de studenten toe immers te gering. De studenten excuseerden zich echter met het feit dat ze geen tijd hadden voor extra-curriculaire lessen omwille van de studiedruk en helemaal ongelijk hadden ze niet. Dorsman liet vervolgens zien hoe in de jaren zestig een nieuwe campusmentaliteit groeide met meer nadruk op maatschappelijke verantwoordelijkheid en engagement, waarbij het Studium Generale wegdeemsterde ten voordele van vormingswerk en expressie.[1]

---

[1] Aan de Universiteit Antwerpen bestaat een soortgelijke lezingenreeks, eveneens onder de naam Studium Generale. "Deze cyclus beoogt studenten, doctorandi en het brede publiek samen te brengen om hen te informeren en samen te debatteren over belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. De lezingen willen aanzetten tot grensoverschrijdend denken, de horizon verruimen en een baken bieden aan een geïnteresseerd en goedgeïnformeerd publiek. De cyclus biedt acht lezingen aan. Iedere lezing omvat een voordracht van een uur door een gastspreker en wordt gevolgd door vraagstelling en debat met het publiek. Eén

In een vinnig slotdebat werd benadrukt dat thema's als universitaire vorming, de maatschappelijke betrokkenheid van de universiteit of het gevaar van overspecialisering en verbrokkeling van de universitaire gemeenschap al meer dan honderd jaar het universitaire debat doortrekken en in zekere zin "tijdloos" zijn. Toch is er een groot verschil met de discussie zoals ze nu wordt gevoerd. Anno 2004 tracht men bijvoorbeeld niet meer door middel van de filosofie een restauratieve politiek te voeren of koestert men nauwelijks nog de illusie dat een werkelijk overkoepelend wetenschapsideaal kan geformuleerd worden. Eerder vertrekt men vanuit het positieve feit van de differentiatie van de universiteit, erkent men dat er verschillende types van hoogleraren en studenten zijn en tracht men, vanuit de eigen vakdiscipline, elkaar en de wereld te verstaan. Zo was men aan het einde van het symposium haast zelf aan het filosoferen en waren althans de aanwezige universiteitshistorici zeer eensgezind in hun opvattingen over de universitaire diversiteit.

---

moderator leidt en coördineert de discussie. Aldus vormt deze cyclus een studium generale op academisch niveau." (www.ua.ac.be/main.asp?c=*STUGEN) (Nvdr)

In memoriam Agostino Sottili

Op 14 september 2004 overleed de Italiaanse universiteitshistoricus Agostino Sottili. In het volgende nummer van deze Nieuwsbrief zal een in memoriam en een bibliografie verschijnen.

Graduiertenkolleg Archiv, Macht, Wissen - Organisieren, Kontrollieren, Zerstören von Wissensbeständen von der Antike bis zur Gegenwart

Uit: H-Soz-u-Kult, 26-10-2004

Das von der Deutschen Forschungsgemeinschaft neu geförderte Graduiertenkolleg richtet sich an qualifizierte Promovendinnen und Promovenden, deren Studienabschluss zur Promotion berechtigt oder die nach der Promotion ein Forschungsvorhaben bearbeiten und in der Betreuung der Graduierten mitwirken möchten. Die Betreuung der Dissertationen und Forschungsvorhaben erfolgt durch Hochschullehrerinnen und Hochschullehrer der Fakultät für Geschichtswissenschaft, Philosophie und Theologie. Kollegiatinnen und Kollegiaten müssen ihren Wohnsitz in Bielefeld nehmen und am Studienprogramm des Graduiertenkollegs teilnehmen. Bewerberinnen und Bewerber um Doktoranden und Postdoktorandenstipendien sollen in der Regel nicht älter als 28 bzw. 35 Jahre sein.

Das Graduiertenkolleg fördert im Rahmen seines Themenfeldes Promotionen zu allen Epochen der Geschichte. Der Förderungszeitraum beträgt bei Promotionen zwei Jahre (mit der Möglichkeit einer Verlängerung), bei Postdoktoranden ein Jahr. Die Stipendien richten sich nach den Bewilligungsgrundsätzen der Deutschen Forschungsgemeinschaft (1.000€ für Doktoranden; 1.416€ für Postdoktoranden) und werden durch einen pauschalierten Sachkostenzuschuss ergänzt. Familien- und Kinderbetreuungszuschläge werden nach den Richtlinien der DFG gezahlt. Weitere Informationen unter www.uni-bielefeld.de/geschichte. Das Graduiertenkolleg vergibt ab 1. April 2005 5 Doktoranden Stipendien und 1 Postdoktoranden Stipendium.

Bewerbungen um Aufnahme in das Kolleg müssen einen Lebenslauf, eine Übersicht zum Studienverlauf, Kopien der Zeugnisse und eine Beschreibung des geplanten Dissertations- bzw. Forschungsvorhabens im Umfang von maximal 10 Manuskriptseiten enthalten. Die Bewerbungen sind bis zum 22. Dezember 2004 zu richten an die Kontakt: Leiterin des Graduiertenkollegs; Frau Prof. Dr. Martina Kessel; Universität Bielefeld; Fakultät für Geschichtswissenschaft, Philosophie und Theologie; Postfach 100131; 33501 Bielefeld.

Juniorprofessur für Kulturtechnik und Wissensgeschichte Humboldt-Universitt zu Berlin

Uit: ISIH Mailing list, 03-11-2004

An der Philosophischen Fakultät III, Institut für Kultur- und Kunstwissenschaften ist eine Juniorprofessur für Kulturtechnik und Wissensgeschichte zum 01.10.2005 zu besetzen.

Die/der Juniorprofessor/in soll die Lehre und Forschung im Fach Kulturwissenschaft im künftigen Bachelor- und Masterstudiengang mit Schwerpunkt auf dem Verhlätnis von Kultur und Wissen unter Einschluss interdisziplinärer Bezüge zu den Naturwissenschaften überzeugend vertreten.

Die Bewerber/innen müssen die Anforderungen für die Berufung zur Juniorprofessorin/zum Juniorprofessor gemäß § 102a des Berliner Hochschulgesetzes erfüllen. Bewerber/innen, deren Forschungen zur Erschließung kultureller Techniken und objektbezogener Wissenstraditionen in den Naturwissenschaften beitragen, sollen durch eine herausragende Promotion auf dem Gebiet der Philosophie, Kulturgeschichte oder Wissensgeschichte ausgewiesen sein.

Die Humboldt-Universität zu Berlin strebt eine Erhöhung des Anteils von Frauen in Forschung und Lehre an und fordert qualifizierte Wissenschaftlerinnen nachdrücklich auf, sich zu bewerben. Bewerbungen von Wissenschaftlern/innen aus dem Ausland sind erwünscht. Schwerbehinderte Bewerberinnen werden bei gleicher Eignung bevorzugt.

Bewerbungen mit den üblichen Unterlagen werden innerhalb von 6 Wochen unter Angabe der Kennziffer JP/056/04 erbeten an: Humboldt-Universität zu Berlin, Dekan der Philosophischen Fakultät III, Prof. Dr. Glaeßner, Unter den Linden 6, 10099 Berlin

---

Lorenz-Krüger-Postdoc-Stipendium für 2005/2007

Uit: ISIH Mailing list, 03-11-2004

Das Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte schreibt das Lorenz-Krüger-Postdoc-Stipendium für 2005/2007 mit Laufzeit vom 1.10.2005 bis zum 30.9.2007 aus. Das Stipendium ist nach dem verstorbenen Professor Lorenz Krüger aus Göttingen benannt, dessen Werk der Verbindung von Philosophie und Geschichte der Wissenschaft gewidmet war. Es soll ein Projekt gefördert werden, in dem wissenschaftshistorische und philosophiehistorische oder wissenschaftshistorische und wissenschaftstheoretische Forschungen miteinander verknüpft werden.

Die Ausschreibung richtet sich an Bewerberinnen und Bewerber aller Nationalitäten, die Ihre Promotion nicht früher als 2000 und nicht später als September 2005 abgeschlossen haben. Die Bewerbung von Frauen ist ausdrücklich erwünscht.

Die Höhe des Stipendiums richtet sich nach den Bestimmungen der Max-Planck-Gesellschaft und liegt zwischen € 1.443 und € 1.621 pro Monat (Inlandssätze). Es wird erwartet, daß das Projekt am Institut in Berlin durchgeführt wird. Die Max-Planck-Gesellschaft ist bemüht, mehr schwerbehinderte Menschen zu beschäftigen. Bewerbungen Schwerbehinderter sind ausdrücklich erwünscht.

Bewerber(innen) werden gebeten, ihren Lebenslauf, eine kurze Zusammenfassung ihres Forschungsvorhabens (maximal 1000 Worte), und zwei Empfehlungsschreiben bis zum 1. Dezember 2004 einzusenden an: Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, Wilhelmstrae 44, 10117 Berlin.

Sciences et Lumières à Mons, 1792-1802

Exposition organisée à la salle Saint-Georges, Grand-Place à Mons du 16 octobre au 28 novembre

Uit: STUDIUM, University history discussion list, 08-10-2004

Suite logique du rattachement à la République française le 1er octobre 1795, les lois promulguées à Paris sont progressivement d'application dans ce que l'on a appelé les départements réunis, en particulier la loi du 3 brumaire an IV (25 octobre 1795), appelée loi Daunou, qui réorganise l'instruction publique dans son ensemble. C'est au niveau secondaire, qui nous concerne ici, que les enjeux sont les plus importants: des sciences en plein essor et jusque là tenues à l'écart de l'école sont intégrées dans les programmes. On a donc affaire à une véritable révolution dans l'enseignement des disciplines scientifiques par leur présence massive et par la manière de les enseigner. L'observation et l'expérimentation se concrétisent dans le jardin botanique, dans les laboratoires de physique et de chimie ainsi que dans le dessin, tandis que la bibliothèque fournit le cadre théorique indispensable tant aux sciences qu'aux disciplines relevant des sciences humaines. Le cycle d'études se termine par l'histoire et la législation jugées indispensables à la formation du citoyen.

Objet de nombreuses critiques, les écoles centrales sont supprimées le 1er mai 1802 et remplacées par un nouveau système d'enseignement secondaire. A la charnière des XVIIIe et XIXe siècles, l'école centrale du département de Jemappes constitue cependant un moment privilégié, malgré sa brièveté, dans l'histoire de l'enseignement à Mons, car elle a jeté les bases d'un renouveau pédagogique qui s'est peu à peu affirmé dans le courant du XIXe siècle.

C'est de cette aventure intellectuelle qu'il est question dans la présente exposition. Le volume qui l'accompagne est introduit par trois études: l'une portant sur Mons, de 1792 à 1802, l'autre sur le système des poids et mesures en vigueur dans le département, la troisième sur le calendrier républicain.

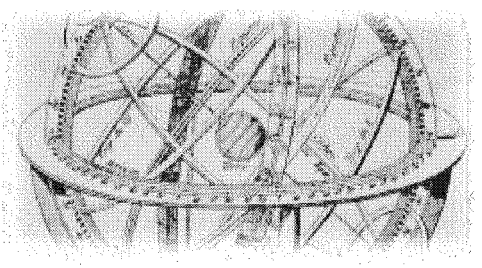

L'histoire naturelle. Vers 1800, comme la plupart des disciplines scientifiques, l'histoire naturelle est arrivée à un état de développement important. Son champ d'études est immense. Dans son cours, Auguste Duvivier, titulaire de la chaire d'histoire naturelle à l'Ecole centrale du Département de Jemappes, précise: " L'Histoire naturelle considérée dans sa plus grande étendue traite de l'univers entier. L'univers comprend la réunion de tous les êtres. La physique examine les lois qui les

régissent. La Chymie fait connaître l'action intime et réciproque des molécules élémentaires qui les composent. La connoissance des êtres, la description des caractères qui les différencient, constituent l'histoire naturelle. Elle est générale ou particulière ". Pour Duvivier et ses contemporains, l'histoire naturelle est donc d'abord descriptive. Il s'agit de classer les êtres naturels et leurs caractères. Si, aujourd'hui, tout classement paraît à beaucoup un exercice fastidieux et peu rentable, la mise au point de systèmes de classement est pourtant une étape essentielle du développement scientifique. Et cette mise au point n'est pas évidente, tant est grande la diversité des êtres naturels. Il faut des siècles avant d'arriver à la situation de la fin du XVIIIe siècle. Le professeur d'histoire naturelle fait en outre demander à Paris les bons ouvrages modernes en médecine, chirurgie et pharmacie. La partie médicale de sa bibliographie accueille en majorité des auteurs du XVIIIe siècle. Certains, médecins ou naturalistes, entreront dans les institutions scientifiques créées sous la Révolution.

Les mathématiques. Avec la fondation en 1794 de l'Ecole Centrale de Travaux Publics, qui deviendra un an plus tard l'Ecole Polytechnique de Paris, une mutation importante se produit: pour la première fois, de grands mathématiciens créateurs sont appointés comme professeurs. La diffusion de leurs recherches et de celles de leurs prédécesseurs en est fortement accélérée. C'est à la fois une époque d'approfondissement des découvertes essentielles du dix-huitième siècle.

La chimie et la physique expérimentale. La chimie est incontestablement la science dont l'évolution spectaculaire coïncide le mieux avec la révolution politique que connaissent plusieurs pays dans le dernier quart du XVIIIe siècle. Il est par ailleurs remarquable de constater que les acteurs de la révision radicale du savoir chimique sont aussi ceux qui sont au coeur de la révolution politique: Lavoisier, Fourcroy, Berthollet, Chaptal. L'organisation du cours de chimie au sein de l'école centrale du département de Jemappes est bien évidemment le reflet de cette "révolution chimique" en train de se mettre en place, les professeurs choisissant des traités qui se rattachent à la chimie ancienne et d'autres résolument modernes.

L'Astronomie en Europe à la fin du XVIIIe siècle. Vers 1800, une grande animation règne dans les observatoires astronomiques de l'Europe entière: des annales du ciel sont publiées, des observations comparées, des méthodes de calcul astronomique développées et de grands travaux entrepris de toutes parts. L'étude des planètes, notamment, est un champ à peine encore cultivé, qui peut promettre une nouvelle moisson de gloire, mais qui n'est pas à l'abri des influences de l'imagination. La France participe bien évidemment à cet essor de l'astronomie européenne car Paris, vers 1800, centré sur son Observatoire, c'est aussi des turbulences majeures pour l'astronomie française alors que s'étiole la dynastie des Cassini mais que naissent l'Institut national et le Bureau des longitudes... !

L'histoire et la géographie. Selon la formule de Nicolas Lenglet-Dufresnoy, "les sciences qui servent de fondement à l'étude de l'histoire, sont la géographie, la connaissance des moeurs et des coutumes et la chronologie". Les livres demandés par le professeur Charles-Joseph Boulenger (1771-1826) respectent ce programme. La

liste comprend des traités généraux de géographie et réserve une grande place à la littérature de voyage dont l'intérêt dépassait le cadre du cours d'histoire et de géographie puisque certains auteurs mettaient l'accent sur les richesses géologiques, minéralogiques ou botaniques des contrées parcourues.Quant aux livres d'histoire proprement dits, ils présentent un condensé des productions remarquables des courants historiographiques et de pensée. La liste du professeur Boulenger, mélangeant ouvrages traditionnels et novateurs, est comme un itinéraire qui nous amène à parcourir un paysage intellectuel d'une grande étendue. Il se donnait, ainsi qu'à ses élèves, la possibilité d'aborder les questions les plus disputées depuis le début de l'âge des Lumières dans le domaine des connaissances humaines.

Le dessin. La création de la chaire de dessin témoigne de l'importance qui est accordée à cette discipline qui, à la fin du siècle des Lumières, sert à la fois d'outil aux artistes, ouvriers, artisans, décorateurs, amateurs et savants. Cependant, la finalité artistique de l'enseignement du dessin tend à s'imposer au sein des écoles centrales et c'est logiquement à un peintre, Germain Joseph Hallez (1769-1840), que l'on fait appel pour occuper cette chaire.

Les langues anciennes. Comment aborder l'étude des langues anciennes quand les enfants ne maîtrisent pas encore correctement leur langue maternelle ? Le professeur doit y remédier et en même temps il lui faut " doter d'une substance neuve l'héritage le plus enraciné dans le passé ". A Mons, le professeur Robert considère qu'il ne s'agit pas seulement d'enseigner le latin et le grec, mais aussi de dresser un tableau des civilisations grecque et romaine en les mettant en parallèle avec la naissance de la République en France.

La grammaire générale. Elle est, selon les législateurs, partie de l'idéologie considérée comme science de base de toutes les autres sciences. Elle devrait donc comprendre l'idéologie, c'est-à-dire la connaissance de la génération de nos idées et aussi la logique où l'art de combiner ces idées et d'en faire jaillir des vérités nouvelles ainsi que la grammaire qui est l'art de les communiquer.

Les belles-lettres. Sans l'étude des belles-lettres, les sciences ne pourraient subsister, une nation ne saurait briller... C'est en substance l'état d'esprit des encyclopédistes à la fin du XVIIIe siècle: la langue et la littérature sont essentielles. Si Barthélemy Masson, désigné pour enseigner les belleslettres est convaincu de l'importance de sa mission, ne semble pas décidé à trahir les habitudes de l'Ancien Régime pour défendre les principes révolutionnaires. Il ne choisit pas des auteurs d'avant-garde.

La législation. Pour le ministre, "le cours de législation n'est point destiné à former de profonds jurisconsultes, pas plus que des hommes consommés dans l'économie politique, ou dans la science du gouvernement, ou dans celle des négociations, mais à donner aux jeunes gens les sains principes de la morale privée et publique, avec les développements nécessaires pour en faire des citoyens vertueux et éclairés sur leurs intérêts et sur ceux de leur pays". Le cours comprend le droit naturel, le droit public, le droit criminel et civil, l'économie politique et le droit des gens.

A l'école centrale du département de Jemappes, une place importante est réservée aux livres, considérés comme le fondement de l'enseignement. Ils diffusent les sciences et les idées nouvelles dans un établissement d'enseignement secondaire, au sein d'une population recrutée en majorité dans la classe moyenne. Cela aussi mérite d'être dit.

Avec la collaboration de: Emile Biemont, Michel Bougard, Stéphanie Bridoux, Marie-Madeleine Compère, Walter De Keyzer, Willem Frijhoff, Catherine Gravet, Jean-Jacques Heirwegh, Marie-Thérèse Isaac, Eglantine Lebacq, Christophe Loir, Christian Michaux, Francis Michel, Ilona Pabst, René Plisnier, Christian Radoux, Claude Sorgeloos et Michel Wautelet.

Un livre du même titre accompagne l'exposition: Bruxelles, Académie royale de Belgique (Classe des sciences), 2004 (416 pages).

---

75 jaar zorg om u

Tentoonstelling over 75 jaar Universitaire Ziekenhuizen Leuven, Gasthuisberg, Leuven, van 11 september tot 30 november

Uit: www.uzleuven.be/uz75-25/

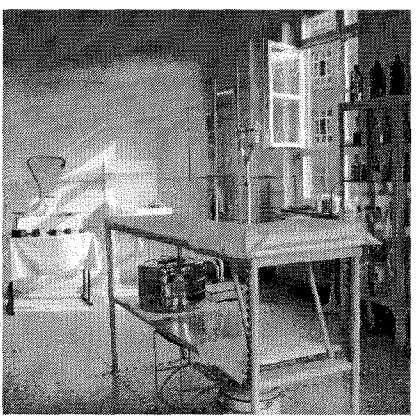

In 1924 werd gestart met de bouw van het Kankerinstituut gelegen tussen de Dijle en de Kapucijnenvoer. De eerste patiënten werden er verzorgd vanaf 1929. Zo werd de voorloper van de Universitaire Ziekenhuizen Leuven geboren. Doorheen de jaren profileerde UZ Leuven zich als een toonaangevend centrum op het vlak van gezondheidszorg.

Kortom, 1929-2004 is goed voor 75 jaar Universitaire Ziekenhuizen Leuven! Dat is iets om fier op te zijn! We willen dit dan ook niet ongemerkt voorbij laten gaan. Kleinere en grotere feestactiviteiten werden reeds georganiseerd voor UZ-medewerkers. En vanaf 11 september nodigen we u uit op de tijdelijke tentoonstelling "75 jaar zorg om u". Ze biedt u de unieke gelegenheid om een stukje van de UZ-geschiedenis te leren kennen, om het werk en de jarenlange inzet van talloze medewerkers te ontdekken, om dit ziekenhuis met haar eigen verhaal en haar eigen krachten wat beter te begrijpen.

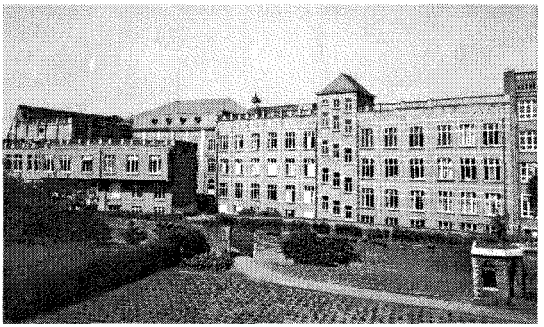

"75 jaar zorg om u" vormt de basis én tegelijkertijd de uitdaging en stimulans voor de volgende 75 jaar. Want 75 jaar UZ Leuven is vooral een stevig begin van alles wat nog komen zal!

Met de blik op de toekomst stappen we in het UZ verleden. Stap in de teletijdmachine en zie met eigen ogen hoe men anno 1930 in dit ziekenhuis werkte. Vier met ons mee en voel de feestkriebels op onze rode loper! Vertrek op ontdekkingstocht langs draaibare panelen met geschiedkundige informatie, via glazen kasten met indrukwekkende oude collecties ... en verdwaal zo in het UZ Leuven verleden. Loop over onze grote feesttaart en proef een stukje. Aanschouw de bedrijvigheid in de vele gangen van een ziekenhuisdorp dat nooit gaat slapen. Lees de boodschappen die onze stoelen uitdragen. Ontdek de gedrevenheid en de spirit van vele generaties UZ-medewerkers. Verbaas je over de vele beelden van het ziekenhuis, vroeger en nu. Leer de UZ-tijdlijn kennen. Luister naar het verhaal dat levensgrote poppen je vertellen. Neem de rijk geïllustreerde tentoonstellingskrant boordevol informatie mee naar huis.

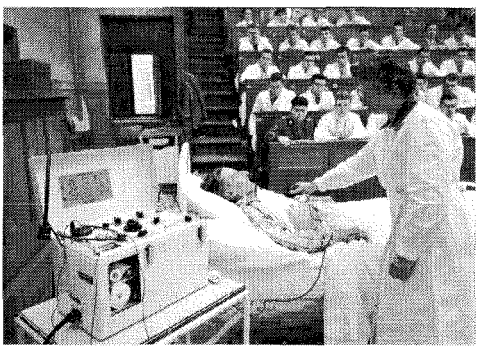

De tentoonstelling "75 jaar zorg om u" is vrij te bezoeken van 11 september tot 30 november 2004 op campus Gasthuisberg. Aan de informatiebalie in de ontvangshal zijn plannetjes van de tentoonstelling verkrijgbaar.

Geloof alleen je eigen ogen. Frederik Ruysch, held van de nieuwe wetenschap

Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam van 19 november 2004 tot 21 januari 2005

Uit: cf.uba.uva.nl/nl/tentoonstelling/ruysch/

Van de anatomische verzameling die tsaar Peter de Grote in 1717 van Frederik Ruysch kocht (ruim 2000 preparaten) zijn in Sint Petersburg ongeveer 900 specima bewaard gebleven. Uit deze prachtige collectie van de Kunstkamera zijn in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam van 19 november tot 21 januari drie preparaten te zien op de tentoonstelling "Geloof alleen je eigen ogen; Frederik Ruysch, held van de nieuwe wetenschap".

Het is indrukwekkend om te aanschouwen hoe gaaf het hoofdje nog is van een drie maanden oud kind en hoe fragiel een foetus van twee maanden de tijd heeft doorstaan in de hand van een pasgeboren baby. Het derde pronkstuk uit Sint Petersburg is een gebalsemd hart van een kind.

Ook zijn in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek twee kunstige kleurendrukken te zien, vlak na de dood van Ruysch vervaardigd, waarop twee preparaten worden getoond: een doorgezaagd bekkeneel (hersenpan) en het dikke hersenvlies van een onvoldragen kind van acht maanden. Op een geheel andere manier aangrijpend is een door Frederik Ruysch uitgereikte meesterbul, waarop het stadsbestuur verklaart waarom het de beroemde medicus had aangesteld om anatomie aan chirurgijnsknechten te onderwijzen.

Ruysch zelf hield toezicht op het vervaardigen van zwart-wit prenten naar zijn preparaten. De variatie in afbeeldingen is groot en intrigerend: een inktvis, een uit het ei kruipende schildpad, de eierstokken van een vermoorde prostitué met sperma van de laatste klant, de prolaps (uitzakking) van een baarmoeder en een klein diertje dat was uitgebraakt door een bewoonster van Terschelling. Opmerkelijk is dat Ruysch ook prenten van ragfijne hersenvliezen en tere vaatstelsels *ad vivum* direct in koper liet graveren, zonder eerst een tekening te maken. Zij leverden de argumenten voor Ruysch' talloze disputaties met vakgenoten.

Voor de tentoonstelling is voorts geput uit de verschillende Ruysch-edities die bewaard worden in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek en afkomstig zijn uit de omvangrijke Collectie Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde.

Samenstelling van de tentoonstelling: drs. Jozien J. Driessen – van het Reve (historica) met medewerking van Bram Schuytvlot (conservator Universiteitsbibliotheek UvA) en Anna Radzjoen, conservatrice van de Kunstkamera te Sint Petersburg. Openingstijden: elke werkdag van 13.00 tot 17.00 uur (behalve van 27 december t/m 1 januari). Plaats: de tentoonstellingszaal van de

Universiteitsbibliotheek UvA, Singel 425 te Amsterdam. Voor meer informatie: cf.uba.uva.nl/nl/tentoonstelling/ruysch/.

Voor de inrichting van de tentoonstelling is de Universiteitsbibliotheek UvA veel dank verschuldigd aan het Academisch Medisch Centrum en het Wilhelmina E. Jansen Fonds, dat het mogelijk maakte om drie preparaten van Ruysch uit de Kunstkamera te Sint Petersburg in bruikleen te nemen.

Féminin – masculin

Jeux de rôles dans la nature, la science et l'industrie; trois expositions; Liège – du 13/11/04 au 31/01/05

Uit: www.feminin-masculin.be

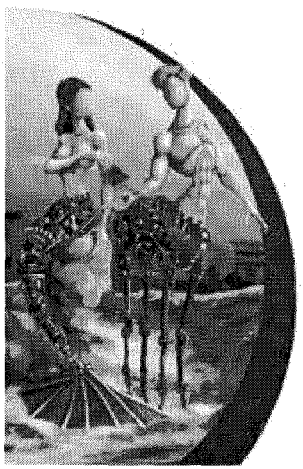

Avec Féminin - Masculin, trois expositions complémentaires vous convient à un débat de société sur la place des femmes dans la Nature, dans la Science et dans l'Industrie. De nombreux rapports officiels publiés ces dernières années dans les pays industrialisés témoignent du manque actuel et futur de compétences scientifiques. Les travailleurs de demain sont à l'école aujourd'hui, il est donc important de leur faire prendre conscience des potentialités d'emploi que les sciences leur apporteront à la sortie de l'école. De plus, d'autres rapports mettent en évidence la disparité femmes-hommes dans les études et les métiers scientifiques et techniques.

Les filles n'ont toujours pas investi les filières perçues comme "traditionnellement réservées aux garçons". Il apparaît donc que les jeunes filles constituent un réservoir potentiel pouvant pallier ce manque de personnel qualifié. Conscients de cette problématique, et en préfiguration de la création d'un pôle muséal scientifique et technologique liégeois, 3 musées de Liège s'unissent autour d'un projet innovant, en présentant 3 expositions autour d'un seul thème "Féminin-Masculin". Ce thème sera présenté de façon didactique et accessible au grand public selon la spécificité de chacun des musées.

Les expositions

"Petites histoires d'Amours animales" aura lieu à l'Aquarium-Museum et évoquera les multiples facettes de la reproduction au sein du monde animal. Différentes questions seront illustrées par des exemples choisis dans les collections de l'aquarium ou du musée de zoologie: les avantages de la reproduction sexuée, l'hermaphrodisme, les rôles dans le couple animal, etc.

"Métiers et savoirs de femmes dans les mutations industrielles" sera présentée à la Maison de la Métallurgie. Elle mettra en parallèle l'évolution du travail des femmes et le modèle d'éducation des filles. Femmes de trait, elles tirent et elles portent au début du 19ème siècle. Femmes - machines, elles répètent inlassablement les mêmes gestes dans les usines et les bureaux depuis le début du 20ème siècle. Femmes en lutte, elles déclenchent en 1966 une grève à la FN, qui popularisera le slogan "A travail égal, salaire égal".

"Femmes, Sciences et Technologies" organisée par la Maison de la Science aura lieu à la salle St-Georges (en Féronstrée). L'exposition illustrera au moyen de 30 expériences interactives, de films, d'objets, et de reconstitutions la carrière scientifique d'une quarantaine de femmes depuis l'Antiquité à nos jours (Marie Curie, Anne Marie Lavoisier, Hypathia, Rosalind Franklin, Stéphanie Kwolek, etc.). Les thèmes abordés seront variés: les cristaux liquides, l'ADN, le four solaire, les comètes, l'informatique, etc. Un guide sera toujours présent pour répondre aux questions des visiteurs.

Informations pratiques

Nous encourageons vivement les personnes à visiter les trois expositions puisqu'elles illustrent complémentairement trois facettes d'un même thème. Un combiné existe permettant de réaliser les 3 visites à des dates différentes. Une réservation est indispensable pour les groupes. Une visite guidée est proposée pour chacune des 3 expositions.

Salle St-Georges, En Féronstrée 86b à 4000 Liège (Ma-ven: 9h-12h00 et 13h-18h, week-end: 13h-18h); Aquarium, quai Van Beneden, 22 4020 Liège (Lun-ven 9h-17h, week-end 10h30-18h); Maison de la Métallurgie, Bd Poincaré, 17 à 4020 Liège (Lun-ven: 9h-17h, week-end 14h-18h).

Prix: 13,5 euros pour le combiné des 3 expositions. Chaque exposition peut se visiter séparément. Des tarifs préférentiels existent pour les seniors, les étudiants et les groupes. Se renseigner sur le site www.feminin-masculin.be ou www.ulg.ac.be/masc ou par téléphone au 04/366.50.04.

Eléments d'histoire de la chimie

Cycle de conférences organisés par Mémosciences a.s.b.l. en collaboration avec la division d'Histoire de la Chimie de la Société Royale de Chimie

Brigitte Van Tiggelen et Bernard Mahieu – UCL

La Chimie et son histoire

Depuis quelque temps, les programmes scientifiques pour l'enseignement secondaire manifestent la volonté d' "introduire la dimension historique des acquis scientifiques". Plus encore que pour la physique et la biologie, cette exigence, si féconde soit-elle, reste problématique pour la chimie.

La chimie est omniprésente dans la vie quotidienne; elle est source de vie par le confort et les soins qu'elle procure, mais en même temps, elle est perçue comme un agent de destruction. Cette image réductrice de la chimie ignore les richesses culturelles et intellectuelles qui ont présidé à la maturation de cette science et méconnaît les trésors d'ingéniosité qui ont permis le développement de si nombreuses applications.

Au travers d'exposés assurés par des historiens des sciences professionnels, ou des chimistes passionnés de leur histoire, l'objectif des "Eléments d'histoire de la chimie" est de fournir aux enseignants présents et futurs des éléments de réponse au défi lancé par les nouveaux programmes, et d'ouvrir plus généralement à l'honnête homme un lieu d'information et de réflexion sur le développement d'une science qui, aujourd'hui comme alors, façonne la société et le quotidien.

Programme:

Lavoisier et la Révolution chimique, Mercredi 10 novembre 2004, 14h. (Département de Chimie, UCL)
- Le laboratoire de Lavoisier au Musée des Arts et Métiers (Thierry Lalande, CNAM, Paris)
- Lavoisier et la nature de l'eau (Dr. Danielle Fauque, Univ. de Paris XI)

La Chimie au féminin, Mercredi 15 décembre 2004, 14h. (Maison de la Science, Quai Van Beneden, Liège)
- Portraits de chimie avec femme(s) (Brigitte Van Tiggelen)
- Visite de l'expo Masuclin/Féminin à Liège

L'Histoire de l'or noir; Mercredi 16 février 2005, 14h. (Salle Couvreur, Ecole de Pharmacie, Louvain-en-Woluwe)
- De l'éclairage à la pétrochimie, une petite histoire du pétrole (Prof. Gérard Emptoz, Univ. de Nantes)
- Le pétrole au XXème siècle: productions, utilisations et prix (Pierre-René Bauquis, ENSPM, Paris)

Cimie et médicaments, Mecredi 16 mars 2005, 14h. (Salle Couvreur, Ecole de Pharmacie, Louvain-en-Woluwe)

- De la quinine aux antipaludéens, une aventure chimique, pharmaceutique, humaine (Dr. François Chast, Hôtel-Dieu, Paris)
- Le fabuleux destin de l'aspirine (Prof. Olivier Lafont, Univ. de Rouen)

L'alchimie arabe, Mecredi 20 avril 2005, 14h. (Grands Amphithéâtres – UMH)

- La transmission et échange de connaissances entre Occident et Orient (Prof. Hossam Elkhadem, ULB)
- L'alchimie comme science de la nature: opérations de laboratoire et justifications théoriques (Prof. Paola Carusi, Univ. di Roma)

Lavoisier et la Révolution chimique, Mercredi 10 novembre 2004, 14h. (Département de Chimie, UCL)

Le laboratoire de Lavoisier au Musée des Arts et Métiers (Thierry Lalande, CNAM, Paris)

La collection d'instruments de laboratoire d'Antoine-Laurent Lavoisier conservée au Conservatoire National des Arts et Métiers constitue depuis toujours l'un des "clous" de la visite de ce musée. A la dispartion du célèvre chimiste, son matériel de laboratoire comptait 13000 pièces dont seulement 500 sont encore conservées et 100 seulement exposées. Dans cette faible quantité sont néanmoins représentés les appareils le plus prestigieux et les plus novateurs. On peut en effet classer la collection en trois catégories: les instruments classiques du chimiste du XVIIIème siècle (pompes, thermomètres, ballons..., les instruments traditionnels réinventés par Lavoisier (balances par exemple) et enfin les innovations remarquables que sont les gazomètres et les calorimètres.

L'amélioration ou la conception de ces appareils suppose une collaboration étroite entre savant et constructeur qui annonce l'ère de la science expérimentale du XIXème siècle.

Thierry Lalande est Professeur agrégé de sciences physiques, responsable des collections du domaine de l'Instrument scientifique au Musée des arts et métiers, CNAM. Il fut le commissaire de l'exposition "La boussole et l'archidée; Humboldt et Bonpland 1799-1804; Une aventure savante aux Amériques" qui retraçait le voyage scientifique de ces deux naturalistes.

Lavoisier et la nature de l'eau (Dr. Danielle Fauque, Univ. de Paris XI)

En 1783, Cavendish découvre que la comustion de l'air inflammable (hydrogène) dans l'air déphlogistiqué (oxygène) conduit à la formation d'une quantité non négligeable d'eau. Il interprète ce résultat dans le cadre de la théorie du phlogistique.

Lavoisier reprend l'expérience et en explique le résultat à l'aide de sa récente théorie de la combustion: l'eau n'est pas un élément, elle est un corps composé. Il donne une démonstration publique de la synthèse de l'eau le 26 juin 1783, puis il

réalise la décomposition de l'eau à la fin de l'année. En février 1785, grâce à des instruments conçus spécialement pour cette expérience, il réalise, devant une commission de l'Académie, la synthèse d'une quantité mesurable d'eau puis son analyse. Cette expérience publique très médiatisée préparait l'attaque décisive qu'il porte contre le phlogistique en juin 1785. A partir de ce moment, beaucoup de chimistes se rallièrent à la nouvelle chimie

L'exposé de cet épisode permettra de mettre en avant la méthode de recherche et les techniques expérimentales du fondateur de la chimie moderne.

Danielle Fauque, docteur en histoire des sciences, travaille sur la chimie du XVIIIe siècle et du XIXe siècle et a publié un recueil de textes de Lavoisier, avec introduction et commentaires, destiné aux enseignants et aux étudiants, Lavoisier et la naissance de la chimie moderne (Vuibert 2003). D. Fauque enseigne les sciences physiques au lycée et a animé des stages de formation de professeurs en histoire des sciences pendant vingt ans.

La Chimie au féminin, Mercredi 15 décembre 2004, 14h. (Maison de la Science, Quai Van Beneden, Liège)

Portraits de chimie... avec femme(s) (Brigitte Van Tiggelen)

Tracer le rôle des femmes en sciences revient souvent à épingler quelques figures marquantes qui ont pu investir ce domaine d'activités longtemps réservé exclusivement aux hommes, comme beaucoup d'autres. La chimie n'échappe pas à la rgle, et cependant le portrait du développement de la discipline resterait incomplet sans figures féminines. On songe immédiatement à Hypathie, Marie Meurdrac, Marie-Anne Lavoisier, Agnès Pockels ou Marie Curie.

Muses, secrétaires, traductrices, salonnières, mais aussi obscures ouvrières, compagnes discrètes de grands hommes ou célibataires consacrées à la science, les femmes ont joué bien des rôles essentiels avant de pouvoir accéder l'enseignement et la profession académique. Et même après avoir enfin conquis une place dans la communauté scientifique, elles ont continué à manifester une créativité et une façon de faire de la chimie qui leur était propre. C'est à quelques portraits de chimie avec une emphase particulière sur les figures féminines que cette confrence vous invite.

Dr Brigitte Van Tiggelen (UCL, HELHO et Mémosciences). Docteur en physique, licenciée en histoire et diplômée de sociologie, Brigitte Van Tiggelen enseigne la physique aux futurs régents et l'histoire de la chimie aux futurs licenciés en sciences. Ses recherches portent sur l'histoire de la chimie du XVIIème au XXème siècle. En tant que fondatrice de Mémosciences, elle s'investit dans la promotion de l'histoire des sciences, en particulier par des formations accessibles aux enseignants du secondaire. Elle vient de publier *Chimie et Chimistes de Belgique* aux éditions Labor.

La Maison de la Science vous invite après la conférence à visiter en la salle St-Georges de la Ville de Liège l'exposition: "Femmes, Sciences et Technologies. Ce que la science veut, la femme aussi le peut." (voir p.).

Renseignements et inscription (gratuite) aux conférences: Mémosciences a.s.b.l., Voie du vieux Quartier 18, 1348 Louvain-la-Neuve, Tél. et Fax: +32 10 45 33 94, info@memosciences.be; www.memosciences.be.

De wereld van Frederik Ruysch

Universiteit van Amsterdam, 27 november 2004

Marian Schilder - UvA

Op zaterdag 27 november wordt in de Aula van de Universiteit van Amsterdam (de Lutherse kerk), Singel 425, van 10.00 tot 17.30 uur een symposium gehouden over het leven en werk van Frederik Ruysch.

Programma:

10.00 – 10.15 uur: Ontvangst van de gasten.

10.15 – 10.30 uur: Opening door Joeri Tsjistov, directeur van de Kunstkamera (Het Peter de Grote Museum voor Antropologie en Etnografica van de Russische Akademie van Wetenschappen).

10.30 – 11.00 uur: "Het Amsterdam van Frederik Ruysch" door Paul Knevel, historicus (UvA) en auteur van onder meer *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550 - 1700.*

11.00 – 11.30 uur: "De natuurwetenschappen in Ruysch' tijd" door Eric Jorink, wetenschapshistoricus. Van zijn hand verscheen dit jaar *Het Boeck der Natuere. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods schepping, 15705 - 1715.*

11.30 – 12.00 uur: "Ruysch in aktie: twee Anatomische Lessen van het Amsterdamse Chirurgijnsgilde" door Norbert Middelkoop, conservator van het Amsterdams Historisch Museum.

12.00 – 12.30 uur: "Het Anatomisch Theater" door Geertje Dekkers, historica. Zij werkt aan een dissertatie over liefhebbers van de natuurwetenschap in de Republiek 1650 - 1750.

12.30 – 13.30 uur: Lunch.

13.30 – 14.00 uur: "Heelkundige aanmerkingen" door Harm Beukers, hoogleraar Geschiedenis van de geneeskunde aan de Universiteit van Leiden (LUMC).

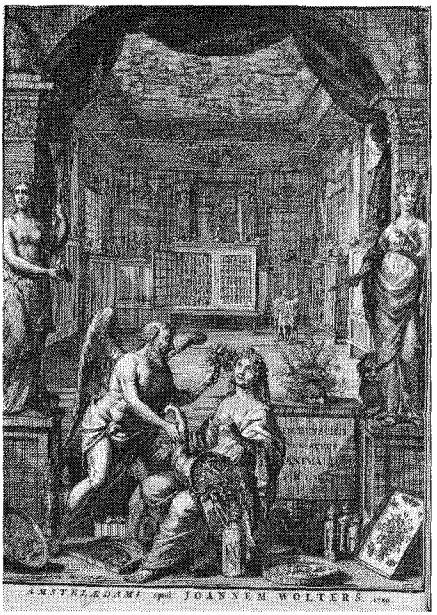

Uit: *Opera omnia anatomico-medico-chirurgica. Huc usque edita. Quorum elenchus pagina sequenti exhibetur.* (Amsterdam: de Janssoons van Waesberge 1720).

De titelprent, gegraveerd door C. Huyberts, geeft een goed overzicht van één van de ruimtes van waarin Ruysch zijn verzameling had opgesteld. Hij had er een speciaal pand voor aangeschaft, naast zijn woonhuis. Vooraan ligt een voorbeeld van een doos waarin Ruysch zijn gedroogde planten kon bewaren zonder ze te pletten. Ruysch verzamelde alle mogelijke dieren en planten en vervaardigde anatomische preparaten. Hij conserveerde zijn preparaten op twee manieren: droog door ze te balsemen of nat in een fles met sterk water. Achterin staat een kabinet met planken vol natte preparaten op sterk water.

14.00 – 14.30 uur: "Ruysch en de vroedkunde: de geschiedenis van Willemtje Cloppenburg, Vroed-Vrouw" door Otto Bleker, hoogleraar Verloskunde en gynaecologie aan de UvA (Academisch Medisch Centrum).

14.30 – 15.00 uur: "Ruysch en Rusland" door Jozien Driessen-van het Reve, historica en freelance tentoonstellingsmaakster. Zij publiceerde onder meer *Peter de Grote en zijn Amsterdamse vrienden.*

15.00 – 15.30 uur: "Op zoek naar Ruysch" door Luuc Kooijmans, historicus en auteur van *De doodskunstenaar.De anatomische lessen van Frederik Ruysch.*

15.30 – 17.30 uur: Bezoek aan de Ruysch-tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek van de UvA en borrel na afloop.

Belangstellenden kunnen zich opgeven door 25,00€ (inclusief lunch, bezoek tentoonstelling en borrel) over te maken op rekeningnummer 50.61.09.739 (ABN AMRO) ten name van Stichting Wetenschapsfonds Verloskunde/Gynaecologie Academisch Medisch Centrum onder vermelding van "Ruysch".

Het symposium "De wereld van Frederik Ruysch" wordt georganiseerd door het Universiteitsmuseum van de UvA, het Academisch Medisch Centrum, de historische gezelschappen van de Wetenschappelijke Vereniging van de Heelkunde en Obstetrie & Gynaecologie, het Amsterdams Historisch Museum, de Universiteitsbibliotheek UvA en het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw (UvA).

Abdijbibliotheken. Heden, verleden en toekomst

Congres, Provinciehuis te Antwerpen, 10 december 2004

Uit: www.abdijbibliotheken.be

Op vrijdag 10 december 2004 organiseert de Provincie Antwerpen in samenwerking met de Universiteit Antwerpen, de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis (VWB) en de Vereniging van Religieus-Wetenschappelijke Bibliothecarissen (VRB) een congres over abdijbibliotheken in Vlaanderen en over de grenzen heen.

De voormiddagsessie staat in het teken van het erfgoedbeleid. Prof. dr. Heinz Finger, directeur van de Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek Köln, treedt op als key note speaker. Daarna belichten drie specialisten uit het veld de problematiek waarmee de sector kampt. Jean-Pierre Rondas (radio Klara) modereert dit panelgesprek, en peilt naar reacties bij vertegenwoordigers van het beleid en vakspecialisten. Het publiek krijgt de gelegenheid om te reageren en vragen te stellen. Mevrouw An Renard, directeur van de Antwerpse Stadsbibliotheek, verzorgt een synthetisch verslag dat nadien gepubliceerd wordt.

Tijdens de namiddag worden zes lezingen in twee parallelsessies aangeboden. De sprekers van de eerste sessie gaan in op de functies die abdijbibliotheken vroeger hebben vervuld, en zij bespreken de overgangen die deze instellingen hebben doorgemaakt. In de tweede sessie belichten de sprekers vanuit uiteenlopende invalshoeken de onderzoeksmogelijkheden die abdijbibliotheken bieden voor literair en cultuurhistorisch onderzoek. Dr. h.c. Walter Schulz (Johannes a Lascobibliothek Emden) zal ten slotte aantonen hoe men op een moderne wijze kan omgaan met het rijke culturele erfgoed van soortgelijke instellingen. Na elke lezing heeft men de gelegenheid om van sessie te veranderen.

Programma

Voormiddagsessie

10.00u: Verwelkoming door gedeputeerde Ludo Helsen, Provincie Antwerpen

10.10u: Inleiding door Prof. dr. Heinz Finger (Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek Köln), "Abteibibliotheken gestern und heute"

11.00u: Panelgesprek

Onder leiding van Jean-Pierre Rondas

1ste panel: Abt Geniets, Averbode; Dhr. Etienne D'hondt, BETH; Prof. dr. Jan de Mayer, KADOC

2de panel: Mevr. Cindy Vanhove, afgevaardigde van de Vlaamse Gemeenschap; Dr. Peter de Wilde, Provincie Antwerpen; Dhr. Jürgen van Houtte, CRKC; Dhr. Guy De Witte, De Zilveren Passer; Dhr. Ernest Persoons, oud-Rijksarchivaris

12.30u: Uitreiking Eugène Baieprijs II door gouverneur Camille Paulus

Namiddagsessies

Namiddagsessie 1: Geschiedenis van abdijbibliotheken; Sessievoorzitter: Prof. dr. Pierre Delsaerdt

14.15u: Dhr. Geert Souvereyns (Universiteit Antwerpen), "Abdijbibliotheken in de provincie Antwerpen: onderzoeksperspectieven"

15.00u: Pauze

15.20u: Prof. dr. Jos Hermans (Universiteit Groningen), "Ad pios usus – boeken voor kloosterlijk of publiek gebruik. Kwesties rond laatmiddeleeuwse en vroegmoderne bibliotheken in het Noordoosten van de Nederlanden"

16.00u: Pauze

16.20u: Drs. Jeroen Janssens (Rijksarchief Brussel); "De bibliotheken van de Écoles centrales: van boekendepots tot openbare bibliotheken"

Namiddagsessie 2: Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis; Sessievoorzitter: Dhr. Goran Proot

14.15u: Prof. dr. Geert Claassens (KULeuven), "Cassianus in het klooster? Petrus Naghels vertaling van Cassianus' *Collationes* Patrum"

15.00u: Pauze

15.20u: Prof. dr. Ad Meskens (Hogeschool Antwerpen), "Als de wijn is in het vast: abdijen en een vergeten stukje wiskundegeschiedenis"

16.00u: Pauze

16.20u: Dr. h.c. Walter Schulz, "Social context and benefit. How to run a church library in modern society. The example of the Johannes a Lasco Library Emden"

Afsluiting

17.00u: Receptie

Inschrijven kan nog tot 26 november bij Evelien Kayaert, Bibliotheek Stadscampus, Prinsstraat 9, 2000 Antwerpen (evelien.kayaert@ua.ac.be). Prijs: 20 € (koffie, lunch en receptie inbegrepen). Leden van de Vlaamse Werkgroep Boekgeschiedenis, van de Vereniging voor Religieus-Wetenschappelijke Bibliothecarissen, van de Universiteit Antwerpen, van de Provincie Antwerpen en studenten hoeven slechts 15 € te betalen. Storten kan op rekeningnummer: 735-0079976-36 van Universiteit Antwerpen m.v.v. "SC 2004 17 abdijbibliotheken".

Chimistes et pharmaciens en tant qu'experts dans la société civile du XIXème siècle

Journées d'étude, Louvain-en-Woluwe, 10-11 décembre

Bernard Mahieu – UCL

Science triomphante du XIXème siècle, la chimie ne doit pas seulement cette qualification aux développements théoriques remarquables qui émaillent le siècle. Le leitmotiv qui clame depuis le début des temps modernes l'utilité de cette science, en plus de sa noblesse intellectuelle, semble enfin voir sa réalisation. Dans tous les secteurs de la société, le chimiste, et son alter-ego, le pharmacien, sont appelés en tant qu'experts pour résoudre des énigmes judiciaires, améliorer les procédés industriels, veiller à la salubrité et l'hygiène publiques, vérifier la qualité de l'alimentation et détecter les fraudes, évaluer l'impact de la pollution industrielle et détecter les maladies professionnelles...

Siècle de la chimie triomphante, le XIXème est donc aussi et peut-être surtout celui où le statut du chimiste s'affermit dans des secteurs essentiels de la société civile. Ce processus mène à terme à la reconnaissance d'une profession aux aspects et débouchés multiples, bien plus large que la seule fonction d'enseignant, que ce soit dans le secondaire ou le supérieur.

Ces rôles multiples ne sont pas toujours pleinement pris en compte par l'historiographie et échappent à l'histoire du développement des théories et pratiques scientifiques qui se canton plus volontiers aux lieux académiques. L'ambition de cette première journée d'étude conjointe des sections historiques des SRC, SFC et KVCV est d'aborder quelques-uns des champs d'action de cette expertise en confrontant les expériences belges et françaises.

Programme

Vendredi 10 décembre, Salle Couvreur, Tour Van Helmont, niveau 0, avenue Mounier 73, 1200 Louvain-en-Woluwe

09h15: Accueil des participants

09h30: Introduction

L'air et l'eau

09h40: L. Lestel (CDHTE-CNAM, Paris), "Experts et qualité de l'eau de la Seine au XIXème siècle"

10h20: J.-J. Heirwegh (ULB), "Jean-Servais Stas et la pollution industrielle"

11h00: Pause café

Lois et tribunaux

11h20: A. Guillerme (CDHTE-CNAM, Paris), "Les pharmaciens et les chimistes du Conseil de Salubrité de la Seine, 1801-1830"

12h00: B. Van Tiggelen (UCL), "Les chimistes à la barre: le verdict de l'expertise dans les affaires d'empoisonnement"

12h40: Repas
Les fruits de la terre I
14h00: M. Blondel-Mégrelis (IHPST, Paris), "Le contrôle des engrais et la science agronomique en France au XIXème siècle"
14h40: K. Haustraete (UA), "Stations agronomiques, laboratoires d'analyses de l'Etat et institutions pour l'enseignement agricole"
15h20: H. Deelstra (UA), "Les activités de la section 'chimie agricole' dans l'Association Belge des Chimistes"
16h00: Pause café
Les fruits de la terre II
16h20: E. Van Schoonenberghe (KaHo Sint-Lieven, Gand), "Alcohol and chemistry"
17h00: F. Mélard (Ulg), "La construction de l'expertise: les ingénieurs chimistes au coeur d'une controverse agro-industrielle"
17h40: Discussion et réunion Club/Division

Samedi 11 décembre, Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen, Krijgslaan 281, Gand; 10h00: Arrivée au Museum voor de Geschiedenis van de Wetenschappen. Visite guidée en français.

Cette manifestation est une organisation conjointe de la Division d'histoire de la chimie de la Société Royale de Chimie (SRC), du Club d'histoire de la chimie de la Société Française de Chimie (SFC), de la Sectie Historiek de la KVCV.

Renseignements et inscription: Mémosciences a.s.b.l., Voie du vieux Quartier 18, 1348 Louvain-la-Neuve, Tél. et Fax: +32 10 45 33 94, info@memosciences.be; www.memosciences.be.

The Future of the American Public Research University

Symposium, Penn State University, February 25-26, 2005

Uit: AERA-F: History and Historiography Forum, 29-10-2004

Public research universities play the leading role in educating future leaders in agriculture, engineering, the arts and sciences, humanities, business, education, and other professions. They generate the new products, processes, inventions, discoveries, insights, and interpretations that advance the human condition. And, through outreach, they harness their human and intellectual capital to serve the sponsoring societies. Yet state investment in public higher education is faltering. This flagging support, along with the growing perception that higher education is a private benefit rather than a public good, has put public research universities at a crossroads.

Penn State will host an academic symposium on "The Future of the American Public Research Univeristy" as part of the University's Sesquicentennial celebration. Sponored by the Penn State Alumni Association and the University's Center for the Study of Higher Education, the symposium will take place February 25-26, 2005 at The Penn Stater Conference Center Hotel on the University Park campus.

The symposium will address substantive issues about the future of public research universities with respect to the social, political, and economic changes in the post 9/11 world. Main topics such as teaching and learning, service and outreach, students, roles and structure, financing, and academic research will be addressed in six sessions over two days by a distinguished panel of speakers—leading scholars from across the nation and from Penn State, uniquely qualified to address current and future challenges facing public research universities.

Friday, February 25, 2005

8:30—9:00 a.m. Welcome, Graham Spanier, President of The Pennsylvania State University

9:00—10:30 a.m. Session I: Teaching and Learning in the Public Research University (David Dill, Carol Colbeck, and Lisa Lattuca)

10:30—11:00 a.m. Break

11:00 a.m.—12:30 p.m. Session II: Service & Outreach: The Public Research University's Opportunities and Obligations (Judith Ramaley and Jeremy Cohen)

12:30—2:30 p.m. Lunch with Speaker: "Are Citizen Governing Boards Up to the Task in the Modern Public Research University?" (Richard T. Ingram)

2:30—4:00 p.m. Session III: The Effects of the Public Research University on Students (Sylvia Hurtado, Patrick Terenzini, and Robert Reason)
6:00—9:00 p.m. Dinner with Speaker: "Shifting, Drifting Sands: The Uncertain Future of Public Research Universities" (Stanley Ikenberry)

Saturday, February 26, 2005
9:00—10:30 a.m. Session IV: The Evolving Roles and Structure of the Public Research University (Gary Rhoades and Roger L. Geiger)
10:30—11:00 a.m. Break
11:00 a.m.—12:30 p.m. Session V: Financing the Public Research University (D. Bruce Johnstone and Donald E. Heller)
12:30—2:30 p.m. Lunch with Speaker: "Innovation in the Public Interest: The Public Research University in the 21st Century" (Nils Hasselmo)
2:30—4:00 p.m. Session VI: Academic Research and the Knowledge Economy (Steven Brint and Irwin Feller)
4:00—5:00 p.m. Closing Remarks (Roger L. Williams)
5:00—8:00 p.m. Reception for Alumni and Friends of the Penn State Higher Education Program. (All are welcome)

More information about the symposium, including the symposium schedule and online registration, is available at www.alumni.psu.edu/symposium.

Migrations étudiantes, formation des élites et modernisation des Etats nations (deuxième moitié du XIXe siècle - 1939)

Colloque international organisé par le réseau de chercheurs "Migrations universitaires en Europe et vers l'Europe" et le Pasts. Inc Center for Historical Studies, Central European University, Budapest, 8-10 avril 2005

Uit: STUDIUM, University history discussion list, 13-10-2004

Dans le cadre du réseau de chercheurs "Migrations universitaires en Europe et vers l'Europe" (avec un accent particulier sur la période allant du milieu du XIXe siècle jusqu'à 1939), des recherches sont conduites, dans des travaux parallèles ou communs, (1) sur le rôle des universités et des hautes écoles en tant que lieux de sociabilité transnationale des élites (2) et de formation identitaire nationale, culturelle et politique (3), sur l'accès au savoir et les conditions et les modalités du transfert scientifique (4), ainsi que sur les politiques de recherche scientifique comparées entre elles au niveau international et mises en relation avec les politiques étrangères des

Etats (5), enfin sur l'histoire des femmes et la problématique du genre dans le contexte académique international (6).

L'un des objectifs principaux de cette collaboration concerne l'analyse systématique des données prosopographiques ayant trait aux migrations étudiantes. Un fonds de matériaux sur les mouvements migratoires des étudiants en et vers l'Europe est en voie d'élaboration à travers l'adaptation des banques de données existantes et le lancement de nouvelles banques de données. Prochainement, il sera mis à disposition des chercheurs intéressés et profitera à diverses recherches, bien au-delà des thèmes énoncés ci-dessus.

Ce réseau est constitué des chercheurs provenant des pays d'immigration étudiante ainsi que des principaux pays d'origine des étudiants migrants. Jusqu'à présent quatre colloques - en 2000 et 2001 à l'Institut d'histoire de l'Université Martin-Luther Halle-Wittenberg, en 2002 à l'Ecole normale supérieure de Paris et en 2003 à l'Institut européen de l'Université de Genève - ont été organisés. Lors de ces rencontres, nous avons eu l'occasion de discuter des stratégies de travail commun et des problématiques, de présenter les premiers résultats des recherches communes et de préparer le cadre scientifique de notre réseau.

Les objectifs du colloque de Budapest sont:

1. Offrir un aperçu systématique de l'état actuel de la recherche sur l'histoire des migrations étudiantes, mettre en lumière les acquis et les lacunes des historiographies nationales et, partant de là, de développer des projets de recherches et d'enquêtes à mener en commun ou en parallèle.
2. Débattre des problèmes posés par les sources et de leur trouver des solutions en élaborant des instruments communs en matière de concepts et de catégories.
3. Proposer des concepts pour le développement et l'utilisation commune et convertible de banques de données prosopographiques.
4. Renforcer les contacts scientifiques existants et attirer des collègues de pays non encore représentés dans notre réseau, en particulier d'Europe de l'Est et du Sud.

Le colloque de Budapest comportera plusieurs volets. Deux contributions d'ouverture (Victor Karady, Budapest et Michael G. Müller, Halle, sous réserve) traiteront du rapport entre les migrations étudiantes et la formation des élites dans une perspective théorique et méthodologique. Les deux journées de travail suivantes permettront de faire le point sur l'état de la recherche et sur les principaux problèmes rencontrés dans l'optique des pays d'origine (1) et dans celle des pays d'accueil (2). Une table ronde du soir (3) sera consacrée aux nouvelles collaborations à entreprendre dans le cadre de notre réseau. Une session finale (4) traitera des questions de méthode relatives à l'utilisation des banques de données prosopographiques.

Nous recherchons des conférenciers spécialisés dans l'histoire des études à l'étranger (émigrants) et des études accomplies par des étrangers (immigrants), tant

dans la perspective des pays d'origine que dans celle des pays d'accueil. Les personnes intéressées sont priées d'envoyer sous format électronique (*.doc; *rtf) aux coordinateurs du réseau "Migrations étudiantes en et vers l'Europe" et avant le 1 dcembre 2004 leurs informations bio-bibliographiques et un résumé de leur projet de communication (750 mots / 5.000 signes au maximum) rédigés en allemand, en anglais, en français ou en russe. Hartmut Rüdiger Peter (peter@geschichte.uni-halle.de), et/ou Natalia Tikhonov (natalia.tikhonov@histec.unige.ch).

Pour nous permettre d'opérer un choix de communications cohérent et judicieux, les résumés des communications doivent comporter un bref aperçu qualitatif de l'état de la recherche sur les migrations étudiantes dans l'historiographie nationale, préciser les rapports entre les thèmes du colloque et les domaines de recherche des conférenciers et souligner la pertinence et l'originalité de leur approche.

Les textes des communications, d'environ 25.000 signes, devront parvenir aux coordinateurs du colloque au plus tard le 1 mars 2005.

Les textes doivent se présenter comme des analyses critiques de l'état de la question, de la bibliographie, des orientations actuelles des travaux; ils doivent mettre en lumière la particularité des sources (fonds d'archives, statistiques, presse de l'époque, recueils de données prosopographiques); ils doivent comporter une annexe bibliographique détaillée. Ces contributions fourniront les matériaux de travail qui seront réunis et mis en ligne sur le site web de notre réseau deux semaines avant le colloque.

Chaque communication orale (de 15 minutes) devra s'appuyer sur le texte envoyé au préalable, en se limitant à soulever les problèmes particulièrement pertinents. Chacune sera suivie d'une discussion approfondie (15 minutes).

Le colloque doit donner lieu à une publication basée sur les textes des communications revus et complétés. Le choix des contributions à l'ouvrage collectif dépendra de leur qualité et de leur forme.

Comité d'organisation: Victor Karady (karadyv@ceu.hu), Hartmut Rüdiger Peter (hrpeter@web.de), Natalia Tikhonov (natalia.tikhonov@histec.unige.ch).

Englishmen adrift. The English Presence in the Southern Netherlands, 1603-1660

Departments of English and of Early Modern History, Ghent University, 27-29 April 2006

Uit: STUDIUM, University history discussion list, 03-11-2004

The focus of this conference will be on the English, who in the period from the accession of James I in 1603 until the restoration of Charles II in 1660, for religious or political reasons, fled their country and found shelter in the archducal / Spanish (or Southern) Netherlands.

Speakers are invited to address questions of an intellectual, political-institutional or literary-historical nature, including some of the following. The English presence in the Southern Netherlands between 1603 and 1660 still needs to be mapped out in detail. Several generations of monastics and students, many of them scions of distinguished English families, spent time or were educated at one of the many English monasteries, convents, or educational institutions operating at the time (e.g. in St.-Omers, Douai, Louvain, Brussels, Antwerp, Ghent, and Bruges). Little information is available about the size and the intellectual impact of the English colleges and their relationship with scholarly circles on the continent. Equally unstudied is the importance of the countless opponents of the government in London, who came and went in crisscross movements depending on the political constellation of the moment, finding in the Southern Netherlands a temporary safe haven.

What were these refugees' political objectives and actions? How did they propose to realize their ambitions, and what kind of support did they expect to get from the Archdukes and the Spanish king? And vice versa, how did Philip III, the Archdukes, and Philip IV intend to capitalize on the asylum so willingly extended to English dissidents, and at what cost did they do so, both financially and politically?

Interesting cases are the attitude of the government in Brussels and Madrid in the wake of the famous Gunpowder Plot (1605), Charles the First's wavering between Spain and the Republic after 1630 and the attitude of the exiled English in reaction to this, and the part played by these exiles in the restoration of Charles II. Equally important is the matter of how the authorities in London viewed the "continental" opposition supported (or at least, tolerated) by Spain.

How are we to assess the cultural importance of the presence of these refugees in the Spanish Netherlands? What was, broadly speaking, the artistic impact in this region of English scholars, churchmen, publishers, printers, booksellers and men of letters, and what were their contacts with the homeland? What was the role taken up by Charles II's court during the future monarch's stay in the Southern Provinces between 1656 and 1659? Who belonged to this court-in-exile, how did it manifest itself as a cultural force, what were the consequences for cultural life, generally

speaking, both on the continent and in England? Was there any form of cross-fertilization? The mutual influences between mid-century English literature, on the one hand, and literary developments and practices in the Southern Netherlands, on the other, have never been the object of detailed study.

Papers should have a maximum length of 30 minutes. Prospective speakers are invited to submit proposals for papers (including a 150-word abstract) by 1 February 2005 to the conference organizer: Prof. J.P. Vander Motten, either by e-mail (jean.vandermotten@UGent.be) or by post c/o English Department, Ghent University, Rozier 44, 9000 Ghent, Belgium.

---

400 Schampers in woord en beeld

Anuschka De Coster – UGent

Naar aanleiding van de publicatie van het vierhonderdste nummer van *Schamper*, het officiële studentenblad van de Universiteit Gent, op 4 februari 2002, heeft het Archief van de RUG een boekje over de geschiedenis van het blad gepubliceerd.

Het werkje begint chronologisch met een kort overzicht van de problemen rond voorgaande studentenbladen en de uitgave van het eerste nummer van Schamper in november 1975. Het blad wilde een kritische noot laten horen tegen maatschappij en universiteit en een stem geven aan alle studenten, los van partijen of studentenverenigingen. Wegens voorgaande discussies met de universitaire overheid over recht op subsidies en de daarmee gepaard gaande controle door die overheid, zou *Schamper* voortaan op vrijwilligers draaien.

Voor het vervolg van het verhaal heeft de auteur gekozen voor een thematische aanpak. De evolutie van de belangrijkste thema's uit de inhoud en de geschiedenis van Schamper worden geschetst. Wat de inhoud van het blad betreft, wordt aandacht besteed aan humor, seksualiteit en studentenprotest. Dat de eerste twee onderwerpen tot de obligate inhoud van een studententijdschrift behoren, lijkt geen verdere commentaar te behoeven. Daarnaast heeft Schamper een niet geringe rol gespeeld in het regelmatige protest van studenten tegen de verhogingen van inschrijvingsgeld, beperking van studiebeurzen enz.

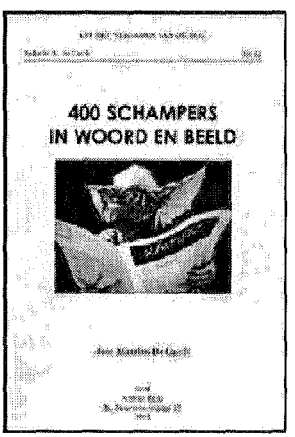

Vervolgens is een hoofdstuk gewijd aan de controle (of pogingen hiertoe) op het blad door de Sociale Raad van de Universiteit en door verscheidene (politieke) studentenverenigingen die het blad als hun eigen orgaan wilden inlijven. Conflicten hierover, evenals over de financiering uit subsidies en advertenties kenmerken de geschiedenis van het blad.

Andere hoofdstukken zijn gewijd aan de relatie van het blad met politiek rechts, aan de werking en samenstelling van de redactie, aan de relatie met het internet en de website van Schamper. Vrij uitgebreid wordt ook de evolutie in de lay-out van het blad, van zwart-witte krant tot met enig kleur en foto's gesierd tijdschrift, behandeld. Het boek eindigt met een overzicht van de covers van de verschillende feestnummers van het blad en met een lijst van de hoofdredacteurs.

Het is een vlot leesbaar en rijkelijk geïllustreerd werkje geworden dat evenzeer de boekenplank van menig nostalgisch oud-student van deze universiteit als van universiteitshistorici zal sieren. Het is de eerste maal dat dit materiaal op een

overzichtelijke manier werd verzameld, wat historici er hopelijk op termijn toe zal aanzetten een aantal thema's diepgaander te behandelen.

Maarten De Gendt, *400 Schampers in woord en beeld* (Gent: Archief RUG 2002) (Uit het verleden van de RUG 42).

Humboldt auf Reisen?

Die Rezeption des 'deutschen Universitätsmodells' in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810-1870)

Pieter Dhondt – KULeuven

"Many objections may be made to German Professors [...]. They are buried in literature and have therefore no judgement about things in general," schreef de Oxfordse hoogleraar Benjamin Jowett in 1849 (p. 280). Het eerste verwijt aan het adres van Duitse hoogleraren gemaakt door één van Schalenbergs hoofdpersonages is in elk geval ook van toepassing op de auteur van dit boek, het tweede gelukkig niet. Uiteraard is het verwijt in dit geval eerder een compliment. De geraadpleegde literatuur en de manier waarop de citaten zijn geïntegreerd in de tekst zijn ronduit indrukwekkend. Schalenbergs studie sluit daarenboven nauw aan bij lopend onderzoek over universiteitsgeschiedenis, zoals R.C. Schwinges (ed.), *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (Basel: Schwabe & Co AG 2001), en over de zogenaamde *Kulturtransfer*, bijvoorbeeld het werk van de Parijse groep rond Michel Espagne en Michael Werner.

Het primair bronnenmateriaal is eveneens zeer uitgebreid en de sterke diversiteit ervan biedt Schalenberg de mogelijkheid om goed gestructureerde redeneringen op te bouwen. In de inleiding (het eerste hoofdstuk) worden het onderwerp, het bestaande onderzoek, de methode en het bronnenmateriaal duidelijk, maar tegelijkertijd op een zeer defensieve manier gepresenteerd. Zeker de paragraaf over de selectie van de voorbeelden en de chronologische afbakening is enigszins overdreven verdedigend geschreven. De focus op de receptie van het Duitse universiteitsmodel in Parijs en Oxford in plaats van in Frankrijk en Groot-Brittannië lijkt nochtans vanzelfsprekend na het lezen van Schalenbergs argumenten en ook de keuze van 1810 en 1870 als begin- en einddatum is overtuigend. Toch is men als lezer op het einde van het boek enigszins ontgoocheld over 1870 als einddatum. "Zunehmende Attraktivität gewann das "deutsche Modell" nach der hier bewusst mit 1870 beschlossenen Epoche, als sowohl in Frankreich als auch in Großbritannien institutionelle Veränderungen greifbarer werden", besluit Schalenberg (p. 363). Een vervolg op deze interessante studie lijkt dan ook aangewezen.

Het tweede hoofdstuk behandelt het "Duitse universiteitsmodel", het ontstaan ervan, de kenmerken en de betekenis. Echt nieuwe elementen komen niet aan bod in dit hoofdstuk, maar het geeft een duidelijk beeld van wat tijdgenoten beschouwden als de typische kenmerken van de Duitse universiteiten. Zeker de toepassingen van het Duitse "idee" – want dat was het universiteitssysteem tenslotte voor een groot deel – in de praktijk, boeien: de zich voortdurend uitbreidende *Philosophische Fakultät*, en, als gevolg hiervan, de grotere klemtoon op de theoretische kant van de studies, de *Forschungsimperativ*, het toenemende zelfbewustzijn van de Duitse hoogleraren en het groeiende besef van de paradox van één "Duits" universiteitsmodel in een gebied met een enorm aantal kleine onafhankelijke staatjes.

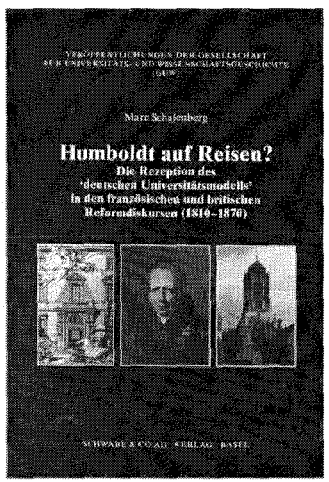

Het grootste deel van Schalenbergs onderzoek betreft de houding tegenover het "Duitse universiteitsmodel" in Frankrijk (hoofdstuk 3) en Groot-Brittannië (hoofdstuk 4), meer in het bijzonder in Parijs en Oxford. Volgende actoren worden achtereenvolgens besproken met betrekking tot beide landen: de instellingen voor hoger onderwijs in Parijs en Oxford, de belangrijkste personen die deelnamen aan de debatten in beide steden, *das universitäre Umfeld* (zijnde in Frankrijk: de universiteiten in Straatsburg en Toulouse en de wetenschappelijke verenigingen; in Groot-Brittannië: de universiteiten in Cambridge, Londen, Manchester, Schotland en Ierland) en tenslotte kanalen van de publieke opinie zoals de *Salons*, *clubs* en kranten. Hoewel de auteur niet tracht exhaustief te zijn (p. 47), komt hij er toch dichtbij.

In deze hoofdstukken slaagt Schalenberg er meestal in om het juiste evenwicht te bewaren tussen een droge opsomming van individuele opinies enerzijds en het presenteren van algemene tendensen zonder de nodige aandacht te besteden aan afwijkende meningen anderzijds. Enkel de paragrafen over de rol van Duitse immigraten bij het totstandkomen van een beeld over de Duitse universiteiten in Parijs en Oxford, overschrijden het niveau van een saaie catalogus nauwelijks. Toch weet Schalenberg aan te tonen hoe invloedrijk deze Duitsers waren in de debatten. Veel Franse en Engelse hoogleraren en politici be-(soms ook ver-)oordeelden een univeersiteitssysteem dat ze nooit zelf hadden leren kennen. Hun mening was minstens tot op zekere hoogte schatplichtig aan Duitse geleerden in hun eigen omgeving.

Het eerste deel van beide hoofdstukken is gewijd aan een beschrijving van de instellingen voor hoger onderwijs in Parijs en Oxford. In Oxford werd de *Deutschlandkarte* slechts af en toe uitgespeeld, aldus Schalenberg (p. 214). Verwijzingen

naar het Duitse universiteitssysteem waren zeldzaam en dit deel van het boek wordt op die manier helaas niet veel meer dan een, weliswaar uitstekend, overzicht van de bestaande onderwijsinstellingen (zoals de universiteit, de *colleges* en de *Taylorian Institution*) en onderzoeksfaciliteiten (zoals de *Bodleian Library* en het universiteitsmuseum). Binnen de Parijse faculteiten en scholen voor hoger onderwijs was er veel meer discussie over het Duitse model. Desalniettemin bleef het aantal echte hervormingen naar Duits voorbeeld, zoals de invoering van een minder op de praktijk gerichte benadering van het onderwijs, zeer beperkt. De paragraaf over Parijse instellingen is, hierdoor, veel minder beschrijvend dan deze over Oxford. Bovendien is het een verdienste op zich om duidelijkheid te verschaffen in het complexe institutionele landschap van de *Sorbonne*, de *Ecole Normale (Supérieure)*, de *Ecole Polytechnique*, de *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, de *Collège de France*, de *Ecole des Chartes* en andere *écoles spéciales*.

In de hoofdstukken 3 en 4 slaagt de auteur er soms slechts moeizaam in om het onderscheid te blijven maken tussen de houding van instellingen, de meningen van individuele personen en de opinies van wetenschappelijke of literaire tijdschriften. Schalenberg is zich bewust van deze methodologische moeilijkheid (p. 31-32) en slechts af en toe kan zijn keuze worden bekritiseerd. Het is bijvoorbeeld niet helemaal duidelijk waarom sommige ideeën van Friedrich Max Müller, hoogleraar aan de *Taylorian Institution*, over het Duitse universiteitssysteem worden beschreven in de paragraaf over deze instelling (p. 212-213) en sommige andere in de paragraaf over individuele personen (p.264-269). De auteur kampt daarnaast nog met een andere moeilijkheid, namelijk zijn uitgangspunt om het zogenaamde *Universitäres Umfeld* niet te verwaarlozen langs de ene kant en de zichzelf opgelegde beperkingen (wat betreft onderzoek en aantal pagina's) langs de andere kant. De houding van Schotse universiteiten tegenover het Duitse systeem tussen 1810 en 1870 uitleggen in slechts vier pagina's is inderdaad een hele uitdaging.

Een (kleinere) uitdaging voor de lezer op zijn beurt is Schalenbergs typisch Duitse schrijfstijl. Ellenlange zinnen met vijf of meer nevenschikkingen vormen geen uitzondering. Gelukkig worden deze gecompenseerd door literaire en soms zelfs poëtische passages, bijvoorbeeld "[...] zogen die weitaus meisten französischen Gelehrten und Bildungspolitiker in der Restaurationszeit das Wasser der Pariser Oase den möglicherweise reicheren Strömen des Rheins, der Donau oder der Spree vor." (p. 122) Tijdens het lezen van de twee belangrijkste hoofdstukken groeit geleidelijk de nieuwsgierigheid naar de conclusie. De argumenten van hervormers en behoudsgezinden voor en tegen de invoering van onderzoek aan de universiteiten worden gepresenteerd, net als de pro's en contra's van centralisatie zoals in Frankrijk of decentralisatie zoals in Duitsland, of de voor- en nadelen van de *Privatdozenten*, maar relatief snel verliest de lezer het algemene beeld uit het oog.

Schalenberg komt tegemoet aan deze behoefte naar een overzicht in zijn besluit. Hierin vat hij op een uitstekende manier de verschillende meningen in

Parijs/Frankrijk en Oxford/Groot Brittannië over Duitse hoogleraren en studenten, over de rol van de staat in het onderwijs, academische vrijheid, de tegenstelling tussen pure en toegepaste wetenschappen en de relatie tussen godsdienst en hoger onderwijs samen. In dit laatste deel komt de vergelijking van de receptie van het "Duitse universiteitsmodel" in twee landen met zeer verschillende universitaire tradities volledig tot zijn recht. Zowel in Frankrijk als in Groot-Brittannië werden verwijzingen naar Duitse universiteiten dikwijls op een totaal andere manier gebruikt, maar bijna altijd uitsluitend om de eigen argumenten kracht bij te zetten, bijvoorbeeld door instellingen die pleitten voor betere materiële voorzieningen of door intellectuelen aan het begin van hun carrière die naam trachtten te maken door hun kennis van en steun aan het Duitse model te beklemtonen. Alle betrokken partijen namen hun eigen universiteitssysteem als uitgangspunt en interpreteerden het Duitse model op de manier die hen het beste uitkwam. De Duitse universiteiten "wurden in den dortigen Reformdiskursen als Passfolie für eine bemerkenswerte Vielzahl von verschiedenen Anliegen in Anspruch genommen, die nur selten dem entsprachen, was Humboldt und andere an den preußischen Bildungsreformen Beteiligte einst animiert hatte." (p. 370) Schalenbergs eindconclusie is misschien niet echt verrassend, maar zijn diepgaande studie is in elk geval zeer aangenaam om lezen.

Marc Schalenberg, *Humboldt auf Reisen? Die Rezeption des 'deutschen Universitätsmodells' in den französischen und britischen Reformdiskursen (1810-1870)* (Basel: Schwabe & Co AG 2002) (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 4) ISBN 3-7965-1930-X, € 50,50.

De receptie van de copernicaanse astronomie in de Nederlandse Republiek, 1570-1750

Rienk Vermij - UU

In 1543 publiceerde Copernicus zijn boek *De revolutionibus orbium coelestium*, waarin hij zijn theorie ontvouwde dat de aarde in een dag om haar eigen as draait en in een jaar om de zon. Deze theorie was het uitgangspunt voor vele discussies over de bouw van het heelal en de aard van de natuurlijke wereld. Zij geldt algemeen als een van de doorbraken van de wetenschappelijke ontwikkeling in de vroeg-moderne tijd.

In zijn studie *The Calvinist Copernicans* (Amsterdam 2002) heeft Rienk Vermij de ontvangst van de nieuwe heliocentrische theorie in de Republiek der Verenigde Nederlanden en de discussies waartoe deze aanleiding gaf, gedetailleerd onderzocht. Er blijkt een breuk op te treden halverwege de zeventiende eeuw. Voor die tijd werden de ideeën van Copernicus vooral bediscussieerd onder wiskundigen en astronomen, die in het algemeen sterk onder invloed stonden van het humanistisch

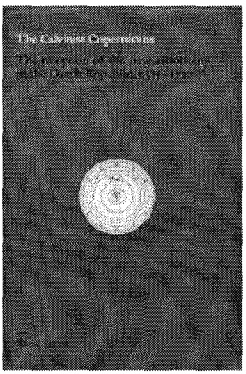

kennisideaal. Deze geleerden geloofden veelal sterk in een harmonische opbouw van de kosmos. De ideeën van Copernicus werden gerecipieerd voor zover ze daarmee overeenkwamen, dat wil zeggen, elementen werden selectief overgenomen.

Vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw ontstond stilaan meer belangstelling voor de natuurkundige achtergrond van de bouw van het heelal, mede onder invloed van de telescopische ontdekkingen van Galilei. Vanaf ongeveer 1640 drongen de ideeën van Descartes zich op als het enige serieuze alternatief voor de filosofie van Aristoteles. De theorieën van Descartes stuitten echter op verzet van een invloedrijke stroming binnen de Nederduits gereformeerde kerk. De polarisatie werd in de hand gewerkt door de politieke tegenstellingen in die tijd in de Republiek, waardoor verschillende partijen tegenover elkaar kwamen te staan. De cartesiaanse filosofie en, meer concreet, de beweging van de aarde, werd een van de belangrijkste schibbolets die de grenzen tussen de partijen bepaalden. De aanhangers van de Utrechtse theoloog Voetius hielden vol dat de beweging van de aarde in strijd was met de bijbel en dat de uitleg van de bijbel niet mocht worden aangepast aan filosofische theorieën. De cartesiaanse theologen, die zich naderhand onder de banier van de theologie van Coccejus zouden scharen, meenden dat als men de bijbel juist interpreteerde deze de beweging van de aarde geenszins verwierp. In het bijzonder in de jaren 1650 werden hierover felle disputen gevoerd - in pamfletten en theologische geschriften, maar ook op de verschillende synodes. Het netto effect was dat er een tweedeling ontstond - niet slechts onder theologen, maar algemeen onder hoogleraren en (zij het iets minder uitgesproken) ook buiten de universiteiten. Men was of Cartesiaan, en dat impliceerde dat men het stelsel van Copernicus aanhing, of men was geen Cartesiaan, en dan wees men de beweging van de aarde af. In de praktijk betekende dat meestal dat men het stelsel van Tycho Brahe omarmde.

De tweedeling bleef tot diep in de achttiende eeuw bestaan. Naarmate echter de politieke tegenstellingen werden bijgelegd en de Descartes' filosofie wetenschappelijk in discrediet raakte, werd de angel uit het dispuut gehaald. De natuurkunde van Newton bood een mogelijkheid om de natuur weer meer in bijbelse termen te zien. Geleidelijk aan accepteerden ook behoudende theologen de aardbeweging - al benadrukten ze steeds dat deze theorie geenszins strijdig was met de bijbel .

Rienk Vermij, *The Calvinist Copernicans: The Reception of the New Astronomy in the Dutch Republic, 1575-1750* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 2002) (Geschiedenis van de Wetenschap in Nederland / History of Science and Scholarship in the Netherlands 1) ISBN 90-6984-340-4, € 49,00.

Pulitzer's School: Columbia University's School of Journalism, 1903-2003

Owen V. Johnson – Indiana University
Uit: History of Education Net News 224, 24-08-2004

Institutional histories are notoriously tricky undertakings. Inevitably they become official histories, often referred to by people in the institution. Individuals who have played a role in the institution expect to be appropriately remembered. Source material tends to be heavily weighted toward the leadership of the institution. The rank and file – whether students or workers – rarely record or are queried about their experiences. Authors often focus so much on the institution that the larger world, including developments in peer institutions and the general field, are ignored.

If anyone writing the history of Columbia University's School of Journalism could meet these challenges, it is Jim Boylan, who was asked by Tom Goldstein, then a new dean, to write this second history of the school.[1] Boylan had been a member of the School's faculty and was founding editor of the *Columbia Journalism Review*. He has long been active as a historian of contemporary journalism. One of his best-known essays is his analysis of the evolution of the journalist over the twenty-five years following the founding of the *CJR*.

When writing about himself in this book, Boylan does so in the third person and modestly, even to the point of disparagement. When the course that he and Louis M. Starr had developed, "The Role of the Journalist," came under attack by students, Boylan notes that neither he nor Starr was a "theatrical lecturer." But while chronicling the arrivals and departures of the other members of the faculty, he omits any mention of his own departure for the University of Massachusetts-Amherst in 1979, where he taught until he retired in 1991.

Boylan's book contains forty-five pages of footnotes, nearly one page of footnotes for every five pages of text. He mined not only the Columbia University archives, which were processing the School of Journalism records as he worked, but also collections in the Library of Congress and elsewhere. He also had a clipping file compiled by the School since its founding in 1903. In short, he benefited because so many of the people associated with the creation and development of the school were conscious of the significance of their role and made sure it was properly documented.

Boylan chooses to tell the School's history in short takes: his forty cleverly titled chapters average a little over six pages. The first four chapters describe Pulitzer's long negotiations with Columbia about the establishment of the school. Pulitzer wanted a curriculum that not only would teach students journalism skills that would improve

---

[1] The first was written by Richard T. Baker, *A History of the Graduate School of Journalism, Columbia University* (New York: Columbia University Press 1954).

the profession, but would also immerse them in a broad liberal arts background.[1] Because Pulitzer kept changing his mind about exactly what he wanted, it was not until after his death that the school could actually be launched.

If it were not for its New York City location, Columbia University would not have seemed a likely place for a journalism program. Ivy League universities did not normally welcome such "trade schools." Harvard rejected a feeler from Pulitzer about establishing the school there. Columbia University President Nicholas Murray Butler once referred to journalism as "a province in Bohemia" (p. 27).

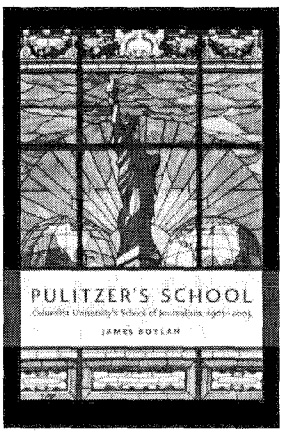

Succeeding chapters describe the administrations and activities of the various leaders of the school and accompanying faculty politics. On several occasions Boylan profiles faculty members in considerable detail. By and large, the earlier chapters are better than the later ones. This could reflect the lesser availability of material about more recent years, that Boylan has been less directly involved with the school in recent years (and thus we get fewer anecdotes), or that the school's activities are more complex today than they were in the past and thus are not easily subject to narrative presentation. Perhaps it is a combination of all three.

On at least two occasions Boylan's concerns should have been placed in a broader perspective. The first involves the various machinations designed to limit the enrollment of Jews in the journalism school in the first half of the century. Unfortunately, such activities were not confined to Columbia University, but were a serious matter at a number of universities, especially private ones.[2]

In the second case Boylan describes in detail the establishment of a Columbia University School of Journalism in China in the latter years of World War II during the deanship of Carl W. Ackerman. The project was funded by the Office of Strategic Services, forerunner of the CIA. Ackerman took precautions to make sure that the funder of the project would not be known, aware that the profession's leaders would express concern about accepting government support of journalism projects. The acceptance of the money (again, Columbia was certainly not the only journalism program with such international projects with government funding) reflected different values of a different time. After the war, eighteen countries approached Columbia

---

[1] Pulitzer elaborated these arguments in his famous 1904 article, "The College of Journalism," in: *North American Review*, 178 (May 1904), pp. 641-680.

[2] Talcott Williams, the school's first head, was an early advocate of equal opportunity for women in journalism and journalism education; later head Carl Ackerman was opposed. Already at a late 1950s faculty meeting, the dean raised the issue of African-American recruitment.

about setting up a journalism program. A promising lead in Czechoslovakia failed to materialize, probably a victim of Cold War politics; one in Venezuela, supported in part with Venezuelan government and oil company money, took root. A decade later, Dean Edward W. Barrett accepted federal government money connected with a NASA project, then turned it down after a public outcry.

The Pulitzer Prizes have been associated with the Columbia School of Journalism since their beginning, although the connection has grown increasingly thin. Since John Hohenberg has told two different aspects of the prize story in monographs, Boylan usefully focuses on the connection of the prizes to the school and their effect on faculty and administrative relations.[1] The stories of other prizes associated with the school are also presented, including the Maria Moors Cabot prizes, the Alfred I. DuPont broadcast awards, magazine journalism and photography awards, and online journalism awards.

Two major journalism institutions have co-habited the journalism building at Columbia with the School of Journalism. In both cases the relationship has foundered and become testy. The American Press Institute came at the end of World War II and did not leave for Reston, Virginia, until 1974. The Gannett Foundation Media Studies Center arrived in 1984, and stayed for more than a decade. Dean Joan Konner expressed her fear in the early 1990s that the Freedom Forum, as the Foundation had been renamed, was attempting an academic takeover of the School of Journalism. Unfortunately, we learn nothing about the Freedom Forum's side of the story. In 1995 the center moved to central Manhattan. Less than a decade later it folded up its tent there and ceased almost its entire involvement with journalism education.

The Columbia School of Journalism curriculum has not been typical since the mid-1930s, when as a result of university politics and budget, it turned into a one-year master's level enterprise. Only the University of California Berkeley campus has a similar program. Undergraduates do not go to Morningside Heights to study journalism.

Although Columbia participated in the founding of the American Conference of Teachers of Journalism in 1912 even before the school opened, the Columbia faculty has had little involvement over the years with the Association for Education in Journalism and Mass Communication and its predecessors. The only exception was the late 1950s and the first half of the 1960s when Dean Barrett served a term as AEJ president. The annual AEJ convention was held on the Columbia campus in 1952. Boylan does not analyze this lack of involvement. Part of it certainly stems from

---

[1] John Hohenberg, The Pulitzer Prizes: A History of the Awards in Books, Drama, Music & Journalism, Based on the Private Files over Six Decades (New York: Columbia University Press 1974); and John Hohenberg, The Pulitzer Diaries: Inside America's Greatest Prize (Syracuse: Syracuse University Press 1997). Boylan makes no reference to the controversy that has developed over the 1932 foreign reporting award that went to Walter Duranty of The New York Times.

Columbia's non-participation in the cross fertilization of journalism schools, and more from the absence, except for a few faculty members, of a research tradition. The Columbia faculty's peers are not other journalism teachers, but the journalism practitioners of New York City.

Not surprisingly Boylan pays considerable attention to the *Columbia Journalism Review*, the longest running evaluator of U.S. journalism. He presented a proposal for its founding to Barrett in January 1960. Regular publication began two years later.[1] Boylan acknowledges in passing that the proposal was "in part an application for a new job" and that the journal's early success benefited from the controversies of the 1960s that practically determined its content (p. 152). The journal's criticism, he admits, has largely been mainstream. Even so, the journal has struggled financially since the very beginning. Large media organizations have not offered it much money. The news business can almost not afford to have a journal of criticism; neither can it afford not to.

Dean Goldstein did not insist on the right to review the manuscript of this book: Boylan could write it as an independent historian. Boylan took him at his word, sometimes leaving the reader to ponder why the Columbia name has been so magical in journalism. Clearly, its graduates often read like a who's who in U.S. journalism. We do not learn very much in this book, however, about their experience in the classroom outside of a few summary comments. Penn Kimball, a member of the faculty, was quoted anonymously (p. 149) in *Newsweek* in April 1963, as saying, "We don't teach people here to write, we don't make them into reporters.... When a student leaves he has two things: a little control over his work and a lot of momentum. The students deserve the credit for this. Put it this way: we don't hurt them at all."

For much of its existence, the intensive, just-like-the-real-world boot-camp experience has characterized journalism education at Columbia. Perhaps Boylan could have conducted some oral history interviews or solicited comments in the form of memoirs to learn more about what happened in the classroom. It is likely that the industry has showered praise and money on Columbia precisely because it has usually taught nothing but journalism skills. What the industry too often forgets is that as undergraduates so many of these people have already had the broad liberal arts education that is a part of the study program at most other journalism schools.

Although the organization of many of Boylan's chapters suggests the important role of leadership in the school's history, he is hesitant to address this issue in his concluding chapter. Some of the deans and directors have defined their leadership by what they did outside the school and some inside. Only a couple have succeeded in doing both. Historians generally avoid the "what if" approach to history, but different

---

[1] When this reviewer was chosen one of the two outstanding students at a University of Washington summer program for journalists in high school, his prize was a year's subscription to the then unknown (to me) year-old *CJR*. I remember devouring them with enthusiasm when they came in the mail. Those issues are still in my possession.

leaders might have led Columbia in quite different directions. For example, Jim Carey first turned down the deanship, then one dean later, was passed over for the job. His intellectual approach might have given the school a much different direction. Elmer Lower, then the president of ABC News, was considered for the post in the late 1960s. If he had come on board at the same time as Fred Friendly did, Columbia's print focus might have been significantly changed.[1] Perhaps the secret to the success of most of the deans at Columbia is the toughness they had honed while working in major positions of responsibility within the media. It's an approach that would not work in most other schools of journalism.

The school's New York location at the center of so much American media activity, combined with the leadership abilities of its various heads, has brought in many multi-million dollar awards that have maintained the visibility, reputation, and activities of the school. No other journalism school in the world has come close to raising the amount of money that Columbia has. Although Boylan catalogs these grants and endowments, he makes no attempt at comparisons. Perhaps as an outsider he does not know how different Columbia is in this regard. That money and all the activities that go with it help explain why the Columbia name remains the envy of schools and departments of journalism and mass communication, even though its curriculum has not been copied much elsewhere.

Because of its detail, this book is not one that will be widely read outside the field of people associated with the school and with journalism education. People interested in a career in journalism administration can learn some lessons from it about how to be better administrators. The disagreements journalism faculty face in virtually every department are very similar to those outlined by Columbia faculty member Melvin Mencher in a note to Dean Elie Abel: "work load, theories (philosophies) of instruction, quality of teaching, the use of graduate assistants, the proper balance of faculty autonomy and administrative leadership, and responsibility to the students" (p. 194).

James Boylan, *Pulitzer's School: Columbia University's School of Journalism, 1903-2003.* (New York: Columbia University Press 2003) ISBN 0-231-13090-2, $ 37.50.

---

[1] In 1968, Lower was one of two finalists to interview for the position of the chair of what was then the Department of Journalism at Indiana University. After his visit Lower wrote to IU that he did not wish to be considered further until the department and the university had decided what direction they wanted to go. Richard G. Gray, the other candidate, formulated his own vision and was hired to transform the department.

Frankfurter Schule und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995

Thomas E. Fischer – Gewerbeschule, Hamburg
Uit: History of Education Net News 224, 24-08-2004

Die vorliegende CD enthält die inhalts- und seitengleiche digitalisierte Ausgabe der gleichnamigen Veröffentlichung von 1998. Trotz der im Untertitel angedeuteten zeitlichen und sachlichen Breite ist das Kernthema die persönliche und intellektuelle Wechselwirkung zwischen den Theoretikern des Instituts für Sozialforschung und der politisch bewegten Studentenszene in Frankfurt, insbesondere in den Jahren 1967 bis 1969. Der Herausgeber, Mitarbeiter am Hamburger Institut für Sozialforschung, begann dort seinerzeit sein Studium. Genau wie die Buch- ist auch die CD-Ausgabe dreigeteilt in eine Tageschronik, einen Dokumententeil und eine Aufsatzsammlung.

Band 1: Die Chronik umfasst auf 608 Buchseiten die vorwiegend in Frankfurt sich abspielenden Ereignisse von 1946 bis 1995. Sie beginnt mit der allmählichen Rückkehr der Hauptvertreter der Kritischen Theorie, v.a. Max Horkheimer, Theodor Adorno und Herbert Marcuse, aus dem US-amerikanischen Exil an die Frankfurter Universität, zeigt deren hochschul- und allgemeinpolitisches Engagement in den 50er Jahren und beleuchtet dann sehr ausführlich das konfliktreiche Miteinander dieser Autoritäten und der antiautoritären Bewegung Ende der 60er Jahre, kulminierend in der Besetzung und polizeilichen Räumung des Instituts für Sozialforschung und dem darauf folgenden Prozess gegen Hans-Jürgen Krahl 1969. Die 70er Jahre sind von der Auseinandersetzung mit der politischen Aggression gekennzeichnet, angefangen mit studentischem Aktionismus, gipfelnd in den Mordanschlägen der RAF und begleitet von teils kritisch sympathisierenden, teils schroff ablehnenden Äußerungen der Universitätslehrer. Für die 80er und 90er Jahre gibt die Chronik kaum noch Wesentliches her. Neben Adorno (gest. 1969) und Horkheimer (gest. 1973) stehen Jürgen Habermas und Daniel Cohn-Bendit im Zentrum der Darstellung.

Insgesamt wirkt die Zusammenstellung für die Kernzeit 1967/69 überzeugend, auch der Überblick über die Ereignisse der 50er Jahre liefert zahlreiche neue Einblicke, ansonsten jedoch macht das Werk einen stark subjektiven Eindruck: Durch die Auswertung auch grauer Literatur und Zeitzeugenaussagen wird eine große mikrohistorische Dichte erreicht, die jedoch über den Frankfurter Horizont kaum hinausreicht. Die Universitäten Berlin, Marburg und Bielefeld beispielsweise tauchen nur am Rande auf. Die rund 400 ausgewählten Illustrationen, überwiegend Porträts und Zeitungsfotografien, sind fast ohne erkenntnissteigernden Wert, zwar sind auch

einige Faksimiles zeitgenössischer studentischer Veröffentlichungen darunter, die jedoch auf Grund der schlechten Bildqualität kaum zu lesen sind. Manchmal wirkt die Bildauswahl auch erheiternd, wenn etwa ein folgenreiches politisches Interview Marcuses mit einer Aufnahme illustriert wird, die ihn beim Bootsausflug vor Venedig zeigt (Oktober 1968).

Band 2: Die Dokumentensammlung enthält 433 Dokumente, von kurzen Zitaten aus Zeitungsartikeln über private und offene Briefe bis hin zu mehrseitigen Aufsätzen. Abgesehen von bibliografischen Angaben und einzelnen erklärenden Anmerkungen gibt es keinerlei editorische Zugabe. Viele Dokumente sind bereits anderweitig veröffentlicht worden, z.B. der Briefwechsel Horkheimers (67 Briefe), aber gerade die Wiedergabe von studentischen Diskussionsbeiträgen, Pamphleten, Protestaufrufen, Vorlesungsnotizen und Interviewauszügen vermittelt gleichermaßen ein intensives Leseerlebnis und facettenreiche Authentizität. Im Zentrum stehen wieder die Jahre 1967 bis 1969 (252 Dokumente auf 474 von 859 Seiten).

Ähnlich wie in der Chronik entsteht für jene Zeit das noch immer faszinierende Bild einer intensiven geistigen Debatte zu den sozial-philosophisch-politischen Themen jener Zeit: Universitätsreform und Vietnamkrieg, Volkspädagogik und Abwehr vermeintlichen Faschismus, Goethe und Springer, Analyse und Aktion, wobei das "und" sowohl Gleichzeitigkeit als auch Verschränkung bedeutet. Auch die 70er Jahre mit ihrer Diskussion über den Terrorismus sind vergleichsweise gut dokumentiert (64 Dokumente auf 144 Seiten). Die 50er und 60er Jahre sind eher hinsichtlich der Befindlichkeiten der Institutstheoretiker von Bedeutung. Die Zeit nach 1980 ist von ihrem Gehalt her uninteressant.

Band 3: Der letzte Teil enthält 16 Aufsätze und ein autobiografisches Gespräch mit Oskar Negt. Auch andere Zeitzeugen blicken zurück: F. Böckelmann (heute Schriftsteller in München), S. Bovenschen (Literaturwissenschaftlerin in Frankfurt), R. zur Lippe (Philosoph in Witten-Herdecke), U. Prokop (Pädagogin in Marburg), B. Rabehl (Soziologe in Berlin), U. Sonnemann (Philosoph in Kassel). Zwei meist vernachlässigte Protagonisten der 68er Bewegung werden vorgestellt (D. Claussen über Krahl, W. Kraushaar über Marcuse). Weitere Aufsätze untersuchen die frühe Distanz zwischen Horkheimer und Habermas (G. Schmid Noerr), das Element des Generationskonflikts (H. Berndt, U. Sonnemann), die Anfänge der Neuen Frauenbewegung (U. Prokop, M. Steffen), das zwiespältige Verhältnis der Studentenbewegung zu Israel (D. Diner) und das Interesse an der Psychoanalyse (R. Reiche).

Im Vordergrund steht aber zweifellos das Verhältnis zwischen philosophischer Theorie und politischem Handeln. W. Kraushaar zeigt an einem Schlüsseldokument der staatskritischen antiautoritären Bewegung, einem Vortrag von Dutschke und Krahl vor der SDS-Konferenz im September 1967, die Logik von der Gesellschaftskritik zum antiinstitutionellen Kampf. A. Demirovic beleuchtet den

philosophischen Hintergrund der APO als eine Form "ontologiekritischer Politik" nach dem Vorbild von Adornos "Negativer Ästhetik". B. Leineweber untersucht die Dialektik des Verhältnisses der Studentenbewegung zu Macht und Autorität, die im Kampf gegen die herrschenden Strukturen neue, noch härtere Herrschaftsstrukturen entwickelte (die Autorität "der Theorie", die Macht der Kader).

Zur Software: Die drei Bände liegen auf der CD sowohl als betriebssystemunabhängige PDF-Dateien vor als auch in einem eigens entwickelten eBook-Format mit dazugehöriger Windows-Wiedergabesoftware. Letztere bietet im Vergleich mit dem Acrobat Reader lediglich erweiterte Suchmöglichkeiten (boolesche Verknüpfungen, Registerbegriffe) und eine Notizfunktion. Man fragt sich also, warum der Verlag nicht mit dem Hersteller der Digitalen Bibliothek zusammengearbeitet hat, sondern eine teure Eigenproduktion verfolgte. Da die Buchausgabe für die Digitalisierung nicht weiter überarbeitet worden ist, sind abgesehen von den recht nützlichen Registerbegriffen keine Verlinkungen etwa zwischen den Chronikeinträgen und dazu gehörigen Dokumenten oder überhaupt zwischen den drei Teilen vorhanden. Die Qualität der Bilder und gerade der Faksimiles ist mangelhaft.

Fazit: Die Stärke des vorliegenden Werks ist zugleich seine Schwäche. Der sehr detaillierte Blick auf die Frankfurter Universitätsszene wird erkauft mit einer Vernachlässigung anderer Zeiten, Orte und Personen. Schließlich wirkte die sog. Frankfurter Schule auch außerhalb Frankfurts. Was einerseits tiefenscharfe Nahaufnahmen ermöglicht, wirkt andererseits wie eine Art kritisch-ehrfurchtsvoller Heldenverehrung. Nicht vom Herausgeber vorgesehene Fragestellungen wie die Anfänge der ökologischen Bewegung oder die Verbindungen zwischen Studentenbewegung und DDR-Staatssicherheit lassen sich mit dieser Publikation kaum beantworten. Die Dialektik von Philosophie und Politik hingegen wird am konkreten Beispiel der Frankfurter Studentenbewegung anschaulich vorgeführt. Insgesamt wird ein wichtiger Ort, eine zentrale Phase in der politischen Kulturgeschichte der Bundesrepublik in ihren persönlichen und intellektuellen Aspekten kontrastreich beleuchtet.

Leider werden die Möglichkeiten des digitalen Mediums, abgesehen von den Suchfunktionen, nicht ausgeschöpft. Die Buchausgabe ist als Leseerlebnis gewiss zu empfehlen, die CD jedoch als Nachschlagewerk wenig brauchbar.

Wolfgang Kraushaar, *Frankfurter Schule und Studentenbewegung. Von der Flaschenpost zum Molotowcocktail 1946 bis 1995*, 1 CD-ROM (Hamburg: Hamburger Edition 2003) ISBN 3-930908-92-1, € 38.00.

Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Pavel Kolar – Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam
Uit: History of Education Net News 224, 24-08-2004

Gabriele Lingelbach betritt mit ihrer umfangreichen Dissertation über die Institutionalisierung der französischen und amerikanischen Geschichtswissenschaft zwei aktuelle und dabei schwierige Problemfelder gleichzeitig: zum ersten richtet sie ihr historiographiegeschichtliches Interesse statt auf die konventionelle Untersuchung von großen Historikern und Texten vielmehr auf deren institutionelle Zusammenhänge, zweitens ordnet sie ihre Arbeit in eine transatlantische Perspektive ein, in der vergleichende und – beschränkt – auch beziehungsgeschichtliche Zugänge zur Anwendung kommen. Dabei bringt sie eine Fülle neuen Materials, die sie großteils aus eigenen Archivforschungen schöpft, was bei vergleichenden internationalen Untersuchungen immer zu schätzen ist.

Der methodologische Ausgangspunkt der Studie ist geleitet von der Abgrenzung gegenüber dem Erklärungsansatz der "disziplinären Matrix", der nach Lingelbach allzu sehr die Sphäre der Ideen, Methoden und Darstellungsformen auf Kosten ihrer institutionellen und sozialen Entstehungskontexte in den Mittelpunkt stelle. Lingelbach geht hingegen von der Annahme aus, dass "Institutionen die kognitive Arbeit ihrer Mitglieder beeinflussen, und dass gesellschaftliche Rahmenbedingungen nicht nur direkt auf die Tätigkeit der Historiker einwirken, sondern zugleich vermittelt über die Institutionen" (S. 11f.). Darauf aufbauend hat sie sich als Aufgabe gesetzt, die Entstehung von Ideen, Normen und Wissenschaftsregeln aus den "situativen Logiken" und "lokalen Kontexten" zu erklären.

Desweiteren verabschiedet sich Lingelbach eingangs auch von der, wie sie glaubt, mit dem Matrix-Erklärungsmodell eng verbundenen Annahme einer Rezeption des deutschen Modells. Im Gegensatz zum ursprünglichen Dissertationsdesign einer Transfergeschichte des deutschen Vorbildes haben sich die Quellen gegen eine solche Untersuchung ausgesprochen: das deutsche Vorbild habe lediglich als Deckmantel für die Durchsetzung eigener Interessen amerikanischer und französischer Historiker gedient, womit sich der Transfer des deutschen Modells als Tertium comparationis ausschließe.

Das Gerüst der Untersuchung bilden vier miteinander verflochtene Großprozesse-Organisationsbildung, Professionalisierung, Standardisierung und Disziplinierung, die anhand mehrerer ausgewählter Hochschulen und anderer Institutionen analysiert werden. Zuerst werden ausführlich deren Ausgangsbedingungen in den beiden Ländern dargelegt: Während das französische Hochschulsystem zentralistisch und einer direkten Staatskontrolle untergeordnet war, fehlte ein staatliches Engagement im amerikanischen Hochschulbereich infolge der föderalen Struktur fast völlig; der funktionalen Differenzierung der französischen

Hochschulen stand eine regionale Auffächerung der amerikanischen Universitäten gegenüber.

In Frankreich wurde im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts die bereits früher angelegte Differenzierung der geschichtswissenschaftlichen Einrichtungen vorangetrieben, eine massive Welle von Lehrstuhlgründungen fand statt. Am Beispiel der Ecole pratique des hautes études und Faculté des lettres zeigt Lingelbach überzeugend die institutionellen und gesellschaftlichen Bedingungen der Fachsegmentierung und Spezialisierung: die starke Hierarchisierung, die politische Motivierung der Lehrstuhlbesetzungen, den Nepotismus oder die Herausbildung von Klientelverhältnissen, die dadurch verstärkt waren, dass die meisten Dozenten gleichzeitig an mehreren Hochschulen lehrten. In den USA hingegen versuchten die Universitäten eine möglichst breite institutionelle Struktur zu entwickeln. Die Departments wurden autonom und je nach Bedürfnissen verwaltet. Daher spielten Einzelpersönlichkeiten wie H.B. Adams an der Johns Hopkins Universität oder A.D. White an der University of Michigan eine bedeutende Rolle. Die Professionalisierung war in Frankreich streng durch ein rigoroses Prüfungssystem geregelt (agrégation), was die Herausarbeitung eines bestimmten Habitus zu Folge hatte, der gemeinsam mit der Nähe zum Patron über die Karrierechancen des Promovenden entschied. Anschaulich zeigt Lingelbach die Herausbildung eines festen, durch die Klientelverhältnisse stark geprägten Normalkarrierelaufs. Dennoch kam es nach 1890 zu einem Akademikerstau, der eine Chance auf eine Stelle wesentlich verminderte. In den USA waren dagegen die Absolventen des Geschichtsstudiums keineswegs auf bestimmte Berufe vorbereitet, erst relativ spät setzt sich der Ph.D. als Voraussetzung für eine akademische Laufbahn durch. Im Gegensatz zu Frankreich fehlte es in den USA an einheitlichen Kriterien für Einstellung und Aufstieg, auch gab es keine festen Klientelverhältnisse, die Berufungen wesentlich hätten beeinflussen können.

Anhand von Handbüchern, methodologischen Abhandlungen, Dissertationsgutachten sowie der Gestaltung der schriftlichen Arbeiten, etwa das Vorhandensein oder Fehlen eines Anmerkungsapparats, konstruiert Lingelbach einleuchtend den Prozess der Standardisierung. Eine starke homogenisierende Kraft besaß in Frankreich die "méthode", die auch der in den USA vorherrschenden "scientific history" entsprach. Eine Spezialisierung setzte sich in Frankreich erfolgreich durch, was sich aus der Differenzierung und Arbeitsteilung zwischen den einzelnen Geschichtsinstitutionen ergab. Für die Standardisierung in den USA greift Lingelbach als Beispiel die New history heraus und stellt dabei ihre Innovationskraft gegenüber der älteren "scientific history" in Frage. Im Kontrast zu Frankreich war eine Durchsetzung neuer Forschungsgebiete auch anhand des weitgehenden ideologischen Konsenses unter den amerikanischen Historikern möglich. Dabei betont Lingelbach fortdauernd die theoretische und thematische Vielfalt der Geschichtsproduktion in beiden Ländern: Es habe sich keine einheitliche Matrix bzw. kein Paradigma konstituiert.

Im letzten thematischen Abschnitt "Disziplinierung" verlässt Lingelbach den eigentlichen Boden der Geschichtswissenschaft, indem sie deren Verhältnis zu den "Konkurrenzfächern" erörtert, namentlich zur Soziologie in Frankreich und zur Politik- und Wirtschaftswissenschaft in den USA. Während in Frankreich die Geschichtswissenschaft die Führung in den Humanwissenschaften gegenüber der Soziologie behaupten konnte, verlor sie in den USA trotz Innovation im Wettbewerb mit Politik- und Wirtschaftswissenschaft an Bedeutung.

In einer Schlussbetrachtung werden die Ergebnisse resümiert, indem die Gemeinsamkeiten und Unterschiede zwischen den beiden Institutionalisierungsprozessen erfasst werden. Lingelbach zieht zum einen die Schlussfolgerung, dass eine Vielfalt an Ansätzen es unmöglich mache, von einer Matrix zu sprechen, zweitens konstatiert sie weitgehende Spezifika beider nationaler Entwicklungen, die sie anhand der breiten empirischen Grundlage überzeugend belegt. Doch werfen sowohl die Ergebnisse als auch der Ansatz selbst einige Fragen in Bezug auf eine komparative Wissenschaftsgeschichte auf, die einer kritischen Auseinandersetzung bedürfen.

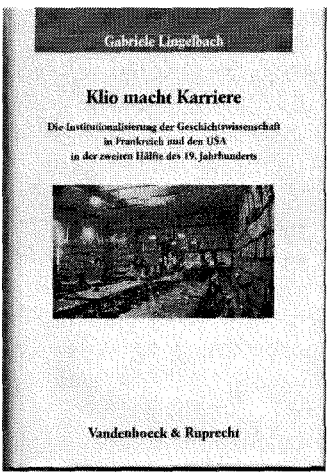

Zuerst fällt auf, dass Lingelbach, obwohl sie eingangs die These über den Einfluss eines deutschen Modells zurückweist, dennoch in konkreten Vergleichen mit Frankreich und den USA implizit von der Einfluss-Sichtweise ausgeht, indem sie argumentiert, dass das Modell nie vollständig übernommen worden sei: weil die Amerikaner und Franzosen sich auf Deutschland lediglich aus strategischen Gründen beriefen, ohne den eigentlichen Gehalt zu übernehmen, könne von einem Transfer keine Rede sein. Das steht jedoch im Widerspruch zur aktuellen Transferforschung: dass in einem Kulturtransfer das "Modell" nie in einer "reinen" Form rezipiert wird, gilt als eine Grundeinsicht, die auch andere Forschungen zeigen. Stattdessen wird die "Importkultur" zum Forschungsgegenstand, denn ein Modell entsteht überhaupt erst dadurch, dass es von dieser Rezeptionskultur konstruiert wird. Demzufolge geht es immer um Fremdbeschreibungen und ihre "Instrumentalisierung", also nicht darum, "ob", sondern vielmehr "wie" etwa bestimmte Grundbegriffe — wie Voraussetzungslosigkeit usw. - "verzerrt " wurden.

Gerade diese Seite des Problems scheint in Lingelbachs Darstellung unterbeleuchtet, denn sie beschränkt sich auf die Aufzählung von "Abweichungen" vom "deutschen Modell" (etwa das Fehlen der Habilitation; ähnlich sei auch die Rezeption von Marx in den USA "selektiv" gewesen, S. 490). Infolgedessen wird der

"Einfluss" ex negativo hypostasiert und das deutsche Modell normativ aufgeladen (u.a. da, wo das amerikanische Lehrsystem als "oberflächlich" bezeichnet wird oder wo von der Nicht-Durchsetzung der in Deutschland angeblich verbreiteten Idee der Forschungsfreiheit die Rede ist). Es hätte sich m. E. doch gelohnt, den Referenzdiskurs zu untersuchen, der zwar kaum etwas über den "tatsächlichen" Gehalt des Referenzobjekts aussagt, aber viel über die Denkhorizonte und die Handlungsstrategien der jeweiligen Rezipienten vermitteln kann. Lingelbachs Schlussfolgerung, deutsche Verhältnisse haben höchstens als "Diskurs", nicht aber als "Modell" funktioniert (S. 673), ist aus der heutigen Perspektive der kulturgeschichtlichen Transferforschung kaum vertretbar.

Im Allgemeinen lässt sich der institutionsgeschichtliche Ansatz des Buches als ein Nebeneinander von strukturhistorischer und intentionalistischer Sichtweise bezeichnen. Lingelbach versteht es, die einschränkenden Wirkungen der Strukturen zu erfassen, die Historiker in ihren Handlungen banden. Die institutionellen Strukturen – Prüfungsordnungen, Lehrpläne, Karrieremuster – werden in der Darstellung häufiger als Zwänge denn als Räume aufgefasst. Das Ergebnis ist eine eher pessimistische Einschätzung der Unterordnung der Wissenschaftler unter die mächtigen Strukturen, die Anpassung und Konformität verlangen. Innovation ist hier nur im Rahmen des Konsenses, als Folge von eisernen Rekrutierungsmustern möglich, eine offene Herausforderung des mainstreams ist von vornherein ausgeschlossen.

Andererseits aber gehört zu Lingelbachs analytischem Instrumentarium der Begriff "Interesse", der auf eine Rationalität der Subjekte hinweist, aber emotional aufgeladene, unreflektierte Mentalitäten, wie das "Sendungsbewusststein" der führenden Neuerer, auf deren Grundlage erst die "Interessen" formuliert werden können, unberücksichtigt lässt. Ein Beispiel dieser Sichtweise ist Lingelbachs Vermutung, die Privatdozenten ohne familiären Hintergrund seien das Risiko einer wissenschaftlichen Karriere nicht eingegangen (S. 330), womit das von Max Weber festgestellte "charismatische Wesen" der Privatdozentur übersehen wird. Hier wäre ein tieferer Einblick in die Denkwelten der Akteure notwendig, was jedoch über die Möglichkeiten und Intentionen des Buches hinausgeht.

Da die Studie überwiegend die Auswirkungen umfassender Rahmenbedingungen (Eingriffe der Staatsverwaltung, das sekundäre Schulwesen, der Arbeitsmarkt) im Auge behält, werden mögliche Abweichungen durch jeweilige "situative Logiken" erklärt, die aus Zeitgründen jedoch nur ausnahmsweise eingehend untersucht werden konnten. Die Folge ist, dass nicht so sehr lokale Kontexte und situative Logiken, sondern vielmehr eben die Makrokontexte als explanans für den Wissenschaftswandel auftreten. Die Durchdringung zwischen den beiden Sphären bleibt jedoch infolge der gewählten "Vogelperspektive" ungenügend ausgearbeitet: Wie wirkten sich welche situativen Logiken konkret aus? Solche Fragen konnten nur angeschnitten werden, statt einer vertiefenden Analyse wurde eine Vermutung oder Hypothese angeboten. Repräsentativ dafür ist die Interpretation des Aufstiegs der "New History", den die Autorin auf die veränderten gesellschaftlichen Lebensbedingungen und Lebenswelten

der Historiker zurückführt (S. 493ff.). Das Problem dieser Erklärungsweise besteht darin, dass nicht alle Historiker, die die gleichen Erfahrungen durchmachten, sich der New History anschlossen. Gerade hier hätte eine Analyse konkreter akademischer Milieus sowie des Selbstverständnisses der Historiker in Angriff genommen werden können.

So verdeutlicht "Klio macht Karriere" sowohl die Vorteile als auch die Nachteile eines makrohistorischen Zugangs zur Geschichte der Geschichtswissenschaft. Es legt die institutionellen Zwänge und gesellschaftlichen Bedingungen dar, unterschätzt dann aber die handlungsleitenden Denkhorizonte der Akteure. Das Hauptverdienst der Arbeit besteht darin, die komplexen Rahmenbedingungen der institutionalisierten Geschichtswissenschaft in einer anschaulichen, systematischen Weise dargelegt zu haben. Damit wird das Feld für weitere vertiefende Untersuchungen über jenes feine Gefüge des Wissenschaftswandels eröffnet, in denen subtilere Machtverhältnisse innerhalb einzelner Institutionen sowie das Selbstverständnis der Historiker mehr zur Geltung kommen sollten.

Gabriele Lingelbach, *Klio macht Karriere. Die Institutionalisierung der Geschichtswissenschaft in Frankreich und den USA in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2003) (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 181) ISBN 3-525-35177-1, € 84.00.

De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch

Uit: cf.uba.uva.nl/nl/tentoonstelling/ruysch/

De Amsterdamse anatoom Frederik Ruysch (1638-1731) was tot ver in de negentiende eeuw een wereldberoemd medicus. Hij dankte zijn faam aan een methode van prepareren die het ontleden omvormde van een morsige bezigheid tot een in brede kring bewonderde kunst. Zijn techniek stelde hem in staat om minuscule lichaamsdelen zichtbaar te maken, waardoor hij uitgroeide tot een van de belangrijkste gidsen in de vroegmoderne ontdekkingsreis door het menselijk lichaam.

Ruysch wist zijn gaven bovendien te benutten om de anatomie ook voor leken een bekoorlijke aanblik te geven. Zijn collectie trok niet alleen uit heel Europa de aandacht van vooraanstaande wetenschappers, maar werd tevens een van de toeristische trekpleisters van Amsterdam.

Het publiek kon zich vergapen aan composities waarin geraamtes van ongeboren kinderen, geplaatst op een rots van nier- en blaasstenen, een allegorisch tafereel uitbeeldden te midden van opgespoten bloedvaten die als bomen waren vermomd. Frederik Ruysch slaagde erin lijken zo te balsemen dat het leek alsof het om slapende mensen ging.

Bezoekers reageerden steevast verbijsterd. Een van hen was de Russische tsaar Peter de Grote, die zo getroffen was dat hij bij een kinderlijkje knielde om het te kussen. Naderhand kocht hij de hele collectie. De verzameling werd verscheept naar Sint Petersburg, waar de preparaten in de eerbiedwaardige Kunstkamera jaarlijks nog steeds een half miljoen bezoekers trekken.

In West-Europa daarentegen, Nederland niet uitgezonderd, raakte Ruysch aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer in de vergetelheid. In de geschiedschrijving van de medische wetenschap hield hij dapper stand, maar in eigen land is zijn publieke faam als een van onze grootste medici verschraald.

Schatplichtig aan wellicht zijn invloedrijkste erflater, verleende het Academisch Medisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam in mei 2001 aan de historicus Luuc Kooijmans de opdracht een biografie te schrijven van "de Prince der ontleederen". Het resultaat is een intrigerende en zeer beeldende beschrijving van de levensloop van een toegewijd anatoom, die slechts geloofde wat hij zag en een groot deel van zijn tijd doorbracht met het bestrijden van hardnekkig bijgeloof, achterhaalde inzichten, ongegronde generalisaties en - toen al - modieuze speculaties.

In zijn biografie *De doodskunstenaar* schetst Luuc Kooijmans hoe Frederik Ruysch zich van apothekersleerling wist op te werken tot professor in de anatomie. Tijdens zijn studie in Leiden werkte hij samen met Jan Swammerdam, Niels Stensen en Reinier de Graaf; in latere jaren was hij een goede vriend van Herman Boerhaave. Ruysch correspondeerde met een groot aantal buitenlandse coryfeeën en was lid van de achtenswaardige, in Londen residerende Royal Society. Zijn opkomst verliep evenwel niet zonder slag of stoot. Nadat hij in Amsterdam door Nicolaes Tulp als vernieuwer was binnengehaald, stuitte hij op taai verzet van conservatieven, die hem in diskrediet probeerden te brengen. Het leidde tot een fascinerende rel waarbij heel spraakmakend Amsterdam betrokken raakte.

Luuc Kooijmans besteedt in zijn biografie uitvoerig aandacht aan die "querelle des anciens et modernes" evenals aan de verhitte debatten die Ruysch later voerde met rivalen. Vanzelfsprekend wordt ook de artistieke kant van de "doodskunstenaar" belicht. Als schoonzoon van de bekende architect Pieter Post en als vader van de schilderes Rachel Ruysch leefde hij op het raakvlak van kunst en wetenschap. Zijn vernuftige conserveringsmethode raakte met het voortschrijden van de techniek langzamerhand op de achtergrond. Zijn gave om de dood een serene, soms zelfs tedere aanblik te geven bleef echter anderen inspireren, van negentiende-eeuwse auteurs als Honoré de Balzac en Giacomo Leopardi tot Stephen J. Gould en de Australische toneelschrijfster en componiste Hilary Bell. De laatste bracht in 1999 een

eigentijds muziektheaterstuk (*The Anatomy Lesson of doctor Ruysch*) uit, waarin de Amsterdamse anatoom zijn collectie presenteert aan tsaar Peter de Grote.

Luuc Kooijmans (1956) publiceerde eerder *Vriendschap en de kunst van het overleven in de 17de en 18de eeuw* en *Liefde in opdracht*. Op 11 november jongstleden ontving hij de Prijs van het Prins Bernhard Cultuurfonds voor de Geesteswetenschappen.

Voor het totstandkomen van de biografie *De doodskunstenaar* is het Academisch Medisch Centrum veel dank verschuldigd aan de Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, die royale financiële ondersteuning bood. Vermelding verdienen daarnaast het Genootschap ter bevordering van de Natuur-, Genees- en Heelkunde en de Commissie Geschiedschrijving van de Universiteit van Amsterdam, die eveneens belangrijke subsidies verstrekten.

Luuc Kooijmans, *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch* (Amsterdam: Bert Bakker 2004) ISBN 9035126734, € 19,95.

Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden 2004 met aanvullingen – Bibliographie de l'histoire des universités aux Pays-Bas et en Belgique 2004 avec additions

Anuschka De Coster – UGent

Met dank aan Jos Aarts, Liesebet De Crop, Hilde De Ridder-Symoens, Hendrik Deelstra, Marie-Thérèse Isaac, Jan Rupp, Dirk van Miert voor hun bijdragen en medewerking. Alle bibliografische referenties zijn welkom bij:

Anuschka De Coster
Universiteit Gent
Vakgroep Nieuwe Geschiedenis
Blandijnberg 2, B-9000 Gent
Tel. (32) (9) 264 3998, Fax. (32) (9) 264 4175
E-mail: Anuschka.DeCoster@UGent.be

Algemeen

1. Boutier, Jean, 'Le Grand Tour: une pratique d'éducation des noblesses européennes (XVIe - XVIIIe siècles)', in: *Le voyage à l'époque moderne*, themanummer van *Bulletin de l'Association des Historiens modernistes des Universités,* 27, 2004, 7-21.

2. Kohnle, Armin (red.), *Zwischen Wissenschaft und Politik: Studien zur deutschen Universitätsgeschichte: Festschrift für Eike Wolgast zum 65 Geburtstag*, Stuttgart, Steiner, 2001.
   periode 1500-2000.

3. Maag, Karin, 'Education and literacy', in: Pettegree, A. (ed.), *The Reformation world*, 2000, pp.535-544.
   periode: 1520-1600.

4. Ridder-Symoens, Hilde de, 'Go English? What language for higher education in 21st century Europe?', *Nieuwsbrief universiteitsgeschiedenis - Bulletin d'information sur l'histoire des universités,* 9, 2003, 2, pp.3-9.
   lezing tijdens het Second University Foundation Ethical Forum, Brussel, 16 oktober 2003

5. Ridder-Symoens, Hilde de, 'The intellectual heritage of ancient universities in Europe', in: Sanz, Nuria & Bergan, Sjur (eds.), *The heritage of European Universities*, Straatsburg, Council of Europe, 2002, pp.77-88.

6. Ridder-Symoens, Hilde de, 'The intellectual heritage of universities: conclusions of the discussion', Sanz, Nuria & Bergan, Sjur (eds.), *The heritage of European Universities*, Straatsburg, Council of Europe, 2002, pp.89-92.

7. Rupp, Jan C. C., 'Theatrum anatomicum: publieksvriendelijk fossiel of "archetype"', *Geschiedenis van de medische publiekscommunicatie*, themanummer van *Gewina*, 25, 2002, 4, 10-30.

8. Zanderink, R., 'Herfstij der geneeskunde. De geschiedenis van colchicine', *Geschiedenis der Geneeskunde*, 10, 2004, 3, pp.4-13.

Algemeen Nederlanden

9. Aarts, J. F. M. C. (red.), *Niet tevreden met quasikennis. J.W.C. Aarts 1904-1989. Leven en werken van een Brabantse onderwijsman, geconstrueerd uit nagelaten paperassen*, Nijmegen, KDC/Valkhofpers, 2004.

nota van de samensteller, J.F.M.C. Aarts: "Het boek, een bijdrage aan de Brabantse onderwijsgeschiedenis gezien vanuit het perspectief van een enkele persoon, is samengesteld op grond van een omvangrijk nagelaten archief. Voor het hoger onderwijs interessant zijn de indrukken over onderwijs en docenten van een kweekschool (1919-1922) en van een MO-opleiding Pedagogiek van de Katholieke Leergangen te Tilburg (1925-1931), gericht op het behalen van een onderwijsakte voor het voortgezet onderwijs. Aan deze opleiding is Aarts nadien zelf lange jaren docent geweest. Ook aan de oprichting van de eerste Nederlandse hogeschool voor school- en beroepskeuzeadviseurs, de Academie Mens-Arbeid in Tilburg,droeg Aarts wezenlijk bij."

10. Aerts, Remieg e.a. (red.), *Geleerden en leken: de wereld van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, 1840-1880*, Haarlem/Rotterdam, Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen//Werkgroep 19de Eeuw, 2002, ISBN 90-9015928-2.

Bevat de uitgewerkte teksten van enkele voordrachten gehouden op het symposium 'De rol van de Maatschappij tijdens het proces van losmaking tussen wetenschap en samenleving in de periode 1840-1880', gehouden in het gebouw van de Maatschappij te Haarlem op 2 november 2001.

11. Bertrams, Kenneth, 'Les Universités belges et le monde de l'industrie. Essai de repérage historique (1880-1970)', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités*, 10, 2004, 1, pp.20-21.

Samenvatting van het proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Geschiedenis, 20 januari 2004; ULB, Faculté de Philosophie et Lettres

12. Derks, S. C. (red.), *Nederland in de wereld: opstellen bij honderd jaar Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, Den Haag// Amsterdam, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis// Boom, 2002, ISBN 90-5352-773-7. (Horizonreeks).

13. Faasse, Patricia E., 'Huizen met hoge drempels. Bewerking van een lezing gehouden in het kader van Studium Generale "Huizen van Wetenschap" van de Universiteit van Utrecht, november 2003.', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités*, 10, 2004, 1, pp.9-18.
    Over de evolutie van KNAW en Akademie-instituten in de 20ste eeuw.

14. Gijsen, Annelies van, *Joos Balbian en de Steen der Wijzen*, Leuven, Peeters, 2004. (Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis, 9)
    Joos Balbian (Aalst, 1543 - Gouda, 1616) was bankier en arts en hield zich bezig met alchemie.

15. Gorp, Angelo Van, 'Gedragswetenschap in de steigers. Het psycho-pedagogisch vertoog van Ovide Decroly ontmythologiseerd? (1871-1932)', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités*, 10, 2004, 1, pp.26-28.
    Samenvatting van proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Pedagogische Wetenschappen; 29 maart 2004; KULeuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen.

16. Hilvoorde, Ivo van, *Grenswachters van de pedagogiek: demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)*, Baarn, HBUitgevers, 2002, ISBN 90-5574-388-7.
    ook verschenen als proefschrift universiteit Utrecht, 2002.

17. Klikspaan, *Studentenschetsen*, Kets, Annemarie, Lenders, Mariëlle, and Praamstra, Olf, Den Haag, Constantijn Huygens Instituut, 2002, ISBN 90 6832064. (Monumenta Litteraria Neerlandica, 13).

18. Lunteren, Frans van, Theunissen, Bert & Vermij, Rienk (red.), *De opmars van deskundigen: souffleurs van de samenleving*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2002, ISBN 90-5356-507-8.

19. Nellen, H. J. M. & Ridderikhoff, C. M., 'De briefwisseling van Hugo Grotius. Zijne excellentie en het getal van het beest', in: Derks, S. C., *Nederland in de wereld. opstellen bij honderd jaar Geschiedkundige publicatiën*, Den Haag//Amsterdam, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis//Boom, 2002, pp.217-230, ISBN 90-5352-773-7. (Horizonreeks)
    periode 1583-1645.

20. Rupp, Jan C. C., 'Toetreding en terugdringing. De opkomst van een lokale politieke elite', in: Fennema, Meindert & Schijf, Bert (red.), *Nederlandse elites in de*

twintigste eeuw. Continuïteit en verandering, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2004, pp.101-127.

21. Rupp, Jan C. C., 'De universiteit als kweekvijver van kritische burgers', in: Rupp, Jan C. C. & Veugelers, Wiel (red.), *Moreel-politieke heroriëntatie in het onderwijs*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 2003, pp.42-66. (OOMO-reeks)

22. Vindevogel, J., 'Het klein seminarie te Roeselare en Charles Picqué', *Biekorf. West-Vlaams archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde*, 104, 2004, 1.

Amsterdam

23. Asselt, Willem J. van, 'De ontwikkeling van de remonstrantse theologie in de zeventiende eeuw als deel van het internationale calvinisme', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), in: *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.39-54, ISBN 90-211-3951-0.
    periode 1600-1700.

24. Detering, Hermann, 'Gustaaf Adolf van den Bergh van Eysinga en de Radicale School', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.159-174, ISBN 90-211-3951-0.
    periode 1875-1954.

25. Diepenhorst, P. A., *Herinneringen*, Bruijn, J. de, and Woude, R. E. van der, (red., Amsterdam, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), 2003, ISBN 90-72319-17-6. (Donum reeks, 13).

26. Heerman van Voss, M., 'De studie van de oud-oosterse godsdiensten', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.101-107, ISBN 90-211-3951-0.
    periode 1600-2000.

27. Knegtmans, Peter Jan, 'Amsterdam en het theologisch onderwijs: de geschiedenis van een moeizame relatie', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.11-37, ISBN 90-211-3951-0.
    periode 1632-1876.

28. Miert, Dirk van, 'Nec Inglorium. Een onuitgegeven brief van Vossius over de oorsprong van de Universiteit van Amsterdam', *WAU. Nieuwsblad van Laverna, jg. 22, nr. 1, pp.*., 22, 2003, 1, pp.17-24.

29. Miert, Dirk van, 'Where Centres of Learning and Centres of Culture meet. The Amsterdam Athenaeum Illustre and the Municipal Theatre', in: MacDonald, Alasdair A. & Huussen, Arend H. (eds.), *Scholarly environments. Centres of Learning and Institutional Contexts 1560-1960*, Leuven, Peeters, 2004, pp.107-120.

30. Molendijk, Arie L., "Tweede-hands werk': Pierre Daniël Chantepie de la Saussaye als godsdiensthistoricus', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.141-157, ISBN 90-211-3951-0.
periode 1848-1920.

31. Rooden, Peter van, 'De Vrije Universiteit, het protestantse vaderland en de faculteit der Godgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.125-139, ISBN 90-211-3951-0.
periode 1875-1900.

32. Siebert-Hommes, Jopie, 'De 'Amsterdamse School", in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.177-196, ISBN 90-211-3951-0.
peridode: 1925-2000.

33. Vuyk, Simon, 'De opleiding tot predikant aan het seminarium der remonstranten in de eeuw van de Verlichting (1712-1835)', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.57-81, ISBN 90-211-3951-0.

34. Zwiep, Irene E., 'Tussen Godgeleerdheid en Letteren: joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam', in: Knegtmans, P. J. & Rooden, Peter van (ed.), *Theologen in ondertal: godgeleerdheid, godsdienstwetenschap, het Athenaeum Illustre en de Universiteit van Amsterdam*, Zoetermeer, Meinema, 2003, pp.109-122, ISBN 90-211-3951-0.
periode 1900-2000.

Bergen - Mons

35. Isaac, Marie-Thérèse (éd.), *Ecole centrale du département de Jemappes. Les programmes des exercices publics de l'an VII à l'an X*, Mons, Société des Bibliophiles belges séant à Mons, 2004.

Contient les programmes des examens de fin d'année pour ce qui concerne notamment les cours de sciences naturelles, de mathématiques, de physique et de chimie.

36. Isaac, Marie-Thérèse (éd.), *Sciences et Lumières à Mons, 1792-1802*, Bruxelles, Académie royale de Belgique, classe des sciences, 2004.

37. Isaac, Marie-Thérèse & Sorgeloos, Claude, *L'école centrale du département de Jemappes, 1797-1802. Enseignement, livres et Lumières à Mons*, Bruxelles, Archives et Bibliothèques de Belgique, 2004.

Delft

38. Aarts, J. M.e.a., *A century of doctorates at Delft: extract from the register of doctorates at Delft University of Technology 1905 through 2001*, Delft, Delft University of Technology, 2002, ISBN 90-803302-6-4.

Franeker

39. Bergsma, W., 'Een geleerde en zijn tuin. Over de vriendschap tussen Lubbertus en Vulcanius', *De zeventiende eeuw*, 20, 2004, 1, pp.96-121.

40. Tuinen, Piter van, 'Een gakkende gans tussen Friese zwanen. Tobias Gutberleth, Simon Gabbema en Gysbert Japix', *De zeventiende eeuw*, 20, 2004, 1, pp.3-14.

Gent

41. Blondeau, R. A., 'Jozef Kluyskens, van chirurgijn tot universiteitsrector', *Geschiedenis der Geneeskunde*, 10, 2004, 3, pp.14-21.

42. Clerck, Karel De, *75 jaar pedagogische wetenschappen aan de Gentse universiteit*, Gent, 2002, ISBN 90-75184-46-8. (Uit het verleden van de RUG, 43).

Kampen

43. Aalbers, B. Jan, *Klaas Dijk: kloek*, Kampen, Vereniging van Oud-Studenten van de Theologische Universiteit Kampen, 2000, ISBN 90-73954-44-4. (Kamper miniaturen, 6).

44. Aalbers, B. Jan & Baarlink, Heinrich, *Herman Ridderbos: nuchter en bewogen*, Kampen, Vereniging van Oud-Studenten van de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 2002, ISBN 90-73954-56-8. (Kamper miniaturen, 8).

45. Gelderen, J. van & Houtman, C. (red.), *Profiel: theologiebeoefening in Kampen 1970-1990*, Kampen, Kok, 2004, ISBN 90-435-1000-9.

Leiden (zie ook nr. 39)

46. *Inventaris van het archief van het College van Curatoren/College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Leiden 1952-1989*, Winschoten, Centrale Archief Selectiedienst, 2001. (CAS-inventaris, 330)
herziene uitgave, Oorspr. titel: Inventaris van het archief van het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Leiden (1886) 1952-1989. - Winschoten : Centrale Archief Selectiedienst, 1998.

47. Gieling, S. M., Hoftijzer, P. G. & Witkam, J. J. (eds.), *Special collections: a guide to the collections of Leiden University Library and neighbouring institutions*, Leiden, The Scaliger Institute, 2002. (Publications of the Scaliger Institute, 1).

48. Miert, Dirk van, 'La Batavia de Adriano Junio (1511-1575)', in: Maestre Maestre, J. MŞ. Charlo Brea L. Pascual J. (eds.), *Humanismo y Pervivencia del Mundo Clásico. Homenaje al Profesor Antonio Fontán*, Alcañiz-Madrid, Instituto de Estudios Humanísticos - Ediciones Laberinto - CSIC, 2002, 3, pp.1513-1517.

49. Miert, Dirk van, 'Receptie in paradox: een vergelijking van de voorwoorden van Junius en Livius', *Lampas. Tijdschrift voor Nederlandse classici*, 37, 2004, 3, pp.209-215.

50. Sluijter, Ronald, *'Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt' Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit 1572-1812*, Hilversum, Verloren, 2004, ISBN 90-6550-754-x. (nur, 680)
proefschrift Universiteit Leiden.

51. Swan, Claudia, 'Medical culture at Leiden University ca. 1600: a social history in prints', *Printwerk 1500-1700 = Print work 1500-1700*, themanummer van *Nederlands kunsthistorisch jaarboek*, 52, 2001, 217-239.

Leuven

52. Boute, Bruno, 'Academic Intrests and Catholic Confessionalisation in the Arcducal Netherlands (1598-1621): The example of the Louvain Privileges of Nomination', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités,* 10, 2004, 1, pp.18-20.
Samenvatting van het proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Geschiedenis, 18 december 2003; KULeuven, Faculteit Letteren.

53. Christens, R., 'De vrouwelijke factor in de geschiedenis', *Onze Alma Mater,* 55, 2001, 3, pp.395-416.
o.a. over Marguerite Lefèvre, eerste vrouwelijke hoogleraar (geografie) te Leuven. Ook algemeen over vrouwen aan de universiteit.

54. González González, Enrique, 'The Encounter of Luis Vives (1492/3 - 1540) and Hadrianus Barlandus (1486 - 1538) in Louvain, 1514? - 1515', *Lias,* 30, 2003, 2, pp.177-212.

55. Quaghebeur, Toon, 'Pro aris et focis. Theologie en macht aan de Theologische Faculteit te Leuven 1617-1730', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités,* 10, 2004, 1, pp.34-37.
Samenvatting van het proefschrift aangeboden tot het verkrijgen van de graad van Doctor in de Geschiedenis, 28 mei 2004. (Promotor: Prof. dr. Jan Roegiers - KULeuven, Faculteit Letteren.)

Lovanium

56. Deelstra, Hendrik, 'Bijdrage tot de ontstaansgeschiedenis van de universiteiten in Congo', *Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen. Mededelingen der Zittingen,* 47, 2001, 2, pp.177-186.

Nijmegen

57. Jansen, C. J. H., 'De kwartierlijke academie van Nijmegen (1655/1656-1679)', in: Jansen, C. J. H., Gitmans et al. (red.), *Te recht in Nijmegen: lustrumbundel ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheidvan de KUNijmegen*, Deventer, Kluwer, 2003, ISBN 90-13-00527-6.

Tilburg (zie ook nr. 9)

58. *Universiteit van Tilburg 75 jaar waardenvolle universiteit*, Amsterdam, Dutch University Press, 2003, ISBN 90-361-9241-2.

Internationaal (zie ook nr. 56)

59. Cools, Hans & Valk, Hans De, *Institutum Neerlandicum MCMIV-MMIV. Honderd jaar Nederlands Instituut te Rome*, Hilversum, verloren, 2004, ISBN 90-6550-824-4. (NUR, 680).

60. Dumoulin, M., 'La naissance de l'Institut Historique Belge de Rome dans son contexte historique', *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome,* 73, 2003, pp.7-14.

61. Dupont, Ch. A., 'L'institut durant la seconde moitié du XXe siccle. Profil et expérience de 340 chercheurs', *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome,* 73, 2003, pp.93-136.

62. Heuser, Peter Arnold, 'The correspondence and casual poetry of Jean Matal (c.1517-1597)', *Lias. Sources and Documents relating to the Early Modern History of Ideas,* 30, 2003, 2, pp.213-298.

63. Sacré, Dirk, 'Hieronymus Bononius (1454-1517) and two unpublished and unknown epigrams written on Erasmus during his lifetime', *Lias. Sources and Documents relating to the Early Modern History of Ideas,* 30, 2003, 2, pp.169-176.

64. Schwinges, Rainer Christoph, 'Entre régionalité et mobilité: les effectifs des universités dans l'empire romain germanique aux XV et XVIe siccles', in: Bideaux, Michel & Fragonnard, Marie-Madeleine, *Les échanges entre les universités européennes à la Renaissances. Colloque international organisé par la Société Française d'Étude du XVIe siècle et l'Association Renaissance-Humanisme-Réforme Valence 15-18 mai 2002,* Genève, Droz, 2003, pp.359-373. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 384)

65. Tyssens, J., 'L'Institut Historique Belge de Rome: un enjeu de la politique académique et culturelle belge, 1930-1950', *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome,* 73, 2003, pp.93-136.

66. Weijers, Olga, 'Les Néerlandais à la Faculté des arts de Paris (Paris, 1 dicembre 2000)', *Studi Medievali. Rivista della Fondazione Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo,* 45, 2004, 1, pp.501-518.

67. Wittrock, Björn, 'The transformation of European universities: disciplines and professions in England, Germany and Russia since 1870', *Contemporary European History,* 13, 2004, pp.101-116.